

T. B. M. M.

Gizli Celse Zabıtları

10 Haziran 1338 (1922)

Münderecat

	Sayfa
1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI	368
2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD	368
İstizah	368
1. — Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve rüfekaşının, Pontüs meselesi hakkında Dahiliye Vekilinden istizah.	368:412

Cilt : 20

51 nci İnikat, 2 ve 3 nci Celse

ELLİ BİRİNCİ İNİKAT

10 Haziran 1338 Cumartesi

İKİNCİ CELSE

REİS : Reisisâni Rauf Beyefendi

REİS — Celsei îafiye küşat olundu.
Zaptı sabık hulâsasını okuyoruz.

1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI

ELLİNCİ İNİKAT

8 Haziran 1338 Perşembe

ÜÇÜNCÜ CELSE

Reisisâni Rauf Beyefendinin tahtı Riyasetlerinde bilinikak Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin Dahiliye Vekâletinden olan istizah takririnin Pontüs meselesi hakkındaki kısmına devam edilip edilmemesi reye konularak vaktin geç olmasına mebni cumartesi günü

devamı kabul olunup cumartesi günü içtima olunmak üzere celseye nihayet verildi.

Reis	Kâtip
Reisisâni	Muş
Rauf	Mahmut Sait
	Kâtip
	İzmir
	Enver

REİS — Zaptı sabık hakkında söz isteyen var mı?
Kabul edenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

İstizah

1. — Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve rüfeka-sının, Pontüs meselesi hakkında Dahiliye Vekilinden istizah.

REİS — Efendim, istizahnamenin yedinci mad-desinden itibaren, Pontüs meselesi ile alâkalı kısmın müzakeresine başlıyoruz.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Reis Bey, usul hakkında söz söyleyeceğim.

REİS — Okunsun da ondan sonra efendim.

Madde 7. — Bir lüzumu siyasi üzerine merkezce sahilden dahile nakilleri emredilen hıristiyanlardan asıl tehlikeli olan bazı münevver kimselerin Trabzon'da alıkonulmaları ve bazılarının da İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmesi.

Bu madde üzerine misaller :

1. Merkezden verilen emre tebean Akçaabat kazasının Trabzon tarikiyle dahile sevk etmek istediği ve biraderi Amasya İstiklâl Mahkemesince idama mahkûm edilmiş bulunan Enfiyecioğlu, vali tarafından kafileden alınmak suretiyle ve Akçaabat kazasının itirazlarına rağmen Trabzon'da alıkonulmuştur.

2. Mondros Mütarekesinden sonra Trabzon'da cereyan eden bir muhakeme esnasında «Şimdiden

sonra Türklerin buralarda hakkı yoktur, buraları Pontüs Hükümetine aittir.» diyen ve bu ifadesi mahkeme kuyudatında mazbut bulunan genç bir komiteci dava vekili Akrididi'nin İstanbul'a gitmesine müsaade edilmiştir.

REİS — Fethi Beyefendi hakkında Tokat Rifat Beyin de aynı meseleye dair istizahı vardır. (Evel sadaları)

(Tokat Rifat ve Hamdi Beylerin takrirleri okundu.)

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Efendim, bu istizahlar Heyeti Celileye takdim edildiği gün iyi hatırlarsınız ki bendenizin istizahım yekpare bir istizah idi. Bunda Pontüs mesaili ayrılmış değildi. Yalnız bendeniz Pontüs mesailinin bilhassa şu zamanda alenî celsede mevzuubahis edilmesini muvafık görmediğim gibi ayrıca Reis Beyefendiye de şifahî olarak arz ettim. Bunun şu zamanda alenî celsede mevzuubahis edilmesinin mazarratını bildiğim için bu itibarla celse hafiyede müzakeresini muvafık gördüğüm gibi Dahiliye Vekili Beyefendi de bu noktai nazarı tensip buyurmuşlardı. Zaten bir kül mahiyetinde olan istizahta şu menfaati vataniye endişesiyle iki kısma ayrılmıştı. Sonra esasen bendenizin istizahımda dikkat bu-

yurulursa hafi celseye bırakılan yalnız Pontüs mesaili değil - Trabzon'da bulunan - Pontüscüler mesailidir. Yani istizah heyeti umumiyesi itibariyle bir küldür. Yani biz yalnız menfaatı milliyeye dolayısıyla bunu yapmış idik. Geçen günkü aleni celsenin nihayetinde henüz müzakerenin kifayeti reyeye konmadan evvel söz almış ve beş, on dakikada arz etmiş ve demiştim ki, Dahiliye Vekili Beyefendinin verdikleri cevap üzerine benim de beş on dakikalık sözlerim vardır, bu nazarı itibara alınsın o veçhile söz verilsin demiştim ve bu veçhile verilmişti. Yani istizahımın yedinci maddesine müsaadei âlileriyle ve o günkü karara binaen bendeniz Dahiliye Vekili Beyefendinin izah etmiş olduğu nikatı Heyeti Umumiyyeye arz edeceğim ki hakikat tezahür etsin. Maahaza karar Heyeti Celileyeye aittir. Zannediyorum ki karar da bu şekilde verilmiştir. Rica ederim, (Aleni celse zaten olacaktır sadaları) Aleni celse olacaksa ve herkes söyleyecekse buna bendeniz de razıyım.

REİS — Ali Şükrü Bey, filhakika perşembe günü müzakerenin kifayeti mevzuubahis olduğu zaman karar alınmadan Heyeti Âliyenizde bazı ifadeleri olduğunu söylediler ve Dahiliye Vekili Beyefendinin sözlerine cevap olmak üzere söz söyleyeceğini ifade etmişti. Bu ifadelerini Heyeti Âliyenize tekrar ifade ediyor. Bazı zevat da aleni celsede söylenmesi hususunda izharı arzu ediyorlar. Şu halde evvelemlerde Ali Şükrü Beyin ilâvei beyanatını aleni celsede kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Ekseriyetle kabul edildi.

Şu halde hafi celseye Dahiliye Vekili Beyefendinin beyanatiyle müzakereye başlıyoruz.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Efendiler, rüfekayı muhteremeden Tokat Mebusu Rifat Beyle Hamdi Beyin Pontüs meselesine dair vermiş oldukları istizah taktirinde diyorlar ki: Rumları yeni baştan mütezayit bir gayz ve kin ile müslümanların başına bela etmeleri esbabını Vekil Beyden sorarız.

Bundan maksatları anlaşıldığına göre, bendeniz Rumları yeni baştan bu milletin başına bela etmişim. Eğer münakaşayı bu yola dökmek istiyorlarsa bunu itiraf etmeye mecburum ki bu bir mugalata dan ibarettir. Fakat mugalata ile davanın kazanılamayacağını iddia ediyorum. Cenabı Hakka arzı şükrederim, ki kendileri de taktirlerinin metninde sözlerini birkaç defa yine kendi yazılarıyla tektip etmişlerdir. Demişlerdir ki, harbi umuminin yani seferberliğin bidayetinden beri bu eşkiyaların yani Pontüs eşkiyala-

rının islâmlara yapmakta oldukları mezalim ve sairere nihayet vermek maksadiyle üç liva mebusları akdi içtima etmişler ve bazı mukarrerat ittihaz etmişlerdir. Binaenaleyh, bendeniz Rumları bu milletin başına bela etmedim ve edemezdim. Böyle ağır ve mugalatalı bir ittihazda bulunmak zannedirim muvafıki vicdan olmasa gerek. Harbi umuminin yani seferberliğin bidayetinden beri oradaki müslümanlara envai mezalim yapıldığı itiraf etmekte olan muhterem rüfekaya şunu hatırlatmak isterim ki seferberlikten şimdiye kadar sekiz sene geçmiştir ve orada bulunan Rumların adedini yalnız Samsun livası dahilinde, Samsun nüfusunu arz edecek olursam, seksen beş bin Rum vardır.

Binaenaleyh, sekiz seneden beri memleketin başına hakikaten belâ olmuş olan bu Rumları bir an evvel tathir etmek, temizlemek için bendeniz zannediyorum ki şimdiye kadar yapılmış olan tedabirden en müessirlerini ben yaptım ve şimdi ispat edeceğim ki bu hususta lehüthamd bir dereceye kadar muvaffak oldum. Bu suretle bu bahse geçmeden evvel Ali Şükrü Beyin vermiş olduğu istizah taktirinde hafi celsede müzakere edilmesi lâzım gelen bazı mevadda temas etmek isterim, o maddelerden birisi de geçen gün Meclisi Âlinize vaad etmiştim. Samsun'da bazı mesail için sokaklarda müruru uburun münkati olduğu vesaire hakkında bir madde vardı. Bunu aleni celsede arz ederim.

Trabzon'da vardır. Efendiler, bu muamele geçen senenin temmuzunda yapılmıştır. Binaenaleyh, bendeniz henüz Ankara'ya muvasalat etmediğim bir zamanda vaki olmuştur, değil vekillik zamanında Ankara'ya vasil olmadığım bir zamanda vaki olmuştur. Bendenizin acemiliğime ve ahvali mahalliyeye ademi vukufuma binaen memlekette böyle seyyiatı hal vukubulduğuna dair iddiada bulunanlardan rica ederim ki henüz Ankara'da değil iken vukubulan bu gibi mesaili bana atfetmesinler. Çünkü bana atfedilemez. Filvaki malûmu âliniz olduğu veçhile geçen senenin haziran ayında Yunan'ın bazı gemileri Karadeniz'de bazı limanlarımızı topa tutmuştu. Bunun üzerine Heyeti Vekilece sahilde bulunan Rumlardan 15 ilâ 50 yaşında bulunanlardan eli silâh tutanların dahile nakilleri için bir karar ittihaz olunarak bu karar Şark cephesi kumandanlığından Trabzon fırka kumandanlığına tebliğ olunmuştur ki bu temmuz ayında vaki olmuştur. Trabzon malûmu âliniz gayet büyük bir şehirdir ve vapurların memmerri olması hasebiyle orada cereyan edecek ahvalin harice aksetmek ihtimali vardır. Bunun üzerine mevki ku-

mandanı bu tedbiri icra etmek için bazı ihtiyatlarla müracaat etmiştir. O vakit fırka kumandanı, eylem vali vekâletinde bulunan Sami Bey fırka kumandanlığında bulunmuyordu, ondan evvel Miralay Seyfi Bey fırka kumandanlığı vekâletini ifa ediyordu. Bu dahildeki meseleyi büyük bir şehirde tehcir şekline sokmamak için fırka kumandanı bir tedbir düşünmüş ve tevellütlü müslim ve gayri müslim efradın ahzı asker kanunu mucibince Trabzon'da bir hafta zarfında, mülhakatta da on beş gün zarfında şubelerinden askerî vesika almalarını ve aksi takdirde vesika almayanların meşkûk addedilerek vesikasızların firkanın en uzak noktalarına, mürettebatına sevk edileceği ilân olunmuş, bundan maksat da bu suretle vesika almayacak olan hıristiyanları bu suretle en uzak mürettebata sevk ve isal ile onları müretteplerine sevkettir. Bu yaptığı tedbir de sırf Trabzon'un nezaketi mevkii için icabeden tedbirin ifasından ibaret kalmıştır. Filvaki bu ilân yapıldıktan sonra Trabzon'da vesika alanlar almış, fakat alanların miktarı şehir dahilindeki nüfusa nazaran pek az olduğu, için derhal fırka kumandanı zatî maksadı emir olduğu veçhile hıristiyan mahallerini taharrî ettirmiş ve bu suretle hıristiyan mahallerine mensup olanlardan vesika aramıştır. Vesikası olmayanları da derhal firkanın en uzak yerlerine sevkedeceğim diyerekten bunları mahalli müretteplerine sevkettir. İşte Mebusu muhteremin şikâyet ettiği muamele bundan ibarettir. Esas itibarıyla şayanı takdir olan bir tedbirden olan bu muamele evvelce de arz ettiğim veçhile zamanı acizanemden ve buraya muvasalatı acizanemden evvel vukubulmuştur. Esasen buna cevap vermek mecburiyetinde olmamakla beraber sırf Meclisi Âlinizi tenvir maksadiyle keyfiyeti arz ettim. İşte bu hal ki bu suretle mahallât heyeti ihtiyarileri vasitasıyla memurini askeriye ve mülkiyeden mürekkep heyetle Trabzon hıristiyan mahallâtından yapılan taharriyatta 439 nefer derdest edilmiş bundan 256 kişi kamyonlarla, 173 nefer de yaya olarak sevk edilmiştir. Mesele bundan ibarettir. Bir lüzumu siyasi üzerine merkezden dahile sevkine karar verilen hıristiyanların asıl tehlikeli olan bir takım münevver kimselerin Trabzon'da alıkonulmaları ve diğerlerinin İstanbul'a gitmesine müsaade edilmesi ve buna mümâsil olmak üzere Enfiyecioğlu namında birinin de Akçaabat kazasının itirazına rağmen Trabzon'da alıkonulmasıdır. Bu muameleden zerre kadar malûmatım yoktur. Yalnız Trabzon'dan keyfiyeti istifsar ettim, aldığım telgrafı size aynen okuyorum :

«Enfiyecioğlu Mardiros'un emsali veçhile dahile sevk edildiği maruzdur.» Emsali veçhile dahile sevk edilmiştir diyor.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Tarihi kaç efendim?

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — 3 Nisan 1338 tarihidir. Emsali veçhile kafileden alındığına dair malûmatı da sormaya mecbur oldum. Diyor ki, Akçaabat kazasında - ki tamamiyle istizah takrirlerindeki malûmata muhalif olarak - bu adamların bir çokları tarafından Harbi Umumideki Rus istilâsında iken ahali islâmiyenin pek çoklarına muaveneti görüldüğünden dolayı onların vukubulan müracaatlarına binaen evvelâ Vali Hazım Bey tarafından alıkonulmuştu, sonra da emsali veçhile 24 Nisan tarihinde sevk edilmiştir. Filvaki kış esnasında sevkîyat tatil edilmişti. Yollar karla mestur olduğu için nakliyat yapılamamıştı ve yollarda da telefat vaki oluyordu. İnsanı bir nokta nazardan sevkîyatın ilkbahara taliki tavsiye olunmuştu. İşte ilkbahardaki sevkîyat arasında bu da akran ve emsali arasında dahile sevk olunmuştu. Mondros mütarekesinden sonra Trabzon'da cereyan eden bir muhakeme esnasında «şimdiden sonra Türk'lerin burada hakkı hayatı yoktur» diyen ve bu ifadesi mahkeme kuyudatıyla sabit olan genç bir dava vekili ve komiteci Akridis'in İstanbul'a gitmesine müsaade edilmiştir. Efendiler, ben denizce Mondros mütarekesinden sonra her hıristiyanın ne dediğini ve ne gibi harekâta bulunduğunun hepsini bilmek malûmu âliniz imkân haricindedir ve bilemem. Yalnız mahallinden şu telgraf alınmıştır : «Bazı muamelâtı dahiliye için Dersaadete gönderilmesi takarrür eden Bankı Osmanî Hukuk Müşaviri Akrididi İnsitat Efendiye vesika verilmesi Trabzon Osmanlı Bankası Müdüriyeti tarafından iltizam edildiği, Vali Hazım Bey tarafından veriliyor. Bittabi mahallin valisi bu adamın dediğini ve hayatının ne merkezde olduğunu herkesden ziyade iyi tahkik etmesi ve bilmesi lâzımdır. Bu geçen senenin kânunuevvel aylarına tesadüf ediyor, bu telgraf o zaman gelmişti. Böyle dahil ve harice seyahat müsaadelerini müsteşarımız bulunan Hamit Beye tevdi etmiştim. Hamit Bey malûmu âliniz uzun boylu Trabzon Valiliğinde bulunmuş ve uzun boylu Trabzon ahvaline vukuf peyda etmiş bir zattır. Bu zat benim namına bu Akrididi Efendiye İstanbul'a gitmesi için müsaade etmiştir. Bu zat bilmez ve Trabzon Valiliğinde bulunan Hazım Bey de bilmez ise bu hususta bana terettüp edecek bir kusur yoktur ve olamaz ve kendileri de o zaman beni tenvir etmemişlerdi. Sonra

şunu arz etmek isterim, ki Bankı Osmanî bugün memleketimizde bir müessesesi maliyedir. Zannederim ki Maliye Vekâleti bunun muavenetinden her suretle istifade etmelidir. Bankı Osmanînin her şeyini reddetmemek ve karşılamamak için Maliye Vekâletinden bize tavsiyeler vardır. Bu hususta her türlü sühuleti göstermek için Maliyeden bize tavsiyeler vardır. Bankı Osmanînin Hukuk Müşaviri sıfatıyla bazı muamelât maliye ve bazı muamelâtı hukukiye için İstanbul'a gitmesi istilzam olunan bu Akrididi'yi bu sıfatla biz ve bankaya muavenet olmak üzere gönderdik. Dedikleri gibi burada bir kasıt veya bize husumetkârane bir vaziyet almış olan bu adamı mahza bir kasdı mahsusla İstanbul'a gönderilmiş şekilde göstermek hakikatı başka bir şekilde göstermek demektir ki bu doğru değildir.

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Karahisarısahip) — Sonra gelmiş mi, gelmemiş mi?

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Bilmiyorum, Dahiliye Vekâleti artık bu adamın ahval ve hareketini mütemadiyen takip edecek mi? Hükûmet yine bir lüzumu siyasî üzerine bugüne kadar Rumların harice gitmelerine müsaade etmediği halde diyor Samsun'da bir takım ailelerin, Yekenci oğulları ve Enfiyeci oğulları gibi hem pek zengin; hem de Pontüscülüğün pişivalarından ve erkânından olan bir kısmının İstiklâl Mahkemelerince ihanetleri tahakkuk eden ve ailelerinin ceza görmelerini ... Şurasını arz etmek isterim ki evvelemirde lüzumu siyasî üzerine hristiyanların dahil ve harice gitmesi için bazı kuyudat vardır. Fakat hiç bir hristiyanın harice gitmesinin menolunacağına dair bir kayıt yoktur ve bu husustaki malûmatları katiyen doğru değildir ve bu esas haddi zatında doğru bir hareket olamaz. Pekâlâ bilirsiniz ki pek çok rüfekadan bu hususta bazı müracaatlara maruz kalmışumdır. Bazı hristiyanların fakrî halinden başka yerlerde temini maişet etmeye mecbur kaldığından bahisle bunların Ankara'dan İstanbul'a veyahut başka yerden diğer bir yere gitmesine dair bir çok müracaatlar vardır. Bu müracaatların cümlesini nazarı dikkate almaya mecburuz. Hakikaten hastalığından dolayı ya berayı tedavî veya berayı ameliyat İstanbul'a gitmesi lâzım olan bir adam varsa ve bu adamın hayatını kurtarmak İstanbul'a gitmesini mucip ise bir mahzur olmadığını ve bu adamın hüsnü hali tebeyyün eden ve polisçe daii şüphe bir hali mevcut değilse bu adamın ifnayı hayatına ben vicdanen razı değilim. Böyle adamları da göndermek mecburiyetindeyim ve bunun aksini iltizam etmek gayrı insani bir hareket olur ve Avrupa'

lıların bizim hakkımızda hristiyanlar için. ittihamlarına bihakkın maruz oluruz. Binaenaleyh, polisçe ahvali tetkik ederek ve gitmelerinde bir mahzur olmadığı tebeyyün eden, bhusus hamile kadınların bazıları bu zikrettikleri aileler içinde İstanbul'a gitmelerine zaruret hâsıl olan bazı kadınların gitmeleri ve bu da mahallinin gösterdiği lüzum ve icap üzerinedir. Bendeniz Samsun'da iken müsaade ettim ve burada iken de eylevm bu gibi vaki olan müracaatlara da elan müsaade etmekteyim. Çünkü bunun hilâfındaki bir hareketin hem vicdanca ve insaniyetçe gayri mugayir addederim. Andavallı oğulları gibi bir takım ailelere mensubiyetleri olması mevzubahis ediliyor. Kocasının veyahut erkeklerinin bihakkın görmüş oldukları cürümlerden dolayı bunların ailelerini ve bütün efradı ailesini tecrim etmek ve zannederim muvafık değildir.

SÜLEYMAN BEY (Canik) — ...

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Süleyman Beyefendi Hazretleri zatı âlinize söylüyorum ki dört tane Ermeninin İstanbul'a gitmesi için bendenize müracaatta bulundunuz ve ben bunları İstanbul'a gönderdim. Şimdi bunların neden İstanbul'a gönderildiklerini soruyorsunuz ve takrire vaz'ı imza ediyorsunuz. Sizin bu tarzdaki hattı hareketiniz ne kadar muvafık ve makbul ise tabii diğer rüfekanın da hareketleri ve hüsnü şahadetleri o kadar makbuldür zannederim. (Bravo sesleri)

SÜLEYMAN BEY (Canik) — Rica ederim, nasıl müracaat etti isem ayrıca söyleyeceğim orada.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Trabzon'da hadis olan mesaili orada yakından tetkik etmek üzere Dahiliye Vekili Fethi Beyefendinin halk ile katiyen temasa lüzum görmeyerek fırka kumandanı beyle görüşerek iktifa etmesi» demeleri katiyen doğru değildir. Bendeniz Trabzon'a gittiğim zaman Trabzon ahali hamiyetmandanının hüsnü kabulüne mazhar oldum ve belediye dairesine gittim. Belediye dairesinde memleketin bilumum eşraf ve ağyanı ve muteberanı geldiler ve onlarla görüştim. Ahali ile temas etmek için başka bir tarik yoktur zannederim. Belediye dairesinde herkesi kabul ettim de gibi hükûmette bana müracaat eden her zatı kabul etmekten başka halkla temas için bir tarik bilmiyorum. Dükkân, dükkân gezipte herkesin hatırını sormak da zannederim bir Dahiliye Vekili için kabil değildir. Burada kendilerinin kasdetmek istedikleri Müdafaa-i Hukuk Reisi Hacı Ahmet Efendi ile belediye dairesinde görüştük. Belediye Reisi muhtereminin kendilerine müteşekkirim,

bana evlerinde yer verdiler, hüsnü kabul ettiler. Onun evinde bir saat kadar görüştüm, temas ettim ve beni Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde bir ziyafete davet ettiler, düşündüm, bu daveti kabul etmemek için kendimce bir mazeret buldum. Çünkü Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kısmı azamı böyle ziyafetlere masruf olduğu için ve bu masruf paraların masraflarının hizasında da hangi zatın şerefine ziyafet verildiği mukayyet olduğu cihetle benim namımın da bu tahsisat raporuna geçmesine razı olmadığım için (Alkışlar) davetlerini kabul edemedim. İşte halk ile temas etmemek meselesi, halkın temasından kaçınmak meselesi, sırf bu ziyafetin ademi kabulünden neşet etmiştir. Mekteplerine gittim, müftülerine gittim, bilcümle devaire gittim, hükümet dairesinde ilân ettim ve kim arzu ederse bana gelsin ve arzihalini versin dedim. Halkla temas için başka suretle bir çare olacağını bilmiyorum, bir çare varsa lütfen bildiriniz de şayet başka bir maksatla seyahata çıkarsam o suretle hareket ederim. Efendim, bundan sonra Pontüs meselesine giriyorum; Pontüs meselesine gelelim; bendeniz Dahiliye Vekili olduğum zaman malûmu âliniz merkez ordusu kumandanı vardı, doğrudan doğruya mesul olan makam orası idi. Merkez ordusu kumandanlığının takibi eşkiya hususundaki salâhiyetinin ciheti mülkiyeye devrinden itibaren sureti mahsusada ve gayet itinalı bir surette meşgul oldum. Askerlerin azlığından vesairenden bahisle mahallinden iş'arat varit oluyordu, Bu iş'arati buradaki rüfeka da teyit ediyorlar ve bir gün encümünde üç liva mebusları içtima etti. Bu içtimada ittihaz olunan mukarrerat; ür sınıf efrat silâh altına alınacak ve oradaki fırka takviye edilecek ve bunların kaput vesaire gibi ihtiyacı ve mahallî muavenet temin olunacak ve takibi eşkiyaya kemali germi ile mübaşeret edilecek ve bilhassa eşkiyanın yaprak mevsiminden itibaren, ormanların yapraklanması mevsiminden itibaren eşkiyanın tenkiline başlanacaktır. Bendeniz Pontüs şekavetinin sekiz senedenberi memlekette yer tutmuş olan bu Pontüs teşkilâtının kal' ve imhası için gösterdiğim itinayı, alâkai mahsusayı göstermek, daha ziyade takviye etmek için bizzat kânunusani nihayetlerine doğru seyahata karar verdim. ♡ola çıktığım zaman zannederim Kânunusaninin yirmi sekizine tesadüf ediyordu. Buradaki içtima bundan on, on beş gün evvel yapılmış idi. Merkez ordusuna emirler verilmiş idi. Maatteessüf ben Keskin'e vardığım zaman bu efradın silâh altına alınmadığı ve buna merkez ordusunca lüzum gösterilmediğini anladım ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine maruzatta bulundum. O

andan itibaren o efrat silâh altına alınmaya başlanmıştı. Bu yolda mütemadiyen bu işle meşgul oldum. Merzifon ve Havza'ya vasil olduğum zaman merkez ordusu baki kaldıkça bu takip meselesini ciheti mülkiye mi yapacak, yoksa ciheti askeriye mi yapacak? Bunu bir haysiyet meselesi haline koydukça bu işin doğru gitmeyeceğini söyledim ve o zaman rüfekadan Asım Bey de beraber idi zannederim. Bu hususta yine maruzatta bulundum. Orada gerek ahlinin ve gerek askerin itimadını haiz olan bir zatın fırka kumandanlığı sıfatiyle fırkaya tayin olunmasını ve merkez ordusu teşkilâtının lağvına lüzum gösterdim. Zaten evvelce de merkez ordusu teşkilâtına nihayet vermek Erkânı Harbiyece mutasavver iken ve merkez ordusunun da ve gerideki teşkilâtın tenkisi Meclisi Âlinizin arzusu iktizasından bulunduğundan merkez ordusu ilga olunmuş ve Cemil Cahit Bey fırka kumandanlığına tayin olunmuştur. İşte asıl işe mübaşeret Cemil Cahit Beyin fırka kumandanlığına tayininden itibaren başlamıştır. O zamana kadar hep müşkülâtla mücadele etmeye mecbur kaldım. Cemil Cahit Bey Fırka Kumandanlığına tayin olunmuş ve tertibat almaya başlamış idi. Bu da zaman ile oldu. Şubatın 22 ve 23 ncü günüdür. - İyi hatırımda değil - o gün umumî takibata mübaşeret olundu. Evvelâ eşkiyanın en ziyade tahassungâhı olan Noyan dağına hareket yapıldı ve bu hareket tekrar edildi, bir daha tekrar edildi, ondan sonra diğer mıntakalarda da hareket yapıldı. Ondan sonra Tavşan dağı istikametinde harekât yapıldı. Velhâsıl müteaddit cihetlerde, müteaddit harekâtı askeriyede bulunuldu. Elan harekâtı askeriye devam etmektedir. Bunun neticesinde istihsal ettiğimiz netayici arz edeyim : Efendiler, 15 Teşrinievvel tarihine kadar merkez ordusu kumandanlığının memuriyeti esnasında yapılmış olan vukuatla Teşrinisaniden sonra yapılmış olan vukuatı zikredeceğim. Fakat şurasını da ilâveye mecburum ki 15 Teşrinievvelden vekâlete geldiğim sırada bu mesuliyeti kendi üzerime almak ve bilfiil işe mübaşeret olunmak için epey zaman geçmiştir. 15 Teşrinievvel kadar ihrak olunan mebaninin adedi köylerde 3 303, merkez ordusu zamanında 3 300; katledilenler 1 700, dağa kaçırılanlar 1 037, cerholunan 148, dağa kaldırılanlar 145'tir. 15 Teşrinievvelden Kânunuevvel nihayetine kadar - ki o zaman devri teşettüt idi - 415 mebanî ihrak olunmuş, 69 katil, 51 cerh vaki olmuştur ve Kânunusani bidayetinden 15 Mayıs nihayetine kadar - bu istizah takriri verildiği zaman - ona göre hesabı yaptırmış idim, maatteessüf o günden bugüne kadar hayli zaman geçmiştir: 151 hane ihrak

olunmuştur, 82 katil, 26 cerh vaki olmuştur, 5 kişi de dağa kaldırılmıştır. Yekûn 3 869 hane ihrak olunmuş 1 199 ... , 3 968 kişi ... , 253 kişi cerhedilmiş ve 150 (224) kişi cerhedilmiş ve 50 kişi de dağa kaldırılmıştır. Binaenaleyh, merkez ordusu esnayı icraatında 3 330 haneye mukabil zamanı icraatımızda, yani vekâleti acizanem zamanında 1 566 hane yakılmıştır.

BİR MEBUS BEY — Bunu kim yapmıştır?

FETHİ BEY (Devamla) — 148 katle mukabil bizim zamanımızda 151 kişi katlolunmuştur ve 147 cerhe karşı 77, 45'e mukabil 5 kişi dağa kaldırılmıştır. Binaenaleyh, bu rakamlar da gösteriyor ki bendeniz Rum eşkiyalarını bu milletin başına musallat etmedim, bilâkis kuvayı inzibatiyeyi onların başına musallat ettim, onu da şimdi ispat edeceğim; 15 Teşrinievvele kadar eşkiyadan dehalet suretiyle hayvan ve meyyiten veya mecruhan elde edilenlerin miktarı, dehalet suretiyle 638, hayyen 332, mecruhan 24, meyyiten 53, ceman 1 538'dir. Şimdi efendiler bu tarihten itibaren olan rakamlara dikkat ediniz; 588 meyyiten, yekûn 1 397. 29 Kânunusaniden Marta kadar ki takibatımıza bilfiil başladığımız zamandır. 2 238 dehalet suretiyle, 1 275 meyyiten, 33 hayyen, 3 136 mecruhan (Bravo sesleri), ceman 6 782.

EMİN BEY (Canik) — Acele etmeyin.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — 20 Marttan 15 Mayıs'a kadar 1 150 dehalet suretiyle, 1 559 hayyen, 8 mecruhan, 3 777 meyyiten, yekûn 16 928 kişi ediyor ki bunun 1 588 kişisi merkez ordusu kumandanına aittir. 15 340 kişisi de bendenizin zamanına aittir. Efendiler on beş bin kişinin hayyen ve meyyiten veya mecruhan elde edilmesi büyük bir meydan muharebesidir. Bizim orada bulunan fırkamız mütemadiyen gece ve gündüz demeyerek, dağ, dere demeyerek, kış, yağmur demeyerek eşkiyanın arkasını bırakmamış ve takip etmekte bulunmuştur ve bu surette bizden de tabii ziyat olmuştur. Bizden ziyat bu nispette değildir. Gayet cüzi ve fakat fevkalâde şayanı eseftir. İşte efendiler, bendeniz bu suretle eşkiyayı bu milletin başına musallat ettim. Yaptığımız takibat esnasında bu suretle tenkil ettikten sonra erzak depolarını, sairelerini kâmilen tahrip ettik. Malûmu âliniz onlar eskiden kendilerine güzel barakalar vesaireler tesis etmişlerdi ve rahat rahat yaşamakta idiler ve hatta etrafında ziraat de ediyorlardı ve ziraatleri de biçiyorlar ve yiyorlardı. Şimdi bunlara hiç bir erzak bırakılmamış ve bunların erzak ihfa ettikleri mahaller kâmilen tahrip olunmuştur ve bu su-

retle bunları aç bir halde bıraktık. Aç bırakmak en müessir bir tedbirdir. Fakat bu tedbirin mahzurlu cihetleri de var. Bittabi aç kalan bu adamlar etrafa saldırmakta erzak tedarik etmek için vaki olan tecavüzleri bu itibarla vaki olmuştur. Bu hususta bilcümle mutasarrıflar müttetikirler. Son tecavüzat kendilerine yemek tedarik etmek için vaki olmuş tecavüzattan ibarettir. Fakat şu fark ile ki bundan evvel vaki olan tecavüzatta köyle tamamıyla yakılır ve köyün dahilinde bulunan müteaddit hayvanat celp ve sevk olunur ve köyün bilcümle zehairi sevk olunurdu. Şimdi ise keraren aldığımız telgraflarda teyit olunuyor. Vaki olan tecavüzler ahali tarafından şiddetle mukabeleye maruz kalıyor. Ekseriyetle bir kaç kişi 6, 7, 8, 10 adedi tabii vakaya göre tebeddül eder - telef ve esir verdikten sonra kaçmaya mecbur oluyorlar. Ve bazı kere de iki, üç hane vesaireyi yakmaya muvaffak oluyorlar ve bazı sefer de tesadüf ettikleri koyun sürülerini vesair mevaşiyi sürmeye muvaffak oluyorlar.

ABDÜLGAFUR EFENDİ (Karesi) — Bakiyeyi ne miktar tayin buyuruyorsunuz?

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Müsaade buyurunuz, sırası gelince söyleyeceğim, bu hususta mutasarrıflardan aldığım malûmatı söylemeyeceğim. Çünkü mutasarrıflar Dahiliye Vekiline tabii öyle malûmat verir diyeceksiniz, orasını söylemeyeceğim. Lâkin eşkiyadan, kendisinden aldığım malûmatı söyleyeceğim. Malûmu âliniz o taraflarda ötedenberi icrayı şekavet eden Hasan Çavuş namıyla bir şaki vardır. Bu adam son zamanlarda gördüğü takibat üzerine müteessir olarak 38 kişi maiyeti ile beraber Hükûmete dehalet etmiştir ve orada bulunan Jandarma kumandanı ile uzun boylu görüşmüştür ve bazı teklifatta bulunmuştur. Mevzuu münakaşa etmezden evvel kendisinin ifadatını okuyacağım ve Rumlar üzerinde bir nüfuzu olduğunu, bunlara karşı aldığı vaziyetlerden anladım. Ve bunun içindir ki Hasan Çavuş ve rüfekaşını bir müddet için jandarma emrinde istihdam ettiğimiz takdirde ... bunların kazasını ve hatta merkez nevahisinde ve oralara muttasıl yerlerde icrayı şekavet eden ... umum Rum çetelerinin rüesasını istiman ettirerek ... bunların marifetiyle ... Çarşamba'nın büyük bir köyü ile Kolludere karyesine getirerek iskân ettireceğiz ve bu şakiler vasıtasıyla bir iki köy teşkil edecek kadar kaldığını istihbar edilen silâhli ve silâhsız ahaliyi de bu civara yakın bir mahalle indirmek mümkün olacaktır. Demek ki bunların miktarları Hasan Çavuşun söylediğine göre azamî bir iki köy teşkil edecek kadardır. Bunların ahvali hakkında yine o Hasan Çavuşun ifadesini zikreleyeceğim, bu

onların istiman etmelerine taraftardır, kendisinin de istiman etmesine taraftardır. Binaenaleyh, diyor ki; Hükümet Rumları iskâna müsaade ettiği takdirde Çete başı Pandelli bilmem, Aristo, sokrat ve Çarşamba Yuvani ... Mülazım Sabri Efendi emrinde Büyüklü' de oturacağım ve bunların bu suretle fenalıklarını rüesasından sorarak bu hususu tahtı emniyete alacağım. Rumların dehaleti maruz tarzda kabul buyurulduğu takdirde erzak ciheti cayı teemmüldür. Bu millet kâmilen açtır ve bunlardan dehalet edip gelmiş olanların ifadeleri bunu tamamiyle teyit etmektedir. Bunlar dahilinde uzun müddettenberi otla ve yabancı pancarlarla taayyüş etmektedirler. Hatta dehalet edenlere sıcak çorba Amerikan muavenet heyeti tarafından Samsun'da veriliyor. Bunlar hayli zamandır otla idarei taayyüşe alıştıkları için çorba, ekmek vesaire yediklerinde telef oluyorlar ve günde dehalet edenlerden 30 - 40 kişi ölüyor. Bunların miktarının ne kadar olduğunu Abdülgafur Efendi Hazretleri sual etmişlerdi, Efendim, böyle aklıktan telef olmakta olan nüfusun miktarını tayin etmek için elimizde mesnet yoktur, hepsi telef olmaktadır, külliye telef olmaktadır. Eli silâh tutanlar ise tecavüzlerinde muvaffak oldukça götürebildikleri bir kaç koyun sürüsü ile infak etmektedirler. Bunların miktarı hakkında bendenizce sahih malûmat ita etmek mümkün değildir. Çünkü hiç bir esasa istinat etmeyeceği için doğru olmayacaktır. Komisyon bunların miktarlarını yedi, sekiz yüz kişi kadar olduğunu filvaki takrirlerinde bana atfen Tokat Mebusu muhteremi Rifat Beyefendi yazıyorlardı. Bunların miktarları hakkında kâfi malûmat vermek imkân haricindedir. Tahminî bir şey soracak olursanız - ki bu tahminat kabilindendir silâhsız olanların miktarı sekiz yüz ilâ bin raddesindedir. Fakat bu ifadeyi verirken kendilerine tekrar tekrar söyledim ki bunu sırf bir malûmat kabilinden olarak söylüyorum. Çünkü bu hususta katî bir surette malûmat vermek imkân dahilinde değildir ve bunu size ne üzerine adetlerini söyleyim, mümkün değildir ki, dağlarda yaşamaktadırlar. Yalnız bu tahminatımda büsbütün aldanmamış olduğumu da geçen gün Samsun Mutasarrıflığından almış olduğum malûmat teyit ediyor. Samsun Mutasarrıfı bu Hasan Çavuşun istimanı dolayısıyla vaki olan muhaberede diyor ki, Rum usatının kâfi miktarda tenkilini maksat ve gayei milliyenin istihsal ettiği ve bu mıntakada kalan Rumların ahaliî islâmiyenin yüzde beşini tecavüz etmeyeceğini ve hatta bu nispete bile balığ olmayacağını beyan ediyor. Bundan evvelki nüfusu evvelce arz ettiğim gibi Samsun livası dahilinde seksen

beş bin kadar Rum vardı. Şimdi ahaliî islâmiyenin nispetinin yüzde beşine indiğini yazıyor. Demek ki vaki olan takibat müsmir neticeler vermiştir, bu itikad dayım. Fakat diyorlar ki, bu eşkiya bitmedi, ne için bitirmediniz? Efendiler, benim vazifem eşkiyayı bitirinceye kadar takibatta devam etmek ve bu hususta ittihaz ettiğim tedabirde kusur etmemektir. Şimdiye kadar ittihaz ettiğim tedabirde ne gibi kusur vukubulmuştur ve şimdiye kadar hüsnü netice vermemiş midir, vermeyecek midir? Vermekte berdevamdır ve daima verecektir ve inşaallah bu suretle devam edecek olursa bunları kâmilen imha edeceğiz. Fakat bunun pek çabuk bitemeyeceğini eşkiya takibatıyla iştilgal etmiş olan arkadaşlar pekâlâ bilirler ki bir çete bile müteaddit seneler takip edildiği halde tenkiline muvaffakiyet hâsil olmaz. Değil ki böyle dağlarda ve namütenahî mıntakalara dağılmış olan bir sahai şakaveti iki, üç ay zarfında tamamen ve kâmilen oraları tathir etmek imkân haricindedir ve bu kudreti beşeriye haricindedir. Benim vazifem bana verilmiş olan vesaiti askeriyeye ve inzabatiye ile azamî surette istifadeyi düşünerek eşkiyayı bilâarâm takip ve tenkil etmektir ve bu hususta zerre kadar kusur ve terahî gösterenleri şiddetle tecziyeden ibarettir ve zannedirim zerre kadar tekâsül gösterenleri tecziyede kusur etmedim. Her nerede kusur etmiş isem lütfen söylensin. Efendiler, bu takibat neticesinde şimdiye kadar hepsi telef olmamıştır ve olamaz. Eşkiya bu üç livaya dağılmış, gayet sarp ve dağlık mıntakaya iltica etmiş ve bir takım ormanlara ve mağaralara tahassun etmiştir. Bütün eşkiyayı ben iki ay zarfında kâmilten tenkil edemem. Bu hususta ümit besleyenler varsa fazla ümitlere kapılmış olacaktır. Fakat şurasını da temin ederim ki ittihaz etmiş olduğumuz tedabir gayet müessirdir ve daimî surette de tenkil olunmakta berdevamdır. Yalnız Tokat cihetinde bir dereceye kadar bu tedabirde faaliyet görülemedi, onu da itiraf mecburiyetindeyim. Oraya gönderdiğim Mutasarrıftan fevkalâde ümitler, muvaffakiyet intizar etmekte iken maatteessüf kendisi intizar olunan ümitleri tatmin etmemiştir. Son zamanlarda oraya daha ehliyetli bir kaymakam aradım, buldum ve onu oraya mutasarrıf olarak gönderiyorum. İnşaallah onun vürudundan sonra daha şedit takibat yapılacaktır. Bu mutasarrıfın hatasını tamir ettirmek için elimden gelen tedabire de müracaatta kusur etmedim. Fırka kumandanına bir kaç defa rica ettim ve kendisi bizzat oraya gitti ve takibatta bulundu ve sonra fırka kumandanı fırkanın piyade kumandanını bizzat Tokat'a gönderdi ve takibatta bulundu ve takibat neticesinde

de lehülhamd iyi muvaffakiyetler istihsal olunmuştur ki son aldığım telgraf bunu izah ettiğim rakamlar dahil olmamak üzere izah etmektedir. «Darıderede mutahassın usatın tenkili için 16.5.1338 akşamına kadar altı gün ve gece devam eden müsademede usat fevkalâde mukavemet göstermiş ve bu mukavemetleri esnasında hariçten ve ahalden usatın muavenetine dahi gelenler püskürtülmüşlerdir. Neticei müsademede gerek mağaralarda ve gerek sair yerlerde 726 asi meyyiten sayılabılmıştır ve 52 asi hayyen elde edilmiştir.» 2 - Püskürtülen ve dağıtılan usattan kaçmaya muvaffak olanların takip ve tenkilleri için piyade kumandanı Zühtü Beyin emrinde olara k kıtaat takibatına devam etmektedir.

3 - Bunlar hakkında tedabir ittihaz edilirken Zabıt Vekili Sivas'lı İsmail Hakkı Efendi şehit ve alay 6, tabur 3'den mülâzim Abdüsselâm Efendinin de hayat ve mematı meçhuldür ki - bilâhare bu zatın da şehit olduğu maatteessüf anlaşılmıştır - kıtaattan 25 nefer şehit ve süvari ondokuzuncu alaydan mülazımı evvel İskender Efendi ile 54 mecruh vardır. Üç hayvan mürt olmuştur.»

İşte efendiler, takibat bu suretle yapıyor. Şimdi bu kadar şehit vermiş olan ve bu kadar meza hime katlanmış olan kıtaatımızın verdikleri raporların sahtedir, yalandır diye bir takım isnadat altında kalmalarını hiç bir zaman kabul etmem ve bunu kemali şiddetle reddederim efendiler. Hiç bir zaman düşmanla çarpışmaktan ve bu hususta kanını dökmekten çekinmeyen zabitanımızın ve efradımızın, yalan ve sahte raporlarıyla makamı aliyeyi iğfal edeceğine ihtimal veremiyorum.

ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Buna ihtimal veren var mı efendim?..

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — İstizah takririnde vardır zannedirim hatırınızda kalmamıştır. Efendiler diyorlar ki, bir takım aceze ve nisvan Hükûmete dehalet etmiştir ve fakat diğerleri dağlardadır. Bu bize şehit ve mecruh verenler aceze ve nisvan mıdır? Rica ederim aceze ve nisvan deyip geçmeyiniz. Bilhassa bu üç liva mebusları pekâlâ bilirler ki vaktiyle bu köylere yapılmakta olan tecavüzlerde eşkiyanın ittihaz ettikleri bir tabiye, bir hattı hareket vardı. O da işgal etmek istedikleri ve silâhla basmak istedikleri köyü derhal ablukaya alırlar ve ansızın gayet şiddetle bir yayılım ateşine maruz bırakırlar ve zavallı ahali birden bire telâşa düşer ve bu telâştan istifade ederek bunların getirdikleri ve aceze dedikleri kadın ve silâhsız bir takım erkekler derhal ev-

lerin içerisine girerler, maiyetlerinde bulunan kundakları evlere sokarlar ve o esnada ne kadar mevaşi, erzak vesaire varsa sırtlarına yükleterek giderler. İşte bunlar eşkiyanın kuvayı muavenesinden ibarettir. Bundan başka bu erzakı nakletmek ve icabeden mahallerde mahfuz mahaller yapmak ve sonra eşkiyanın yiyeceği zehair için tarla sürmek, tarla yetiştirmek için hep bu aceze ve nisvan denilen kısımlar kullanılır ve bunların teslim olmasına eşkiya ötedenberi mümanaat ediyor ve bunları kurşunla tehdit ediyordu. Çünkü bunlar işlerine yarıyor. Hatta misal olmak üzere Bafra civarında bir mağara vardır. Zannedersem Asacık isminde bir mağara. O mağarada takibat esnasında - ki çıkılması gayet müşküldür. Yirmi, otuz metre irtifaında sarp bir kayanın içerisine açılmış bir deliktir. Kendileri iple çıkıyorlarmış. O mağaranın içerisinde müsella h eşkiya ile beraber silâhsız bir takım kadın ve çoluk, çocuk ve erkek vardır. Bunların teslim olmasına sureti katiyede itina ettik ve esasen yapılan tedabir de, takiplerde bu mağaraya müteaddit defalar girilmiş ve nihayet bir ila beş gün durmuş ve neticede yorgunluk hâsil olduğu için bırakıp gidiyorlarmış. Bunlar da eskisi gibi gelip gidecektir zanniyle teslim olmadılar ve hiç bir kimsenin teslimine muvafakat etmediler. Hatta bizim ordaki zabıtimeze bir kaç defa gel, gel teslim olacağız diye istihza ettiler ve kurşun attılar. Bu defa mağarayı eşkiya telef veya teslim oluncaya kadar zerre kadar tarassuttan bırakılmamasını emrettik. Ve kırk gün sonra teslim olmaya mecbur oldular ve bunların içinde de kadın, çoluk, çocuk ve erkek vardı. Eğer bunlar kendi arzuları ile bu kadın ve çoluk ve çocukları teslim edecek olsalardı hemen teslim ederler ve mağaradaki erzakları da o nispette daha ziyade olurdu. Fakat onlar daima kurtulacaklarını ümit ediyorlar ve neticede de bu kadın ve çoluk, çocuk dedikleri kimsenin muavenetlerinden istifade ümit ediyorlar ve onun için bunları daima yanlarında muhafaza ediyorlardı. Neticede kâmilen teslim oldular. Muhterem refikimiz Ali Şükrü Beyefendi Hazretleri bir vakai müessifeden bahsetmişlerdir ki İlğaz vakai müessifesi. O vakai müessife de Samsun, Bafra ve diğer havalide yaptığımız takibattan müteessiren bir çete herçibadabad ya ölüm veya halâs diyerek silâhlarıyla ve iki papaz da beraber olduğu halde bir gün Kızılıрмаğ geçmişler ve karşı tarafa atlamışlardır. Bu çetenin mevcudiyetine de İlğaz'da vakıf oldum. Orada ufak bir müsademe oldu. Müsademede eşkiyadan dört kişi telef oldu. Bizim Jandarmalardan da dört kişi telef oldu. Bunun üzerine derhal Kastamonu Jandarma

Alay Kumandanı Kaymakam Tevfik Beyi takip kumandanı yaptım ve civarda ne kadar kabili istifade jandarma kuvvetimiz varsa cümlesini bu çetenin arkasına saldırdım ve neticede bu çete ile takip kuvvetlerimiz altı defa müsademede bulundu. İlk müsademede Ilgaz karakolu civarında, Çerkeş civarında Hacılar karyesinde, kezalik bu civarda bir daha ve daha sonra Bolu mıntakasında Tadıç yaylasında ve Düzcce'nin Paşa köyü kurbünde - hayır efendim bu değil - ondan sonra daha ziyade malûmat varit olmuştur, velhâsıl Kıyü karyesi civarında vesaire yedi defa müsademe vaki olmuştur. Bu müsademelerin neticesinde eşkiyadan 50 kişi tenkil edilmiş ve müfrezelerden 8 kişi zayıat verilmiştir. Biliyorsunuz ki Ilgaz silsilesi Karadeniz sevhiline müvazi ve şarp bir silsileden ibarettir. Bunlar daima ormanlarda saklanırlar ve askerle temas ettikleri vakitte bir iki kurşun atıp derhal kaçmaktan başka bir şey düşünmüyorlar. Maksatları da askerle teması kırmaktır. B. suretle her defasında bunlar tehdit edilmiş ve en sonra tamamıyla imha etmeye muvaffakiyet hâsil olmuşsa da bunlardan kısım, kısım firar edenlerin izleri takip edilmektedir. Son malûmatta 4.6.1338'de saat birde Karadere mıntakasında haritada ismi olmayan Kürtçüler deresi civarında Geçerler yaylasının Kumluk nam mahallinde şaşırarak ve Kurunt nam mahalde yolunu şaşırın ... mahalli mezkûrde bulunan tarasut posta menziline teslim olmaktan imtina ile yolunu şaşırışlardır ve teslim olmuşlardır, bir çokları da ölmüşlerdir. Bunlara mensup Vezirköprüsünden Dimitri mecruhan derdest edilmiştir. Merkumun ifadesine göre 3.5.1338'de Karadere'nin Erenler mevkiinde müfrezelerimizle müsademeden sonra arkadaşlarını kaybetmiş ve mezkûr müfreme ile mecruh olan arkadaşının silâhını orada atıp müfrezeler tarafından alındığını ve arkadaşlarının da kâmilen dağılıp buluşamadıklarını ve müsademede mevcut bulunanların altısı silâhlı, ikisi kadın, ikisi papaz üzere on dört kişi olduklarını ve kendilerinin on dört gündür ot vesaire ile taayyüş ettiklerini ve iki gün evvel Karadere'de kestikleri bir manda ile idarei taayyüş ettiklerini, merkumun üzerinde zuhur eden manda etini ekl eden Dimitri aldığı cerihadan müteessiren ölmüştür. 5.6.1338 sabahı da alaturka saat sekizde dağılan eşkiyadan müsellağ ve diğer ikisi gayri müsellağ ve haritada yazılı Bolu'nun Kuru karyesi civarına gelip dolaştıkları haber alınması üzerine ve müfrezemiz tarafından ikisi hayyen, ikisi meyyiten derdest Bolu'ya sevk edilmiştir.

4 - Karadere'nin Erenler mevkiinde müfrezelerle müsademe ederken yollarını kaybetmiş ve Karadeniz mıntakasındaki gayet kesif ormanlıklarda oyalanmakta olanları müfrezelerimiz şiddetle takibatta devam etmekte bulduklarını diyor.

Efendiler; işte bu çete arz ettiğim gibi elli kişi kadar takip olunmuştur. Mütebakisi de yollarını şaşırışmış, ormanlarda otlarla taayyüş etmeye mecbur olmuşlardır. Pekâlâ biliyorsunuz ki böyle dağlık mıntakada tahassun etmiş olanları müfrezelerle kaçırarak ve bir çeteyi kâmilen istediğiniz anda imha etmek güçtür ve pekâlâ malûmunuzdur ki bize mensup olan çeteler, burası hafi celse olduğu için söylemekte mahzur görmüyorum. Yunan mıntakası dahilinde senelerdenberi icrayı faaliyet etmekte ve bize müessir faidelerde ve muavenetlerde bulunmaktadırlar ve Yunan kuvayı takibiyesi bir çare bulamamaktadır ve bir tesir icra edememektedir. Binaenaleyh, biz bu çeteyi his eder etmez üzerine saldırdığımız takip kuvvetleri vazifelerini ifa etmişlerdir. Müteaddit defalarda vaki olan müsademelerde ceman yekûn elliye balığ olmak üzere zayıat vermişler ve kısmı küllisi de aç ve perişan bir surette dağlara, yaylalara iltica etmişler ve yer bulamamaktadırlar ve zannedersem müessir bir vaka yoktur. Burada şehit ve mecruh olan zabitan ve efradin harekâtı kahremananesini yadetmek ve kuvayı inzibatîyemizin bütün müşkülâta rağmen - müşkülât da vardır, onu da arz edeceğim - gösterdiği gayret ve faaliyeti takdir etmek lâzımdır. Yoksa böyle teessüf etmek lâzım gelmez. Evet müşkülâtın bahsedeyim. Kastamonu takip alayı kumandanı diyor ki kitaatı muhtelifede istiman edenler ... ve köylerin fakrû zarureti hasebiyle parası olanların bile yiyecek tedariki hususunda müşkülât çekmektedir. Müfrezelerin iaşesi cidden müteassirdir. Takibin talep etmekte olduğu ikdam ve faaliyet efradin ancak kuvayı bedniyelerinin muhafazasıyla ve bu da iaşenin temini intizamiyle mümkün olacağı nezdi samilerinde müberhendir. Binaenaleyh, iaşenin esmanı bilâhare hesap ve tediye olunmak üzere efradin mensup olduğu kıtalarca veya civar kıtalarca veya hükümetçe temini ciheti ve hangisi karini tasvip olursa onu yapınız diyor. Tabii biz de bunun için Müdafaai Milliye Vekâletine müracaat ederek efradin iaşesini temine çalıştık. Binaenaleyh, bu kadar müşkülâtle çalışmakta olan efradin istihsal etmekte olduğu muvaffakiyeti şayanı teessüf değil, şayanı takdir ve şükran addederim ve bu hususta maatteessüf kendilerinin fikrinden ayrılmaktayım. Başka efendiler Pontüse ait hatırıma cevap olarak bir şey varit olmuyor. Mamafih muhte-

lif rüfekanın söz aldıklarını biliyorum. Bunların irat edecekleri suallere ve istizahlara cevap vermeye hazırım ve daha ziyade tafsilâtını da ikinci defada arz ederim efendim.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Muhtelif tesaddümlerle imha edilen bu çetenin bir kısmı dağlarda otlamak suretiyle perişan olduğunu söylüyorsunuz, bir kısmının da Yunan ordusuna iltihak ettiklerini söylüyorlar.

DAHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Bu malûmatınızı nereden aldığınızı sormak istiyorum?

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Şuradan, buradan.

DAHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ BEY (Devamla) — O halde yanlıştır. Size şimdi takip kumandanının yazdığı raporu okudum.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Efendim, istizahımın kısmı ahiri için söze başlarken Dahiliye Vekili muhteremi Fethi Beyefendinin bir mukaddimesine temas etmek istiyorum. Bu da gerek bendenizin ve gerek Rifat Bey biraderimizin istizah takririnde almış olduğu bir madde üzerine demiştir ki Pontüscülük meselesi umumî seferberlik zamanındanberi cereyan etmiştir ve tabii onların hesabını ben veremem, ben kendi zamanıma ait şunu yaptım, bunu yaptım. Evet efendiler, Pontüs meselesi bu acı mesele maatteessüf o zamandanberi devam edip gelmektedir. Fakat Harbi Umumide Pontüs, Pontüscülük vesairenin ne olduğu maatteessüf o zamanın hükûmetince, rüesay umurunca anlaşılmamıştır. Fakat bizim zamanımızda hükûmeti milliyemizin zamanında bunların hepsi anlaşılmiş ve bütün mahiyetiyle meydana çıkmıştır. Binaenaleyh, malûmu âliniz yara lâyikiyle teşrih edilip, teşhis edilip meydana çıktıktan sonra tedavî tatbik edilir. Mahiyeti malûm olmayan bir hastalığa tatbik olunacak tedabir o zaman yapıldığı gibi bir takım ara sıra yapılan ve esaslı şekil tatbik edilmeyen bir çok inkitaa uğrayan semeresiz tedabirdir ve şimdiye kadar da böyle olmuştur. Fakat zannediyorum ki yaranın mahiyeti tamamen anlamışızdır, ne gibi bir gayeye çalıştıklarını öğrenmişizdir. Bunların Avrupa'daki müzahirleri kimler olduklarını ve nasıl çalıştıklarını bunların tekmilini biliyoruz.

Binaenaleyh, bunların defi mazarratı için bizim yapacağımız gayret o zamanki hükûmetlerin yapacağı gayretin bir misli olmak lâzım geliyordu. Çünkü o zamanki vaziyetimiz daha vâsi idi. O zaman bizim arkamızda olan Almanya bize her istediğimizi veri-

yordu. Fakat şimdi biz kendi yağımızla kavruluyoruz. Hangi gaile olursa olsun biran evvel halletmek herkesin borcudur. Bunu mütemadiyen Dahiliye Vekili Beyin söylediği gibi takip edeceğim, tahkik edeceğim, etmekte kusur edersem o zaman beni mesul ediniz. Evvelce de burada Dahiliye Vekili Beyefendiyeye istirham suretiyle içtima yapmış olan arkadaşların söylediklerine göre ilkbahar gelmeden evvel Pontüs eşkiyalarının imhası veya suveri aharle defî hakkında söz verilmiş idi. Öyle zannediyorum buna karşı hükûmet kâfi kuvvetimiz yoktur, kuvvetimizi cepheye gönderdik, binaenaleyh, nasıl yapalım demişlerdir. O zaman Dahiliye Vekili Fethi Beyin söylediği gibi esnan dahilinde bulunanları silâh altına bizim arkadaşlarımızın tavsiyesi üzerine almışlar ve hatta bu içtimada Erkânı Harbiye Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa Hazretleri de bulunmuştu. Fevzi Paşa Hazretleri itiraz etmişler. Bendeniz arkadaşlarımız ifadatını aynen söylüyorum. Askerimiz yoktur demiş. Bunlara da alâkadar olduğum için sormak mecburiyetindeyim. Binaenaleyh demişler ki askerimiz yoktur, paramız yoktur. Elbiseleri biz vereceğiz demişler ve yalnız Samsun yirmi bin lira vermiştir. Bütün tekâlifinin fevkinde olmak üzere yani memleketin her noktasında her ferdi milletin vermiş olduğu tekâlifin fevkinde olarak sırf kendi asayiş ve istirahatı ve bir takım mezalimden kurtulmak için cebinden, varından, yoğundan artırılmış ve verilmiş şeyler ne için verilmiştir? Bu mesele ilkbahardan evvel basılması için verilmiştir.

BİR MEBUS BEY — Daha evvel de kırk bin lira verilmiştir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bendeniz Samsun merkezini söylüyorum. Hükûmet umumî bütçe dahilinde bu işi bastırmak vazifesi icabatından iken maatteessüf cepheye uğraşması ve bir çok meşagil ile muhat bulunması itibariyle ahali kalkmış kendi ihtiyacını düşünmüş, tabii ki kendi huzur ve asayişini temin için tekâlifi meşruasının fevkinde olmak üzere büyük fedakârlık etmiş, bu parayı çıkarmış vermiş ve kırk bin lira Samsun vermiş, bu parayı. Elbise alınmış filân, bu fedakârlık neden idi? Tabii ilkbaharda bir çok hane yanmadan ve mevaşî yanmadan tarlasına selâmetle gidebilmek için vermiştir. Bu olmamıştır efendiler ve elân devam etmektedir.

EMİN BEY (Canik) — Onu bendeniz izah edeceğim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Efendiler, evet eşkiyanın sığındığı havali gayet vâsidir ve dağlarla

muhattır. Fakat herkes bilir ki dağlarda tahassus eden eşkiyayı takip etmek için yaprakların olmadığı zaman aranır. İşte yaprak geldiği zaman bilâhare o bahse geleceğim. İlgaz'dan Mudurnu'ya kadar, bilmem nereye kadar gider.

DAHİLİYE VEKİLİ FETHİ BEY (Devamla) — Gider amma telef olur.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Telef olur ama benim nazarımda tek bir neferin kıymeti vardır. O kadar neferlerin şehit olması meselesidir. Dört jandarmanın telef olmasıdır. Müessif dediğim budur. Hükümet vazifesini ifa edeydi, biçare jandarma da şehit olmazdı. Vaktiyle imha edilmiş olsaydı. Efendiler, bendeniz bir neferin kıymeti vardır, müessif dediğim, düşman karşısında vazife vataniyesini ifa ederken şehit olan kahramanların idaresizlik yüzünden, ta buradan 400 kilometrelik bir mesafeden 200 kilometre daha garbe geçecek kadar bir gevşek idareden istifade eden bu adamların gelip burada cepheye gitmeleri lâzım gelen bir çok vatandaşlarımızı şehit etmesi bir müessif vakadır. Yoksa müfrezelerin kahramanlığını Fethi Bey kadar bendeniz biliyor ve fevkalâde takdir ediyorum. Mesele bu değildir. Asıl müessiflik arz ettiğim noktadadır. Bendenizin takrimdeki yedinci maddeye geliyorum. Burada demiştim ki efendiler, bir lüzumu siyasi üzerine merkezce sahilden dahile nakledilen hristiyanlardan asıl tehlikeli olanlardan bazılarının Trabzon'da alıkonulması ve bazılarının da İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmesi.

Geçenki izahatta Fethi Beyefendiye bir sual sormuştum, Fethi Beyden sonra bendeniz de izah etmiştim. Fethi Bey demişlerdi ki, eğer malumatım olmuş olsaydı koymazdım. Her halde Fethi Bey zannediyorum, şu umumî esas üzerine kimler gitmiş diye sorar ve anlıyabilirdi. Bendenizin buraya koyduğum misaller bu tarzda yapılan sui istiyimalâtın bir nümunesi olarak konulmuş idi. Tabii bir gazete gibi yazamazdım. Fethi Beyefendi bendenizin müevver ve tehlikeli şahsiyet dediğim kimlerdir ve bunlardan Trabzon'da kimler vardır, kimler yoktur diye bir ke-re sormuşlar mıdır?

Bendeniz diyorum ki ötedenberi Pontüscülükle, hatta canımızı almak için iştilal eden adamlardan bir kısmı hamdolsun elimize geçip Amasya İstiklâl mahkemesi tarafından bu cezayı sezarlarını görmüşlerse de bunlardan daha melunları elan orada oturmaktadır. Efendiler, evet dahile sevkolanlar vardır. Divarcı Dimitri, Kiryaku bilmem ne gibi sersemler ve

ancak buradaki dimağı faallerin idaresiyle hareket edebilecek kabiliyette olanlardır. Yani dünyadan bi-haber, hayvan gibi insanlar ve yalnız sevki idare olunan insanlar... Asıl imha edilecek olanlar geride kalmıştır. Asıl imhadan maksat, onların fiili olan dimağlarıdır. Eğer Heyeti Muhtereme arzu buyurur ise isimlerini birer birer okuyabilirim. (Hay hay sesleri)

Efendiler, bilirsiniz ki siyasiyat âleminde en büyük rol oynayanlar matbuat müntesipleridir. Size soruyorum, Seras oğlu Dimitri ile Seras oğlu Yorgaki gibi gazeteciler elyevm matbaalarıyla meşgul olmaktadır. Fakat şeklin bu raddeye geleceğini bilseydim, bunların neşrettikleri beyannameleri buraya getirebilirdim ve siz de ne şekilde çalıştıklarını anlardınız, fakat maatteessüf getiremedim. Sonra Yuvanidi, Andon Pandeli - Trabzonlular bunun ne olduğunu bilirler - Dişçi Başer oğlu Manunuki - Avrupa'da tahsil etmiştir - komiteci değildir bu. Vaftali oğlu Vasil, Çekil oğlu İlyâ, velet Kamzam ve Kirsâ oğlu Hacı Panayuti Pançu - Elyevm belediye azasıdır ve mütemadiyen Vali beyefendiye ziyafetler vermektedir.

CELÂL BEY (Saruhan) — Bunu belediyeye kim intihap etmiştir?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Onu arz edeceğim.

REİS — Efendim: hatibin sözünü kesmeyiniz, bana söyleyiniz.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Anastas Kiryaku, Nikolaki Mihaildi, Simon oğlu Anastas, Camcı Vasil ve Eftiyadi bunun Kokidi asılmıştır. Onu da anlatacağım. Koki'nin Damadı Kostî Kokididi gençtir ve elyevm Trabzon'dadır ve bendeniz Trabzon'da iken Kokididinin Pontüs müşaviri adlısı olduğunu işitmiştim. Hatta böylece imzasını da reyûlayn görmüşümdür. Güya damadı çalışmamıştır, altmış yaşındaki, yetmiş yaşındaki ihtiyar çalışmışta, damadı çalışmamış. Öylemi efendiler. Bu adam bugün Trabzon'da hâlâ oturmaktadır.

Efendiler rica ederim, bendeniz burada, Trabzon'da münevver kimselerin alıkonulduğunu söylemiştim. Zannediyorum ki Dahiliye Vekili Beyefendi bunların orada ne için alıkonulduklarını sorması icabederdi ve bendeniz bunların isimlerini tamamen yazmak mecburiyetinde değildim. İcabetseydi yazardım. Efendim; yalnız eşhasa girmeden evvel şunu da arz edeyim ki; sokakların kesilmesini ve muamelâtı nasıl tatil edilmesini Dahiliye Vekili Beyefendi ve bittabi oradan

aldıkları malumata istinaden - şüphesiz - bu Rum tehciri ile alâkadar buluyor ve bu hali de şayanı tebrük bir tedbir olmak üzere Heyeti Muhteremelerine arz ediyordu. Efendim, belki bunların tehirci sırasında böyle tedabir ittihaz edilmiştir. Fakat bendenizin söylediğim, kendimin de orada bulunduğum zaman, maksatsız olarak yapılmış - ve hatta bir kaç kişiyi yakalayıp para sızdırmak için - bir şeydir. Amma bunu kumandan yapmamıştır, o da başka meseledir. Filan ve filan yerde birtakım asker kaçakları vardır diyerek onları aramak hükümetin vazifesidir. Fakat asker kaçağını arayacağım diye koca bir memleketin bütün bir harekâtı da bir an için olsun durdurulamaz. Efendiler, kendim orada iken, olmuş bir vaka ki Trabzon Mebusları da nasıl muhterem bir adam olduğunu pekâlâ bilirler, Trabzon ulemasından müderris Ruşen Efendi bu yüzden camii şerife girmemiştir. Şadırvanda apdest aldıktan sonra camie sokmamışlardır. Mesele bu kadar şiddetli olmuştur.

Efendiler. tabiidir ki Dahiliye Vekili Beyefendinin sorduğu sual üzerine orası, mesele böyle olmuştur, şöyle olmuştur diyecek. Meselenin asıl ruhu; istizahtı icabeden, ettiren esbap ve avamil kimlerse, hangi makamat ise bu sualleri de onlara sorması ve onlardan aldığı malumatı Meclise arz etmesidir, başka bir şey değildir. Meselâ bendeniz, Trabzon fırka kumandanı Sabit Beyin yapmış olduğu şeylerden şikâyet etmiş idim ve bu zat şimdi de orada vali vekili bulunuyor ve bu işler vali vekilinden soruluyor. Dahiliye Vekili Bey ondan aldığı telgrafları, cevapları burada okuyor. Rica ederim, efendim, fırka kumandanı, vali vekili olduğu zaman bu işlerden tecerüt etmiş midir?

ALİ FETHİ BEY (Devamla) -- Bir kelime tahihine müsaade buyurun. Bendeniz bu mesaili kendilerinden sormadım. Zatı âlinizin de malumu olduğu üzere oraya bir heyeti tahkikiye gitmiştir. O heyetin tahkikat raporuna istinaden bunları arz ediyorum. Bu tahkikat raporu, müştekilerin ifadeti üzerine yapılmış bir rapordur. Yoksa vali vekilinin sözleri üzerine yapılmış bir rapor değildir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Efendim, noktai nazarım anlaşılmadı. Değirmendere'deki bakkal meselesini, Beyefendi Hazretleri kime sormuşlardı? Onu da sorarım, demiştiniz, demek ki sordunuz. Eğer koyunlar meselesinin de sorulmuş olduğunu söylemiş olsaydılar...

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Koyunların meselesi tahkikat raporunda var mı, yok mu, iyice bilmiyorum.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — İşte sorulan sualler, asıl işle alâkadar olanlardandır. Yalnız Dahiliye Vekili Beyefendi geçenki istizahta ve bu gün de ısrar ettiği bir nokta vardır ki benim zamanıma ait olmayan işleri bana atfediyorlar, ben bunlardan dolayı katiyen mesul değilim, diyorlar.

Bendeniz de geçenlerde bu nokta hakkında izahat vermiştim. Makam makamdır, şahıs katiyen mevzu bahis değildir. Makamın muamelâtı makama müteferridir.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — A! ne demek. (A! ne demek sesleri)

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Resmî muamelât yazıldığı zaman - Hilmi Beye hitap ediyorum - Dahiliye Vekâletine diye mi yazılır, Dahiliye Vekili filan beyefendiye diye mi yazılır? Dahiliye vekili filan beye diye doğrudan doğruya yazılmaz.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — İstizah Vekilden yapılır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Afedersiniz öyle ise anlıyamamışsınız. Bir vekil bir vekâleti devraldığı zaman tabiidir ki selefinin bütün muamelâtını devralır ve o muamelât içerisinde fenaları varsa onları islâh etmek te vazifesidir. Binaenaleyh, o fenalıkları islâh etmez de âlâ halihî ipka ederse o mesuldür.

Yani selefi zamanında cereyan eden muamelâttan kendisi de mesuldür. Bizim Dahiliye Vekilini muhatap tutmamız da şu esasa müptenidir.

Evet Dahiliye Vekili Bey fırka kumandanının yaptığı fenalıklardan dolayı mesul değildir. Fakat o fırka kumandanının yapığını arz ettiğim sui istiyemat - idari sui istiyemat hakkında arz ettiğim noktalar - sahih ise o fırka kumandanını clyevm orada vali vekili olarak bırakmak elbet bir kabahattir. Yoksa fırka kumandanının yaptığı icraattan tabii kendileri mesul olmaz, fakat sui istiyemat kendi zamanlarında olmuştur, tarih ile isbat edeceğim. Tarih olmasa bile mademki fırka kumandanının yaptığı harekât bir çok şikâyatı badî olmuş ve bir çok muhaberata sebebiyet vermiştir o fırka kumandanının bugün Dahiliye Vekili Beyefendinin itimadını haiz bir vali vekili olarak icrayı hükmetmeleri elbette iyi iş görür kanaatine müstenittir. Binaenaleyh, onun yaptığı işlerden Dahiliye Vekili mesuldür.

Eli silâh tutanların - yani Rumların - dahile sevk için emir verildiğini beyan buyurdular, doğrudur. Ve Trabzon büyük olduğu için mahallâtı taharrî meselesi hakkında filan da izahat verdiler. Maalesef

ifadadı aliyelerinde ki tenakuzu işaret ederek geçeceğim, Dahiliye Vekili Beyefendi Enfiyecioğlunun Akçaabat kazasından sevk edildiği zaman kısa müsadif idi. Binaenaleyh şedaidi havaıye itibariyle ve insanî bir his ile...

ALİ FETHİ BEY (DAHİLİYE VEKİLİ) (İstanbul) — Öyle demedim, öyle bir şey demedim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Yani kış münasebetiyle ilkbahara bıraktım dediler. Bendeniz öyle kaydettim. Demedilerse o başka. Fakat şunu arz ediyorum ki maatteessüf bu hissi insaniden o kafiye müstefit olamamıştır. Yalnız Camcıoğlu balosunda bulunan bu Enfiyecioğlu müstefit olmuştur. Yani o akşam müştereken bir balo vermişlerdi. Vali Bey familyasıyla... Binaenaleyh, hissi insanî sevki ile olmuştur, hatır için olmuştur. Vali Beyefendinin yani açık söyleyeyim, para filan aldı demiyorum, bu hatırımdan bile geçmez. Yalnız zaafı icabatından olarak ve familyasına meslup olduğu için bu işi yapmıştır. Sonra efendiler zannediyorum sevk edildiği tarih ile Trabzon'un ilkbaharı düşünülecek olursa Trabzon'un ilkbaharı çoktan geçmişti. Etraftan vukubulan şikâyet ve gazetelerde neşrolunan feryat ve buradan vukuu istişmam edilen istizahtan dolayı bu adamı vali beyefendi göndermeğe mecbur oldu ve nihayet göndermiştir. Kalması icabederdi anlarım. Fakat bunun için de bir sebep var diyebilmeli idi. Mademki vali beyefendi göndermemişti, onun bütün ahvalini bilmesi lâzım gelen Akçaabat kazası niçin sevketti ki. Binaenaleyh, onun da gitmesi icap ederdi diğerleri ile birlikte. Hata olunmuştur.

Akrididi meselesine gelince; bendeniz müsteşarca verilen - Hamit Beyefendi meselesi değil - bendeniz makam tanıyorum, Fethi Beyefendiye gayetle hürmetim vardır, şahsı âlilerine karşı hiç bir diyeceğim yoktur. Bendeniz onun idaresine hücum ediyorum. İstizahın şahısları ile alâkası yoktur. Akredidi, yine bendenizi Trabzon'da bulunduğum bir sırada izin almıştır ve maatteessüf vapura binerken haber alınmıştır. Dahiliye Vekâletine telgraf çekilmiş, fakat telgrafın ne suretle çekildiği bendenizce meçhulümdür. Yalnız şu hakikat Trabzonlularca malumdür ki izin gelip malum olduktan ve vapura bindikten sonra malum olmuş ve vapura binerken tehir etmek için valiyi görebilecek kadar vakit bulamamıştır. Çünkü bunun mahiyetini şimdi arz edeceğim. Malumül-mahiye bir adamdır. Yani gümrükten mal kaçıran şekilde izin alması, gitmesi falan bir anda olmuş ve vapura atlamıştır.

Efendiler, hakikaten doğrudur. Bize icabı kadar yardım eden Osmanlı Bankasına bizim de bazı müsaadedat yapmaktığımız icabeder. Bu siyaset meselesidir. Fakat Akredidi gibi Avrupa'da Yunanistan'da tahsil etmiş; mütemadiyen ruhu komitecilikle meşbu ve komitecilik etmiş ve hatta o kadar büyük cesaretle hareket etmiştir ki Pontüscülük meselesinde Trabzon Pontüs olmadan müterekeden evvel Trabzon bizde iken İslâm mahkemesine - bir Türk mahkemesinde - buralarda sizin hakkınız yoktur - demiş ve ifadesi zapta geçmiş bir melundur. Efendiler böyle bir melun İstanbul'a giderse zannedirim bize rahmet okumaz ve onların asarını görüyoruz.

NURİ BEY (Bolu) — İstanbul'da zaten öyle melun çok, bir de o iltihak etsin ne olur?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — O halde hepsini de bırakınız, hepsi de gitsin. Çok iyi efendiler. Akredidi muvakkat bir mesele için gûya hukukunu ve mahallî bir meselenin halli için veyahut malî bir meselenin halli için mezuniyet istemiştir. İyice hatırımda kalmadı ya veya üç ay mukayyetle gitmiştir. Bu adamın ne işle meşgul olduğunu sormuştum, bu bapta aldığım telgrafları kaybetmişim. Gelen telgrafa filan yerde yazıthane açmıştır, arı kovarı gibi işletmektedir diye. Bunu İstanbul gazetecileri de yazmışlardır. Ona da geleceğim. Pontüscülerle birlikte çalışmışlardır. İşte efendiler, Akredidi sinni mükellefiyette bulunan bir hiristiyandır. Saniyen bu tarzda İstanbul'a geçmiştir, gûya mezunen fakat elân gelmemiştir. Bizim aleyhimizde elyevm propağanda etmektedir ve buna da Dahiliye Vekâleti izin vermiştir. Şimdi efendim, Dahiliye Vekili Beyefendi buyurdular ki, hiristiyancıların harice gitmesi meselesi esas itibariyle katî bir karara müstenit değildir, kararı idarî filandır diye bir şeyler söylediler. hakkıyla zaptedemedim.

Efendiler, şimdi Samsun Mebuslarını iştat ediyorum. Bilhassa bırakınız alelâde zamanları, şu inkilâp zamanlarımızda nakten diyelim, epeyce yardım eden Nemli Zade Celâl Bey kulağını kaybettiği halde mezunen İstanbul'e kulağını tedavî ettirmek için izin vermediler.

ALİ FETHİ BEY (DAHİLİYE VEKİLİ) (Devamla) — Ben ona da vermedim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Siyaseti idariyesinden bahis buyurdunuz, demek ki buranın siyaseti idariyesi o kadar mühimdir? Bu Celâl Beyi koğmuş olsan ve başka türlü muamelât ile çalışsanız yine bir yere gitmesi imkânı olmayan, Avrupa'da tahsil gören Nemli zade Celâl Bey naıındaki genç bir zat ol

kulağını kaybetmiştir. Çünkü izin alamamıştır. Elyevm sağ kulağını kurtarabilmek için İsviçre'dedir Müteaddit ricalara rağmen, ben bunu takip etmiyorum Hükümetin siyaseti idariyesi icabınca İstanbul'a gidecekler hakkında böyle bir muamele yapması doğrudur, hakikaten şiddet göstermek doğrudur. Fakat Dahiliye Vekili Beyefendi Samsun'dan giden Pontüscüler için dediler ki, Hükümet için böyle bir karar yoktur, binaenaleyh biz bazı esbabı insaniye vesaire dolayısıyla icabedenleri gönderebiliriz dediler. Efendiler, zannediyorum ki Samsun'daki bu adamların gitmesi gazetelere geçmiştir ve icabederse okuyacağım ve gazetelerde de serlevha olarak aksülamellerimiz şeklinde gazete başmakaleleri de bunlar üzerine yazıldı. Efendiler, propagandanın büyük bir silâh olduğunu hepimiz takdir ediyoruz ve yapamadığımızı müteessir oluyoruz. Efendiler, propaganda malumu âliniz iki nevidir, lehde ve aleyhinde. Aleyhte olan aksi propagandadır. Biz kendimizin iyi adam olduğumuzu ve ne kadar doğru olduğumuzu ispat etmek için ne kadar çalışırsak aleyhimizde bulunacakları o kadar menetmektir. Hükümetin ister kati, ister idari ve siyasi bir mahiyette bir kararı olsun. Buradan hiristyanların Avrupa'ya gitmemesi ve bilhassa şu usulü mesail mevzubahis olduğu zamanda gayet doğru bir siyasettir ve Hükümet şayanı takdirdir. Binaenaleyh, zaten aleyhimizde bir propaganda yapıp zaten bir dereceye kadar öteden beri yapılan propagandalarla meşbu olan ve maatteessüf onlarla müzakere etmek mecburiyetinde bulunduğumuz Avrupalıların, gûya yeni birtakım efsaneler ve hikâyelerle Avrupa efkârı umumiyesini doldurmak doğru değildir ve Hükümetin bunları göndermemek hususunda ittihaz ettiği karar gayet doğrudur ve musiptir efendiler. Herkes bilir ki, geçen gün bir Mebusu muhterem söylemiştir, Samsun'da da ve daha sair bazı yerde de bazı aileler vardır ki belki beher nüfus için bin, iki bin lira para verip gitmek isteyenler vardır. Fakat Hükümet bu hususta şedit davranacağını bilen memurlar bu işde sui istimal yapıp kimseyi göndermiyorlar. Fakat isimlerini saydığım ve adetlerini bildirdiğim zannediyorum ki, on beş aileye balığ olan, tabii adedini Samsun Mebusları daha açık söyleyeceklerdir, burada da izahat vereceklerdir, Şeküroğlu gibi, vesaire gibi aileler öteden beri o kadar can attığı halde memurini idare cesaret edip İstanbul'a bunları gönderememişlerdir. Fakat Fethi Beyefendi Hazretleri Samsun'a gitikleri zaman o ailelere müsaade etmiş, o aileler gitmiştir. Diyebilirim ki Pontüscü-

lülle alâkası olduğundan dolayı bunlara mensup aileler tamamıyla idama mahkûmdur, idam edilmiştir.

Efendiler, hepiniz beşersiniz, insansınız. Hissiniz sorarım, bu tarzda bir aile İstanbul'a giderse, cihanın neresine giderse gitsin ne yapar? Oğlunu kaybetmiş, damadını kaybetmiş, evlâdını kaybetmiş, zevcini kaybetmiş bu aile gider de rast gelenin ayaklarına kapanır da hallerini anlatırsa...

EMİN BEY (Canık) — Nitekim öyle yapmışlardır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bu günki tahkik heyetinin müsebbibi hakikisi onlardır. Ondan sonra hâdis olmuştur ve İstanbul gazeteleri Pontüs aileleri diye yazmış ve bizim gazeteler de kısmen bunlardan iktibas etmiştir. Eğer memleketin başına bu mesele, bir meselei siyasiye ise memleketin içinde kabul ve ademi kabulü halinde memlekete hiç olmazsa, bir zarar iras ederse esasını şu ailelerin İstanbul'a koyuverilmesinde aramak lâzım gelir. Efendiler, Pontüsteki takibat iki üç senedenberi devam ediyor. Mektupla haber vermek imkânı her zaman mevcuttur. Çünkü sahilimiz vâsidir ve maatteessüf Çarşamba ırmağı ağzına. Alda vapuru yanaşmış ve belki de cephane çıkarmıştır. Sonra yine aldığım bir mektupta bir arkadaşım yazmıştır. Samsun'da on beş gün evvel Kuruyel önünde, Balık gölü önünde. Bafra limanında on beş gün kadar açıkta mütemadiyen bulunmakta idiler ve sahile inen bir gemi mevcut idi. Efendiler, zannediyorum ki sahile inmişler ve bir çok şeyler almışlardır. Bilmiyorum. İnşallah almamışlardır.

ALİ FETHİ BEY DAHİLİYE VEKİLİ (İstanbul) — Ne zaman?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bombardımandan on beş gün evvel. Sonra on beş gün mütemadiyen yirmi mil açıklıkta. Tabii kayıklar, gidip, gelen kayıklar vardır, bunlar görmüşlerdir. Geceleri sahile inmiştir. İhtimal muvaffak oldu, ihtimal olamadı, bilmem. O sahilin vüsâtı itibariyle İstanbul ile Rumların muhaberesi vardır. Çalta taraflarına, Çarşamba ırmağı ağzlarına her zaman adam ve cephane çıkarılabilir. Çünkü denizler elimizde değildir, maatteessüf. Demek isterim ki geçen senedenberi bu takibat ettiği halde Avrupa'da bir tahkik heyeti izam edecek kadar bir ehemmiyeti haiz olmadığı halde bugün bu olmuştur. Doksan bin Rumun kesilmesi bu Rum ailelerin İstanbul'a gittikleri tarihten sonraya müsadiftir. Eğer Taymis gazetesine mektup yazan Pontüs mezalimi hakkında mektup yazan bir Rum

olduğunu duymuş olsaydım, derdim ki bunlar mutlaka gönderilen ve daha evvelce gönderilmiş olan adamlardan birisidir. Gazete elimde yoktur. Bilmiyorum, çünkü buraya gelmiyor. Sonra İstanbul gazetelerinde görülmüştür. İstanbul gazeteleri yazmıştır ki Pontüscülerin gelen bazı Rumlar burada propaganda yapmaktadırlar. İstanbul'da bu işle alâkadar olmayan muhabirlerin bile nazari dikkatini celbedecek derecede propaganda yapılmıştır ve bugünkü tahkik talebi ister kabul edelim, ister etmeyelim bunların sebebi hakikisidir. Bunu yapanlar buradan giden Rumlardır ve bu Rumların Trabzon'dan çıkmasına müsaade edenlerdir. Yalnız Vekil Beyefendi hastalık dolayısıyla, insani bir hisle diye söylediler, yani hastalık için gönderiyoruz dediler. Efendiler, bendeniz Vekil Beyefendiye söylerim ki, o şekilde hasta olanlar, ihtiyar olanlar vardır, onlar da gitmek isterler. İdama mahkûm edilmeyen bir çok adamlar da vardır. Affedersiniz, dersemlik mi oldu, ne oldu bilmem mektubu arıyorum, bulamıyorum. Yalnız Abanosların validesi 75 yaşındadır. Dahiliye Vekili Fethi Beyefendiden bilhassa izin istemiştir ve vermemiştir.

ALİ FETHİ BEY DAHİLİYE VEKİLİ (İstanbul) — Öyle bir şey yoktur.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — O halde bendeniz bir telgraf çekerim ve telgrafiyen cevabını alır Heyeti Muhteriminize arz ederim. Hafız Mehmet Bey biraderimize de gelmiştir. İsterse Heyeti Celile Hafız Mehmet Beye telgraf çeker, mektubu getirtir.

ALİ FETHİ BEY DAHİLİYE VEKİLİ (İstanbul) — Sureti katiyede tezip ederim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Hatta Hafız Mehmet Beye gelen mektupta yazıyor; müteverrim bir genç kıza müsaade edilmemiştir. Belki Dahiliye Vekili Beyin malumatı yoktur, belki Dahiliye Vekâletine gelmiştir de Vekil Beye söylememişlerdir.

ALİ FETHİ BEY DAHİLİYE VEKİLİ (İstanbul) — Hayır efendim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Beyefendi zatı âliniz söylediniz. Herkes gelip zatı âlinize yegân yegân vermez, mutavassıt vasıtasıyla.

ALİ FETHİ BEY DAHİLİYE VEKİLİ (İstanbul) — Hükümetten başka bir mutavassıt kabul etmem. Kim o mutavassıt?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Mutasarrıftır efendim. Hastalık dolayısıyla bu âilelerin hepsi hastalıklı mıdır, orasını bilmiyorum. Yalnız şurasını ilâve etmek isterim ki efendiler: köylerde, şehirlerde bulunan halk yığın, yığın camilere doldurulup yakıldıği

bir sırada masumların ırzları payimal edildiği bir zamanda, hiyanti vataniye amillerine benim hissi insanım mevcut değildir efendiler. Efendiler, hastalıktan geberseler bile zerre kadar müteessir olmam. Bizim bu tarafta müsümanlar mahvolumaktadır. Efendiler, ben bu hissi insaniden mücerredim. Açık ve aleli olarak söylüyorum. Fakat Dahiliye Vekili Beyefendi ihtimal daha ziyade rekükükalptirler. (Zaifülkalptirler.) Bendeniz de böyle bir kalp yoktur ve zannetmem ki, bu cinayati irtikâp edenlerin şeriki melaneti olanlar nasıl bizi imha etmek istiyorlarsa bunlar da bizi imha etmek istiyorlar. Ben bunlara karşı hissi merhamet besleyemem efendim.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Mesaili siyasiyeye aile karıştırılmazsa daha iyi olur.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Efendim, Dahiliye Vekili Beyefendi, bendeniz Pontüs meselesinin esasından bahsetmeyeceğim, daha salâhiyettar olanlar vardır, onlara bırakacağım. Yalnız bir nokta vardır ki onu izah edeceğim. İcraat bugünkü vaziyetimizin icabatından olan seri ve kati icraattır. Efendiler Dahiliye Vekili Beyefendi bittabi aldığı malumata ve raporlara istinaden şu son zamanlarda köy yanmamıştır dediler, yanmıştır efendiler, binlerce islâmlar sürülmüştür, efendiler, islâmlar yine şehit edilmiştir. Efendiler her halde bunlarda bugün bir hikmet vardır. Maatteessüf arz edeyim. Bugün elimde iki raporum vardır. Fakat kaybettim, ne olmuştur bilmiyorum. Fakat bugün evrakım kaybolmuştur, o rapor da onların içinde idi. Bunların birisinde diyor ki efendiler, Samsun'a girmek üzere 25 Mayıs'ta, hatta Hükümet de bilir, çünkü makamı muhtelifeye gelmiştir.

ALİ FETHİ BEY DAHİLİYE VEKİLİ (İstanbul) — Hangisi ise söyleyin, takdim edeyim. Zatı âlinize, o kadar telâşa lüzum yok.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Müsaade buyurun, 25 Mayıs tarihindedir. Birisi Samsun'a girmek isteyen usatın şu kadar katledilmiş ve şu kadarı mecruh edilmiş ve şu kadarı firar etmiştir, şeklindedir. Diğer bir raporda menatik vardır. Mıntıkai harbiye gibi. Erbaa mıntukasında demin bahis buyurdıkları Lazlıdere midir, nedir orada müsademe olmuş, şu olmuş, bu olmuş ve şu köyler yakılmış, bu köyler yakılmış, Çarşamba'da şunlar olmuş, Bafra mıntakasında bunlar olmuş ve zannederim bu raporları Emin Beye okudum vesair bir çok rüfekayı kırma da okumuşumdur. Bu raporlarda köylerin esamisi de vardır, Değirmencik köyü yanmıştır temamiy-

le diye. Halbuki efendiler köyler yanmıştır. Efendiler, bu 25 Mayıs tarihli rapordadır ve belki hatırımda kalmamıştır, 24'dür belki de efendim,

Pontüs teşkilâtına mensup olan Rumlar esasen mevcut nüfuslarının on misli dahi olsa bittabi azmedilmiş olsa ve kati takibat yapılsa bunların bir tanesi kalmaz, gayet tabii bir keyfiyettir. Tabii matlup olan bu değildir. Matlup olan Sâmsun ahalisinin rahat oturabilmesidir. Sabahlara kadar müsademe gü-rültüleriyle uykusuzluk değildir. Hariçte bulunan köylü halkın şehre gelip melce bulması değildir. Köylerinde ziraatle meşgul olması, maişetini temin etmesidir, yani ziraatini yapmak tütününü ekmektir. Fakat bunlar olmamıştır efendiler. Arkadaşlarımın arzu ettiği şekilde ve halka yaptırdıkları fedakârlık şeklinde şiddetle takibat yapmış olsalardı zannederim ki ilk bahar geldiğinde bugünkü ahval olmayacaktı. Yine o raporlara istinaden söylüyorum ki bizim istizahımızdan sonra vaki olan bir müsademede yedi yüz kişi ölmüştür. Yani bu istizahı takdim ettiğim zamandan sonrası raporlardan birisinde gördüm. Gelen raporlardan bunu hepiniz biliyorsunuz ve bunu ben açıkça söylüyorum ve Meclisin de bir muvaffakiyetini addediyorum.

ALİ FETHİ BEY DAHİLİYE VEKİLİ (İstanbul) — Doğru değildir,

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Ben öyle söylüyorum, siz de cevap verirsiniz. Hulâsa bizim istediğimiz şey şu zamanın icabatına göre seri ve kati icraattır. Çünkü bunda hakkımız vardır, çünkü hükümet ne istemişse verilmiştir. Muvazenei Umumiye tesis edilmeksizin askerleri ilbas vesaire edecek fazla masarımın bedelini halk tamamen vermiştir. Binaaleyh halkın hakkı vardır ve halkın sıyanet edilmesi lâzımdır. Bunun için ilanihaye takibat lâzımdır. On sene sürse bile devam edilir. Bendenizce mevzu bahis olan budur. Efendim. İlgaz vakası hakkında müessif demekle Dahiliye Vekili Beyefendi tevakkuf buyurdular. Buna biraz cevap vermiştim. Bendenizce müessif olan şey takibat şiddetinin tahfididir. Burada takibatın şiddetini izah eden Dahiliye Vekili Beyefendinin bu şiddetli çember içerisinde çıkan seksen kişinin o vasi yerlere yayılarak, Yunanlılara iltisak peyda etmeğe uğraşacak kadar memleketin göbeğinden geçip gitmenin ne demek olduğunu. (Gürültüler.) Müsaade buyurun efendim, bu mesele Karadereye olmuştur.

NURİ BEY (Bolu) — Karadere şurada, Boludadır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Burada bir müdafaa mevzubahis değildir. Yani oradaki çemberin gevşekliğini söylemektir. Efendiler, bendeniz siyaset meselesinde her türlü ihtimalâtın nazarı dikkate alınması kanaatındayım. Hüdanekerde bu adamlardan dört, beş yüz düşmana, Yunanlılara iltihak ederse -gerçi hiçtir- onların muvaffakiyeti maneviyesi yükselir, manevi tesiri büyür. Bu memleketimizdeki asayiş, bizim kudreti tenkiliyemizi ve bizim memleketteki asayişini temin hususunda ki mevkiimizi gösterir bir alamettir. bir işarettir, başka bir şey değil. Ta o sahadan kalkıp düşmana iltihak edebilmek... İnşallah iltihak edemeyeceklerdir, o başka mesele.

Sonra bendeniz Dahiliye Vekili Beyefendinin bilhassa Trabzon'a gittiği zaman yalnız vali vekili olan fırka kumandanı beyle temas etmekle iktifa ettiğini ve halkla temas etmediğini söylemiştim. Vekil Beyefendi de temas ettim ve hatta bazı rüfekayı kiram tarafından da alkışlandım, bazı mesail dolayısıyla dediler. Efendiler, bu gayet tabiidir. Dahiliye Vekili gibi memleketin büyük bir ricali bir yere giderse halk fevç, fevç gelir. Trabzonluların esasen adeti böyledir, Vekil Beyin söyledikleri doğrudur, gitmiştir efendim. Bu icabattandır, istikbal etmişlerdir. Nitekim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azası da gitmişlerdir. Sonra Belediyede elbette memleketin eşraf ve ağyanı ve mütehayızanı gelip Dahiliye Vekili Beyefendiye beyanı hoşamede etmişlerdir. Bendeniz bunları murat etmiyorum. Belki diğer bir ziyafette bazı halkla temas etmiştir. Bendenizin bahsettiğim mesele, o halk meselesi değildir. Orada mesele vardır, onu tahkika gitmiştir. Burada bendeniz, icabeden şey nedir? Ne olduğunu söyledim. Dahiliye Vekili Beyefendinin bizat görüp geldikten sonraki icraatını görmek mecburiyetindeyiz demişlerdi, zannederim bu işi yakından görmek üzere gitmiştir. Rica ederim memleketin en büyük reisi idaresinin bir tahkikat için bir yere gitmesi o meselenin ehemmiyetini gösterir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA BAŞKUMANDAN (Ankara) — O mesail ne imiş?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Oraya tahkikata giden bir Dahiliye Vekili muhteremi Beyefendi...

ALİ FETHİ BEY DAHİLİYE VEKİLİ (İstanbul) — Ne imiş o madde?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — İşte bu Trabzon mesailidir, bildiğinizi söyleyiniz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA BAŞKUMANDAN (Ankara) — Mesailin mahiyeti askeriyesini söyleyiniz de ondan sonra izah ediniz efendim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bendeniz neticesini arz ettim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA BAŞKUMANDAN (Ankara) — Hepisini söylemeli, burası millet kürsüsüdür.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bendeniz kâf-fesini söyledim. Eğer noksan kalmış ve izah edilecek bir şey varsa, onları da izah ederim, onları da söyleyirim? Yani Trabzon mesailini, Müdafaa-i Hukuk mesailini ciheti askeriyenin yapmış olduğu yolsuzlukları zikretmek eğer bunlara vaktimizi hasretmek lâzım geliyorsa evvelce izah ettim. Diğer mesaili yakından tahkik yapmak üzere Samsun'dan oraya gitmişlerdir. Binaenaleyh bendenizin halk ile temas etmemiştir dediğim bu mesele ile alâkası bulunanlarla temas ve tahkikat icra etmek meselesidir. Binaenaleyh, bunları yalnız fırka kumandanının kendisiyle görüştüğü zevatla görüşmüştür efendim ben bilmiyorum ne olduğunu memleket uyumaz. Böyle zatlar memlekette geldiğinde memleket bilir. Bahusus böyle büyük bir zatın kiminle konuştuğunu, görüştüğünü bilir, görür, öğrenir. Hatta Giresun şark cephesi kumandanlığına Sami Sabit Bey hakkında fevkalade takdir amiz bir telgraf geldiğinden Trabzon haberdardır ki bendenize haber verdiler, memleket uyumaz efendiler. Yani memleket uyumaz, iftihar etmelisiniz; gaflet içinde değildir. Bu itibarla Dahiliye Vekili Beyefendi oraya gitmişlerdir. Bu işe vaziyet edip, çünkü malumu âliniz kemali bitarafı ile yapılacak bir tahkikatta hakikata vusul için mutlaka leh ve aleyhte söz söylemek lâzım gelir. Binaenaleyh, bir kısmını dinlememiştir ve hiç görüşmemiştir. Evet Hacı Efendi gidip görüşmüştür. Bu sırf memlekete gelen büyük muhterem bir memuru muktazayı nezaket hoş geldiniz demek için gitmesinden ibarettir. Vazifemiz hoş geldiniz diye gelmektir. Halk hükümetinin Dahiliye Vekili bulunan Fethi Beyefendi, hatta o kadar ki efendiler Dahiliye Vekili Beyefendi Trabzon'a gittiği zaman Vilâyet Meclisi Umumisi hali inikatta idi, onu bile ziyarct etmemiştir. Bendeniz niçin ziyaret edip etmediklerini bilmem, o zate aittir. Fakat Trabzon bunu başka bir şey hamletmiştir. Çünkü Meclisi Umumi azası bugün itham edilmek istenilen Müdafaa-i Hukuk azasından birisinin biraderidir. Bu doğru değildir ve zannetmem ki Dahiliye Vekili Beyefendi bunu tahkik etsin, mesele orada değildir. İşte halk buna cesticu yapar, her şeye bir kulp takar. Onun için zannediyorum ki memleketi iyi tanıyan bir adam bir yere gittiği vakit, yani vilâyetin merkezine gitmiştir, vilâyetin yalnız merkezini değil bilhas-

sa vilâyetin tek mil mülhakatını gidip temsil eden ve-killerle görüşmek bir nimettesadûf idi. Maalesef görüşmesi lâzım gelirdi, görüşmemiştir. Yani bendenizin söylemiş olduğum temas bu idi. Yoksa kendilerinin buyurdıkları gibi bakkala, çakkala gidipte görüşmesi değildir. Ben bunu kassetmedim. Trabzon ahalisini temamiyle temsil eden Meclisi umumi azasıyla görüşmemiştir. Sonra ziyafet meselesine geleceğim efendiler, ziyafet verildiği zaman bendeniz oradan aldığım telgraf ve mektuba istinaden söylüyorum; İşin içinde bir hilâf vardır, bendeniz öyle görüyorum. Trabzon'lular namına davet etmişler, Vekil Beyefendi kabul buyurmuştur. Fakat akşam üzeri mazeret dermeyaniyle gitmemiştir.

Sonra efendiler, müteessir olduğum bir cihet vardır ki Trabzon'u tanıyanlar Trabzon halkının ne kadar mükrim olduğunu bilirler ve ne kadar misafirperver olduğunu takdir buyururlar. Dahiliye Vekili Beyefendiye verilecek ziyafetin bin misli büyüklüğünde bir ziyafeti burada bulunan vatandaşlardan yegânisi masrafını deruhte edecek kabiliyettedir. Vekil Beyefendi yapılacak masrafın nereden verileceğini nereden biliyordu ki verilmeyen bir ziyafetin masrafının nereden verileceğini düşünmüş ve o ziyafete gitmemiş. Belki Ahmet Efendi kendi kesesinden o ziyafeti veriyordu. Emsalini arz edeceğim, Trabzon'da verilen ziyafetler için Müdafaa-i Hukuk binasından elverişli bina yoktur. Hükümetten gelirler, fırkadan gelirler ve orada ziyafet verirlerdi. Efendim, müsaade buyurun, gelen misafirin şekline ve mahiyetine göre Müdafaa-i Hukuktan da verilirdi, fırkadan da verilirdi, şahsan da verilirdi, ianeten de verilirdi. Binaenaleyh, Dahiliye Vekili Beyefendi daha henüz davet edilen ziyafetin masrafının nereden verileceğini anlamadan bu Müdafaa-i Hukuk masrafına geçecektir diye gelmemiş. Bu tabii kendisinin bileceği bir iştir. Fakat bana böyle demişlerdir. Müsaade buyurun, rica ederim bunu adi ve şahsi bir mesele addettiniz. Ben buna mühim olarak bakıyorum, en mühim bir mesele addediyorum. Çünkü bu kürsüden «halk efendidir» denilmiştir. Efendiler, şu teşkilâtın esasını kuran Erzurum ve Sivas kongrelerinde uzun müddet çalışarak namusu ile temeyyüz etmiş ve kongre tarafından Müdafaa-i Hukuk cemiyetine aza intihap olunmuş ve memlekette on beş sene belediye reisliği etmiş bu kadar muhterem bir zatın, Hacı Ahmet Efendinin davetine icabet etmemiştir. Efendiler, bendeniz halk hükümetinin Dahiliye Vekili olduğunu hatırlatmak isterim. Binaenaleyh, mesele görüşmek meselesidir,

ziyafet ve yemek meselesidir. Binaenaleyh Vekil Beyefendinin kendileriyle görüşmediklerinden dolayı halk muğber olmuştur. Binaenaleyh, gürsüde söylenen ve hepimizce tasdik edilen düsturu içtimali ile kabili

telif göremediğim için söylüyorum. Yanlış gördümse kabahat bana aittir.

REİS — Efendiler, teneffüs için celseyi on dakika tatil ediyorum.

ÜÇÜNCÜ CELSE

REİS : Reisisâni Rauf Beyefendi.

REİS — Efendim, celse küşat edildi, hafiyen devam ediyor. Söz Rifat Beyindir.

RİFAT BEY (Tokat) — Efendim, bu Samsun, Amasya, Tokat sancaklarında müstevli olan Rum eşkiyalarının ufacak bir tarihçesini ve yalnız Tokat'a ait olan kısmını biliyorum, (Eşitemiyoruz sadaları) Tokat sancağına müstevli olan Rum eşkiyalarının biraz tarihçesini anlatayım da Meclis Heyeti muhteremesi de bu meseleyi anlasın.

Harbi Umumînin birinci senesi nihayetlerinde efendim, malum ya o zamanlarda bunlar da askere alınmışlardı. Bu askere alınanlar tamamıyla firar ettiler ve geldiler. Karadeniz sevhâlinin Ruslar tarafından işgali üzerine Çar Hükûmeti bunlara silâh dağıttı. Bu firarlar ta Samsun ile Çarşamba arasından başlar gelir, Yeşil ırmağa, Tokada gelir,... nahiyesinde müntehi olur. Bütün ormanlık bir dağdır. Bu dağda 70 - 80 bine yakın Rum köyleri vardır. Bunlar tamamıyla teslihim edilmişlerdi, bomba ve saire hepsi vardı. Bunlar afelede hırsızlık yapıyorlardı. O zaman islâm köylerinde de asker kaçakları vardı. Bazı asker kaçakları bunlara karşı köylerini vikaye ediyorlardı. Ara sıra müsademe de oluyordu ve birbirlerini öldürüyorlardı. Sonra efendim, mütareke oldu, mütareke olduktan sonra bu Rumlara karşı gayet ihmalkâr bir siyaset takip edildi. Gûya Rumlara ilişilmeyecek, Rumlara ilişilirse Hükûmet mazarrat görecektir, Rumların yaptığı cinayetleri Hükûmet tabiatıyla bizzarure ihmal edecek, görmeyecek. Bunlar hükûmetin vaadini anladılar. Ötede beride artık dünyada bir insan nasıl öldürülürse kazıklamak, ağaca bacağından asmak, yakmak, türlü, türlü işkencelerle kıyıda, bucakta öldürülür. Ne bir müddeiumumî gidebilir, ne bir Jandarma gidebilir. Orada ölenler toprak yüzü görmemişlerdir, toprağın üzerinde çürümüşlerdir. Hele ırmağa atılan müslümanların adedini Allah bilir. Yani bu mezalim o kadar çoktur ki, hükûmet bilmiyor

efendim. Ne bir nahiye müdürü, ne bir kaymakam yazabilir, Hükûmetin siyasetine dokunmuş. Hatta bendenizi Rum meselesiyle alâkadar olmak üzere Erbaa Kaymakam vekâletine gönderdiler. Giderken mutasarrıf ile Jandarma kumandanı oturuyorlardı. Bendeniz de görüştüm, dediler ki, Rumların yaptığı cinayetleri biraz görmeyiver dediler, niçin dedim: öyle siyasetimiz var dediler. Rumların yaptığı hırsızlıktan cinayetten dolayı bir çok müslümanlara iftira edilmiştir, kasten olmuştur ve bu müslümanlar Rumların yerine gelmişler ve hapis olmuşlardır. Ferit Paşa Hükûmeti zamanında böyle bir şeydi. Boyalarcık dağından Pazar nahiyesine kadar teşkil eden bu kısmada yirmi kadar köy yani tamamen Boyalarcık dağının odunundan, otundan iktiaf ve intifa ederlerdi. Minelkadim ki arkaları bu dağlardır. kendileri giderler, oradan odun keserlerdi. Beş senedir oradan ne bir hayvan ne bir odun kesebilirler, ne bir çöp getirebilirler, ne de bir hayvan yayabilirlerdi. Önünde ufaok bir mera varsa, var yani ekim arasında. Bundan başka orada hayvan da kalmadı, bir şey de kalmadı, bütün münkarız oldu güttü. Hââ bugüne kadar devam ediyor. 23 Mayıs tarihli aldığım mektupta yine bir kaç tane köyü soymuşlar, kadınları kesmişler. Sonra Serpin köyü var bu, dağlar içinde yüz emi hanelik bir köy. Bunlar askerden kaçırdıkları delikanlılarla bu köyü beş saattir muhafaza ediyorlardı. Köyün etrafına siper kazmışlar. Geçen gün geldiler, köyün beş yüz tane mevaşisini götürdüler. Bir köyden beş yüz tane mevaşi giderse o köyden ne hayır kalır. İşte bu suretle bütün köylerde, ne kadar köy varsa bu dağdan mahrum kaldılar, istifade etmediler. Niksar'dan bir şosa vardır. Dahiliye Vekili Beyefendi sorsun, bu şosanın üzerinden beş senedir insan geçmemiştir, ot bitmemiştir, devletin postası üzerinden geçmemiştir ve altı saat uzaktan dolaşiyor. Yani bu yol hâlâ bugün açılmamıştır. Yani maksa-

dım Rum meselesi bitmemiştir efendiler. Fethi Bey buyuruyorlar ki, iki köy kalmıştır. Daha Tokat'ın bir deresinde 700 maktul vardır. Üç sancakta 800 silâhlı var, diyordu. Yalnız Tokat'da 700 maktul var, 150'si de mecruhtur. Bir köyden 850 tane adam tutulursa beride altı sancakta daha ne kadar var, bunu hesap edin, yani mühim meseledir. Bunu arz etmekten maksadım Heyeti muhtereme meselenin ehemmiyetini anlasın diyedir. Sonra yalnız şunu arz edeceğim ki gelen raporlar yanlış, 700 maktul var filan deniyor, acaba kaç silâh aldılar? Bizim tarafımızdan da tabii şehit var. Fakat bu 700 maktulün silâhları alınmış mı, yoksa onlarda mı? Biz burada artık naçar kaldık efendiler. Çünkü efendiler biliyorsunuz ki mütarekeyi takip eden zamanlarda Hükümet gayet zayıf idi. Hükümet işte o mütareke sarsıntıları filan, ordunun dağılması filân Hükümet inzibati ele alamıyor. Sonra mütareke oldu, filân oldu, halk artık ümidini hükümetten kesmiş. Halbuki beri tarafta ordu teşkil edildi, davayı milli var, bununla uğraşıyoruz. Biz zannediyoruz ki artık bu Rumların takip edileceği zamanlar gelmiştir, ordumuz hamdolsun kesbi kuvvet etmiştir. Dahilde emni asayişin idamesine çalışılıyor ki mesele bitsin. Dahiliye Vekili Beyefendi ile Erkânı Harbiye Umumiye Reisini buraya çağırarak, dört sancak Mebusları arz ettik, kendilerine ki mesele budur; halkın artık çekecek vakti kalmamıştır. Emniyet yok, asayiş yok, köyden köye kimsenin gitmesinin imkânı yoktur, bu ne olacak dedik. Hükümet bunun önüne geçsin, ariz ve amik müzakerette, yapılacak tedbire karar verdik. Oradaki asker gayri kâfidir. Askerin tezyidi için oradan üç sınıf daha asker silâh altına alınması takarrür etti ve bu suretle tebliğat yapıldı. Sonra Fethi Beyefendi kendileri buyurdular, bizzat gidip kendim bu harekâtın başında bulunacağım dedim. Dedim ki bunların herhalde Marttan evvel bitmesi ve marttan sonraya kalırsa bunların yerleri her tarafı ormanlıktır, onun için her halde Marttan evvel bitsin dedik. Hay hay buyurdular. Eğer böyle dememiş olsaydılar biz başka bir tedbir düşündükdük, veyahut yağmur duasına gider gibi bir dağın başına çekilir dua ederdik, başımızdan şu Rum şakilerini kaldırım diye. (Handeler) Ne diyelim. Güvendiğimiz bir hükümet var, o da bakmazsa bizim işimiz duaya kalır. Sonra Fethi Beyefendi buyuruyorlar ki yolda bir merkez ordusu meselesi vardır, o engel oluyordu, buyuruyorlardı. Halbuki merkez ordusu meselesini mutasarrıf tamim ile yazdı, ben Tokatta idim, haber aldım, Asayişini temin etmek meselesi ciheti askeriyeden alınmıştı ve bunu Fet-

hi Bey mutasarrıflığa tebliğ etmişti ve asayişten mülikiye memurları mesuldur diye. Bundan sonra ona göre hareket edin demmişti. Şimdi diyor ki yolda giderken bu merkez ordusu meselesi engel oldu, bunu hallettim ve şu kadar uğraştım diyor ve bu işi üzerime aldım diyor.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Başka şey söyledim efendim, anlamamışsınız. Mutasarrıf muhabereyi kesti, başladı Dahiliye ile muhabereye.

Bir Mebus Bey — Fena mı yaptı?

RİFAT BEY (Devamla) — Canım ben ona fena demiyorum efendim. (Handeler) Sonra efendim, Samsun'a teşrif buyurdular. Bunun evvelini arz edeyim. Rumlarda iki kısım aile vardır. Birisi, o Rumların içerisinde silâh tutanların ailesi var, birisi de orada kocası, kardeşi bulunmayanların ailesi, yani silâh tutmayanların ailesidir. Silâh tutanlar ailelerini tutuyorlardı, silâh tutmayanlar yani boğaz düşkünleri olanlar gitsin. Çünkü boğaz düşkünleri ayak bağı. Çünkü o aileler orada fakirler var, ben de gider dehalet ederim diyor. İşte o ailelerin boğaz düşkünleri dehalet ediyorlardı. Almasalardı onlar aşıktan öleceklerdi. Aşığından teslim oldular. Onları alınca, ayakları serbest kalınca kimisi öteki ormana, kimisi şu, bu dağa dağıldılar. Bizim taraftaki ormanları keserek Samsun'dan bed ile tahribata başladılar. Takibat da Samsun'dan başladı. Bizim oradan emir veremediler. Bütün oraya attılar. Goldiler oralarda köy yaktılar, adam kestiler. Hatta burada verilen kararda harekâtın her yerde birden başlaması idi. Samsun'da evvel başlamıştır, 14 Martta emir verilmişti. Fethi Beyefendi ya Havza'dan veya Merzifon'dan Tokat mutasarrıfının işarı üzerine emir vermişlerdir. Tokata, Sivas'tan Merzifon'a gitmek üzere iki yüz mevcutlu bir tabur geldi. Mutasarrıf Fethi Beye yazdı, bu tabur gitmesin, burada kalsın dedi. Sonra tabur orada kaldı, bu tabur on dört gün orada kaldı. 14 Martta daha emir verilmemişti. Yani Martta demedik mi ya, harekât her yerde birden başlayacaktı. Birden başlamadığı için bu takibatta hata oldu ve Rumların da o boğaz düşkünleri, ayakbağı olanları teslim aldılar. Bütün eşkiya serbest kaldı. Serbest kalınca fazla bir kin ile bize musallat olmağa başladılar. Eğer onların ailelerini teslim almamış olsalardı ihtimal ki on beş, yirmi gün sonra aşıktan müsemmâh olanlar da teslim olacaklardı. Hatta ben Tokat'ta idim, d'olıydı ki bu aileleri Rum karargâhlarına göndereyim, Rumların mütahassın buldukları yerlere göndereyim, hep-

si bir yerde dursunlar. Yani dehalat kabûlünden bu aileler teslim alınmıyacaktı. Ekmek yedirmeden başka bir şeye yaramazdı çünkü. Yani mazarratları ne idi? Takibat devam edecek idi, fakat faidesizdi. Daha Rum'ların ne yapacağını atide göreceksiniz. Asıl bunlar dağa tahassun ettikten sonra ne yapacaklarını göreceksiniz. Bu gün o Rum'lara civar olan bütün köylüler nakli hane ediyorlar. Rum'ların gelecek mazarratından kaçıyorlar. Şimdi bir kaç madde üzerine istizahına ilâveten söyleyeceğim, Fethi Beyefendi cevap versinler. Bu harekâtın başında bizzat bulunacaklarını vaat buyurdıkları halde niçin bulunmamışlardır? Eğer vaat etmeselerdi yağmur duasına çıkardık. Harekâtı askeriye mantıkasının her noktasından birden başlayacaklardı. Askerin miktarı da ona göre tespit edilmişti, niçin ona göre hareket edilmedi? Hükûmet bir senedenberi bu Rum'ların üç sancak dahilinde yaptığı mezalimlerin bir listesini istedi, Hükûmetin kuyudu resmîyesinde ancak bunun yüzde kırkı mukayyetir, yüzde altmışı yoktur. Çünkü ölen öldü, bunları hiç kimse bilmez. Bu farkı zorla öğrenebildiler ve hatta yazılan tamimde diyordu ki bunu Avrupa'da neşredebiz, bu vesâiki mümkün mertebe yazınız, gönderiniz ve her hükûmetten yazılıp buraya gönderildi. Şimdiye kadar neşrolundu mu? Olmadı ise neşir için ne gibi teşebbüsatta bulunuldu? Şu bir kaç gün içerisinde Sabri deresinde 700 kadar Rum'un maktûlen elde edildiğini buyurdular. Bu 700 Rum maktûlü müselleh mi idi, yoksa gayri müselleh midir? Bunlardan silâh elde edilmiş midir? (Gürültüler, ayak patırtıları) İneyim mi aşağı? (Devam sadaları) Benim için iş kolay. Duadan başka ne yapalım. Hükûmet dinlemez, Meclis de dinlemezse başka kim dinliyecektir efendim. (Tokat Mebusu Musarafa Beye hitaben): benim dediğimde Hükûmetin resmî raporlarına inanmayınız diye hem mevsuk insanlardan sana yazdılar. Götür de göster diyen sen değil misin? Tokat mutasarrıfı şifre muhaberatı neticesinde defetla istifâ etmiş ve istifasında ısrar etmiş ve kabul edilmiştir.

MUSTAFA VASFİ BEY (Tokat) — Şimdi ben de söz isterim, sırası geldi.

RİFAT BEY (Devamla) — Mutasarrıfın esbabı istifası nedir? Bunları soruyorum. Başka söyleyeceğim bir şey yoktur.

SÜLEYMAN BEY (Canik) — Efendiler, bendeniz Samsun'un Mebusuyum. Buradan Fethi Beyefendi ile beraber gittim. Demin kendisine sureti müracaatımı burada rica ettim; fakat söylemediler. Bendeniz söyleyeceğim. Bendeniz şimdiye kadar metin bir Dahili-

ye Vekili olduğunu zannedirdim. Şimdi efendim, buradan Samsun'a vasıl olduktan bir kaç gün sonra tabii bendenize bunlar geliyorlar. Aman bize müsaade alınız. Dedim böyle şeye karışmam. Tekrar geldiler, birisi bir ihtiyaredir, İstanbul'dan bir sene evvel gelmiş misafir suretiyle, sonra avdeti menedilmiş, yollar kapanmış, bunlar orada kalmışlar. Yine bir gün geldiler, ağladılar. Aldık biz bunların isimlerini, Vekil Beye müracaat ettik, bunlar gelmişler, ağlıyorlar, müsaade istiyorlar. Dedi ki; Süleyman Bey, böyle emsali çok olur, çok doğrudur dedi. Fakat işitiyorum ki 3,5,4,9 ne ise bir günde on kişi gönderilmiş. Orada bendenizi hep tanıyorlar, Ermenileri tanıdığı gibi Rumları da beni tanıyorlar. Her gün müracaat vuku buluyor. Hatta Helvacıoğlu Vasılâki isminde ihtiyar bir adam ağlayarak gelmiştir, Benim oğlum Venizelos'un oğlu değil, torunu değil, Lüid Corc'un yeğeni değil. Bunun ne kabahati vardır? Buraya bir çok kimseler geldi bu, niçin gelmiyor demıştır. Ona yine ret cevabı vermiş ve kendisine de böyle bir müracaat vukubulduğunu söylemişim. Buna izin verdimemişimdir. Sonra buraya geleceğimiz gün canım sıkıldı. Çünkü Yelkenci Yani oğulları filân bunlar gitmişler. Yani Pontüscülerle alâkadar olanlar Beyefendi az teşrif eder misin. Buraya geleceğim gün idi, dedim ki bendeniz bu memleketliyim. Sizin yüzünüze ufacak bir leke gelmesini istemem, hiç bir vakit de taraftar olmam ve iyi bilirsiniz ki bu işin içine nasıl girdiğimi şimdi arz edeyim, benim hakkımda tetkikat yapınız, nasıl tanınmış bir adamım. Eğer ufak bir şüpheniz varsa hakkımda tetkikat yapınız. ben ne beyden, ne Paşadan şahsıma hiç bir şey beklemem ve beklemek ümidiyle bu Meclise gelmedim (Hiç birimiz değil sesleri) Hiç bir fırkaya merbut değilim. (Hiç kimse değil sesleri) Şüphesiz efendim. Söylediklerim şahsım içindir. Yani şuraya hepimizin toplanmaktaki gayemiz gayei millîye içindir, bu şüphesizdir ve ne vakit gelir de size beni mutasarrıf yapınız derseniz koğunuz, bir yere mutasarrıf yapınız derseniz «Çık dışarı Süleyman buradan git» desin. Pontüscü ailelerden hasta olanlara merhamet ve şefkatlerinden dolayı müsaade etmiş, bendeniz de şurada buna müsaade edildikten sonra memnuniyetin manası nedir? dedim buna tehevür buyurdular. Memleketimizde çocukların gözleri oyuldu, hayvan gibi boğazlandı, yüz kişi hükûmet önüne getirilip fotoğrafları çıkarıldı. Sonra Pontüscü ailelerden birisine müsaade ederlerse bu kadarcık bir suali sormaya hakkım yok mu idi? Rica ederim, fakat

yine kendilerine hak veriyorum, yine kendilerine söyleyeceklerim bundan ibarettir.

REİS — Muhittin Baha Bey.

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — Trabzon Müdafaai Hukuk meselesi celsei aleniyyede tekrar müzakere edileceği için ona dair söz hakkımı muhafaza ediyorum. Evvelki gündən devam eden istihzah meselesinde başlıca nazarı dikkatimi celbeden üç nokta vardır. Biri Müdafaai Hukuk Heyetinin hukukuna taarruz edilmesi meselesi. Bu, celsei aleniyyede mevzubahistir.

ZİYA HURŞİT BEY (Lâzistan) — Reis Bey, onun müzakeresi kâfi görüldü.

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — Diğeri İstanbul'a müsaade edilmesi ki şimdi müzakere edilmektedir. Biri daha eşkiya meselesi de bu meyanda dahildir. Fethi Beyefendi Samsun'a gittikleri zaman hastalığı mevzubahis olan bazı kadınların İstanbul'a gitmesine müsaade ettiklerini söylediler. Deniliyor ki, bunların İstanbul'a gitmesiyle İstanbul'da Pontüse ait olan cereyan hasıl olmamıştır. Bu kadınların İstanbul'a gitmesi felâketi uzma teşkil etmişti memleket için. Eğer hakikaten böyle ise, eğer pontüs meselesinin İstanbul'da böyle aksi tesir husule getirmesi hakikaten bunların yüzünden ise ben de Fethi Beyefendi, istizahta bulunanlarla, onun iyi, kötü aleyhinde söz söyleyenlerle beraberim. Fakat katiyen kani olduğum bir şey vardır ki Fethi Bey bu kadınların İstanbul'a gitmesi mevzubahis olduğu zamandan çok evvel Pontüs meselesi İstanbul'da mevzubahis olmakta ise de Avrupa, Amerika her yer bu işle atâkadar idi. Binaenaleyh, bu kadınların İstanbul'a gitmesi başlı başına bir cürüm olmadığı, gibi, başka bir cürüm ikmal eden müteferri bir cürüm de değildir. Bu, olsa, olsa bir içtihat hatasıdır. Ben de öyle telâkki ediyorum.

Eşkiya meselesine gellince; Fethi Beyin burada okuduğu liste aksi sabit oluncaya kadar bu vesikanın muteber olması lâzımdır. Zatı âlileri bu vesikayı lâzım geldiği veçhile dinlediğiniz gibi buna ilâve edecek bir şey bulamıyorum. Efendiler, Fethi Beyi ben Mecliste bir veya iki defa görmüş ve konuşmuş bir adamım. Fakat Fethi Beyefendinin şahsiyetini çoktan beri tanıdığım için bir vazifei viodaniye olarak söyleyeceğim, Fethi Bey memlekete fenalığı dokunacak bir şey yapmaz. Efendiler, herhangi içtihadî bir hatadan dolayı şu veya bu adamı batırmak ve malen öldürmek istiyorsa bunu icabedecek harekâtı yapmağı muvafık görüyor isek yarın bu memlekette iş göreceğ kalmıyacaktır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Asıl o zaman iş göreceğiz.

MUHİTTİN BAHA BEY (Devamla) — Şahıslarımıza ayrı ayrı hepimizin hürmet etmek bir vecibedir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Bir şey kalmadı Reis Bey, memlekete hürmetsizlik değil.

MUHİTTİN BAHA BEY (Devamla) — Demek istiyorum ki istihzah ne için yapılmıştır? Bir hata vardır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Bilmiyerek yapılmıştır.

MUSTAFA BEY (Tokat) — Dinleyiniz yahu.

MUHİTTİN BAHA BEY (Devamla) — Şedit li-san kullanmak, sonra Trabzon'dan gelen her hangi bir telgrafın sandalya kavgası şeklinde burada okunması belki sui tefehhümler vücuda getirmiştir. Bendenizce Fethi Beyin hareketi bir içtihat hareketidir ve bundan dolayı memlekete zarar da gelmiş değildir. Bu zararlar zaten vaki idi ve eşkiya meselesini, Pontüs meselesini zaten biliyorlardı ve takip ediyorlardı. Memleketin vaziyeti hazır ve şeraiti hazıraya karşı bu kadar yapılabilirdi. Bundan fazla bir şey yapılamazdı. Bu jandarma ile, bu kuvvet ile bu kadar yapılabildi. Binaenaleyh, vüs'u haricinde şey istemek hiç olmazsa adalete muvafık değil, binaenaleyh, ben kendi hesabıma Fethi Beye beyanı itimat olunması taraf-tarıyım.

HALİL İBRAHİM BEY (Antalya) — Efendim, bendenizin söyleyeceğim sözler de celsei aleniyyeye aittir. Fakat böyle olmakla beraber yalnız bir şeye işaret etmek isterim ki o da Muhittin Baha Beyin mütalâasına maatteessüf iştirak edemeyeceğim. Bu gibi mütalâat sui tefehhümü mucip olacaktır. Onun için tashiğ etmek, yalnız şunu arz etmek isterim ki, hep hangi bir vekile itimat etmekle beraber yine itimadımız zail olabilir. Fakat bu itimadımız o kelimenin manayı lugavisinde değil, manayı istilahîsidir. Ona karşı hürmetimiz baki kalabilir, yani bu gibi mütalâa:ar varit değildir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Ağır bir sözüm varsa ben şimdiden geri alıyorum.

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Karahisarısahip) — Bendenizden evvel söz söyleyen arkadaşımın beyan ettiği veçhile muhterem Dahiliye Vekili Beyefendiye öteden beri olan hürmetim, şu bir iki günkü beyanatı karşısında bir kat daha artmıştır. Kendisinin muktedir bir adam olduğuna dair olan kanaatım da tezelzül etmemiştir. Yalnız bir iki noktayı işaret et-

mek isterim, bendeniz anladım ki, şu zaman için Büyük Millet Meclisi Dahiliye Vekâletinin istilzam ettiği vezaif maalesef muhterem vekili muktedirin daha fevkinde bir recül ister. Bunun için vekili muhteremin...

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Bu Vekil kim olabilir Hoca efendi?

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Devamla) — Müsade buyurun, burada mebus olmak hasebiyle vatanın bendenize tahmil ettiği vezaif bugün istizah sebebiyle söz açılmış olmasından dolayı Vekili muhteremin esnayı Vekâlette tabîdir ki bilmiyerek uğramış ve sürüklenmiş olduğu hatalara kayıt ve işaret etmek bendenize büyük bir borçtur ve vazifedir. Şimdi sahibi istizah ve vekil yani her iki taraf kendilerinin noktai nazarlarını Meclise haklı göstermekte büyük bir meharet gösterdiler. Gerek sahib. istizah Ali Şükrü Bey biraderimiz noktai nazarını gayet güzel müdafa etti, gerekse Vekili muhteremin izahatı esnasında kendisini çok müdafa etti, çokça mesaf sarfetti. Şu halde bunların arasında muhakeme vazifesini de bizler fazlaca bir sarfı zehin ve fikirle takip etmek bize düştü. Yalnız bu vesile ile bu mühim meseleyi şu mühim zamanda Dahiliye Vekâletini o kıymetli omuzlarına almış olan Fethi Beyefendinin memuriyeti esnasındaki - kanaatımca hasıl olan meselelerini - arz etmek isterim: Enfiyeci oğulları meseleleri evvelâ tehirden istisna edilmiş, sonra tehirden istisna edilmiş, sonra tehirden istisna edilmiş, sonra tehirden istisna edilmiş. Acaba istisnanın sebebi ne idi? Sonra tehirden istisna edilmesinin sebebi ne idi? Tabii bunu bilmesi lâzım gelirdi. Bu bir hükümetin hatası mıdır, yoksa maiyetinin hatası mıdır? Maiyetinin hatasından Dahiliye Vekilinin mesul olması lâzım gelir. Yalnız derecesi mesuliyeti de yani kendisine ademi itimat mahiyetinde olup olmadığını takdir her arkadaşın kendisine verilmiş vazifedir. Buna karışmayacağım.

İkincisi; efendim, Bankı Osmanînin hukuk müşaviri olan o komiteci Ruma müsaade edilmiş, ona müsaade edilirken düşünülmesi icap ederdi. Bu kusurun kendisinde olmadığını beyan ederken bir şey söylememişti, ben bu vazifeyi Hamit Beye havale ettim dediler.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Kusur varsa bendedir. Hamit Beye atfetmek için söylemedim.

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Karahisarısahip) — Şunu arz etmek isterim ki, maiyetindeki memurların bir şey yapmış olmakla kendisini tebriye ettiremez. Hatta asayiş hususunda bizim havzai hükümetimiz

dahilinde her hangi bir noktada vukubulan haksızlık ve zulümden Dahiliye Vekili kendisini mesul bilmeli ve bu kanaatta, bu itikatta olmalıdır. Yoksa filan yerde filan şey olmuş, alelâde olan şeylerdir, demesi bendenizce caiz değildir.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Yalnız Müdafaai Hukuk için olursa mesul değilim, çünkü geçen gün zatı âliniz öyle buyurdunuz.

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Devamla) — Müdafaai hukuk meselesinde noktai nazarımı arz ettim. Fethi Beyefendi burada bendenizi şey etmek istediler, fakat bendeniz noktai nazarımı o gün tafsil etmediğim için, muhtasar beyanatta bulunduğum için, zatı âlinizde bu fikir hasıl olmuştur. Ben Müdafaai Hukuk tarafını iltizam etmedim. Onları kontrol etsin ve bunlara bakmak için o cemiyetlerin nizamnameleri ki dar sahadadır. Bendeniz yalnız onların haysiyetlerini, izzeti nefislerini rencide edecek şekilde kontrol edilmemesi taraftarı idim. Çünkü onların vatana olan büyüklüklerini düşündüm. Yoksa Müdafaai Hukuk cemiyetleri ne yaparsa yapsın, müstesnadır demek istemedim. Bendeniz o meselede Fethi Beyefendiye iştirak ederim ve hiç bir fert kendisini mesuliyeti kanuniyeden kurtaramaz. Yalnız bu meselede kendisinde bir hata olmakla beraber bendenizin şahsî kanaatınca, kendisinin hatası kendisini selbedici değildir. Asıl hatayı bendeniz şu üçüncü noktada görüyorum, şimdi efendim gayet basit gibi görülen bu meselede buyurmuşlardı ki, bu isyan mıntakası içindeki bir takım kadınlar hastalığı hasebiyle gitmesi için mezu niyet vermiştir. Nitekim bu mesele öyle olmuştur, olmasa burada Muhittin Baha Bey arkadaşımızın buyurduğu Pontüs meselesi bundan tasavvur olunmazdı ve biz de gözetmeyiz. Yalnız insaniyetin bir derecesi vardır. Malumu âliniz İstanbul'a gitmek için müsaade edilmesi hiç bir mazarratı siyasî tevlihten memiş olsa da ihtimalinin galebesine binaen büyük bir hatadır. Deniliyor ki; böyle tahtıyla edilecek olursa Mecliste bu işi deruhde edecek bir arkadaş bulunmaz. Eğer her vekâletin hatasına böyle sükût edilecek olursa memleket harabiye, sükûta, izmihlâle gider. Bugün hatalar bu kürsüden söylenmelidir.

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — İctihat hatası dedim.

İSMAİL ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Kimse demiyor ki, Fethi Bey bilerek bunu böyle yapmıştır. Ben de diyorum ki, icthah hatası olarak bunu böyle yapmıştır. Ben demiyorum ki; Fethi Bey bunu isteyerek böyle yapmıştır. Yanlış olarak memleketi mah-

va, harabiye sürüklemiştir. Kendileri insanî muamele dedi, alehusus kadınlar demiştir. Halbuki şurada bir tezat yaptı, dedi ki, bu kadınların böyle namuslu olduklarına kanaat getirilmiş, müsaade edilmiş. Bunu derken bu gibi istizaha maruz kalan bir vekil düşünmeli idi. İsyân mıntakasında memuriyet eden bir memurun düşünmesi lâzımdır. Neyi? Burada gayet vâsi bir pontüs meselesi çıkmıştır. Vesaikiyle tebeyün etmiştir ki, 18 senelik bir faaliyete malik bir pontüs şakileri var, dehşetli bir teşkilata malik pontüs şakileri var. Anadolu'da şimdiye kadar böyle bir teşkilât doğmamıştır. Böyle 18 senelik işlenen isyanın kadınlara, çocuklara kadar sirayet etmediğini kim bilir ve kim temin edebilir? Resikârda bulunan bir memurun bunu düşünmesi ve anlaması lâzımdır. Arapça, lisanı şeri ile söylenmiş bir şey var «Alhazimi suizzan» Bunu düsturu hareket ittihaz etmesi lâzım gelirdi. Biz ne zamanda yaşıyoruz? Bu zamanda daima hâzım-kâr olmalı. Bu zamanda her adama istediği yere seyahatine, ondan sonra mektupların sansürsüz gidip gelmesine Hükümet müsaade edecek olursa bu, memleketi harabiye sürükler. (Hayır sesleri) (Gürültüler) Evet gürültü yapabilirsiniz arkadaşlar, benim noktai nazarım sizin noktai nazarınıza muhalif olabilir. Gerçi bir mebusun mektubu sansür olmaz.

BİR MEBUS BEY — Fakat bir pontüsçünün ve sairenin olur.

İSMAIL ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Evet bir pontüsçünün ve sairenin ve daha bilmem hüviyeti meşkûk olan adamların mektubunun sansüründen dolayı Hükümeti tahtiye etmek doğru olamaz. Arkadaşlar, bu, nisfeti adalet değildir. (Bravo sesleri) Burada muhterem Fethi Beyefendi demişlerdi ki; asiler bir köyü bastıkları vakit yağma için silâh attılar. Kadınlara sokuldular. Köyleri ateş aldı. Demek ki benim bu kanaatımı kendi isbat etmiş oluyor. Şu halde bunlara karşı hazım-kâr olsalardı ki, kendi ağızları ile itiraf etmiş oldular.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (Devamla) — Hayır, hayır. O azım-kâr Aziz Çavuş...

İSMAIL ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Ancak pontüsçüler mi oluyor. Eğer insanî muameleyi o günkü alenî celsede müzakere ettiğimiz Aziz Çavuşun mahkemenin tebriye ettiği Aziz Çavuşun tekrar ciheti askeriyenin tahtı tevkife aldığı adama hasretseydi bu insanî muameleyi... Bu memlekete kanını, canını feda eden adamları askeriye kurtarsaydı ki, - vazifeten borcudur - Burada diyor ki, askeriye yapmıştır, ben mesul değilim. (Alkışlar) Dahiliye Vekili me-

suldür. İşte pontüsçülere vukubulan insanî muamele ne yapmıştır? Kendilerinin bu kürşüden itirafları ve hile 16 bin müslüman köylerini yakmışlardır ve harekâtı askeriyenin tehiri filan... Ne yaptı Hükümet. Amma belki Dahiliye Vekili sıfatıyla kendisini tebriye edebilir. Fakat Hükümet heyeti mecmuasiyle o pontüs meselesini biran evvel kurutmak mecburiyetindedir. Yalnız mesuliyet Dahiliye Vekilinin değil, Dahiliye Vekilinin istediği kuvvetleri vermeyen diğer vekâletlerde de olabilir. Bunlar biran evvel imha edilmeli idi.

Şimdi burada bir şey daha arz edeceğim. Buyuyorlar ki; merkez ordusu zamanında şu kadar bin hane yanmıştır. Fakat ben idareyi aldığım zamanda 500 küsur hane yanmıştır, telefat budur diyor. Rica ederim, nisbet zamanlarla ölçülecek olursa ve eğer şu zamana kadar o nisbet muhafaza edilmiş olsaydı Anadolu'da bir tek köy kalmazdı.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Zaten kalmadı.

İSMAIL ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Elbette o asiler kendi tahassun ettikleri mıntakaların civarını yakacaklar, sonra uzak yerleri yakmayacaklar mı? Eğer bunu kendisinin muvaffakiyetine bir delil şeklinde gösteriyorsa bu, hatadır. Meclis bunu kabul edemez ve yutamaz.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Meclis mi Hoca Efendi?

İSMAIL ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bendeniz Meclisi söyledim. Sen belki iştirak edersin. İşte «Elhazimi suizan» düsturunu... bunun Fransızcasını bilmiyorum, bu düstur ilmidir. Bunun Türkçesini düşünsem... «İhtiyatla hareket» Evet ihtiyatla hareket fakat o da maalesef Arapça hazimin Türkçesi.

VEHBİ BEY (Karesi) — «İhtiyatlı»

İSMAIL ŞÜKRÜ EFENDİ (Devamla) — Evet ihtiyatlı hareket etmektir. İşte insanî muamele, binlerle hanüman söndüren Pontüsçülere ve mensuplarına yapıldı. Müslüman ahaliye tatbik etmek lâzım idi, niçin yapılmadı? Çünkü birtakım müslümanların rencide edildiği rivayet olunuyor, bu bir cayı sualdir. Bir ikincisi; Büyük Millet Meclisinin şu zamanda Dahiliye Vekâletini idare edecek bir recülü hükümetin bendenizin kanaatımca ekalliyetlerin her birinin ayrı ayrı fikriyatına vakıf bir adam olması lâzım gelir. Maalesef hüsnü niyetine, iktidarına rağmen Fethi Beyefendinin ekalliyetler ahvaline vakıf olmadığını bu mesele göstermiştir.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Görünen köy kılavuz istemez Hocam.

İSMAIL ŞÜKRÜ EFENDİ (Devamla) — Sonra efendiler, ben deniz nasıl görmek isterdim, Anadolu havzai hükümetinden Dahiliye Vekili bir kuş uçurtmasın; hiç bir havadisi dışarıya çıkartmasınlar. Maa-lesef böyle olmuyor efendiler.

ALİ BEY (Karahisarısahip) — Kabil mi?

İSMAIL ŞÜKRÜ EFENDİ (Devamla) — Bizim burada gazete muharrirleri gidiyor, casusluk ediyor. Bendeniz cepheyi çok kıskanırim. Oradan, İstanbul'dan bir muharrir geliyor, cephe gezdiriliyor efendiler, ben buna razı değilim. Sonra efendiler, hafi celse olmakla beraber burada bu kadar söyleyeceğim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Zati âliniz bendenize söylediniz. Ben dedim cepheye gideceğiz. Burada Dahiliye Vekiline ait bir şey yoktur.

İSMAIL ŞÜKRÜ EFENDİ (Devamla) — Yalnız burada Öğüd'de muharrirlik etmiş bir şahsa müsaade ediliyor, gidiyor İngilizlere casusluk ediyor. Bendenizce Anadolu'ya giren bir daha dışarıya çıkmamalıdır. İstanbul'a gidip gelmek en namuslu tüccarlara hasredilmelidir. Çünkü iktisadiyatımız için lâzımdır. Hatta bunların da şeytanattan, mefsedetten uzak bulunanlarına müsaade etmelidir. Buraya giren çıkmamalıdır, şu müşkül halloluncaya kadar bırakılmamalıdır. Dahiliye Vekili ekalliyetler hakkında Hükümetin nasıl davranması lâzım geldiğini tamamiyle müdrük bir adam olmalıdır. Fethi Beyefendi bu noktada ademi vukufunu göstermiştir. Bendenizin kanaatınca bu noktadan Vekili muhterem Meclisin itimatını kaybetmiştir. (Gürültüler) Bendenizin kanaatına göredir, müsaade buyurun, yanlış anlaşılmasın, bendenizin kanaatına göre Meclis itimat etmezse iyi hareket etmiş olur demek istiyorum. Rica ederim, bendeniz Meclisin tercemanı da değilim.

REİS — Efendim, bazı zevat söz istiyorlar, yalnız lehte ve aleyhte olduğunu işaret etmediler. Adetleri ziyadedir. Sıra ile okuyacağım, anlayayım. Ziya Hurşit Bey (Lâzistan)

ZİYA HURŞİT BEY (Lâzistan) — Hakkında.

REİS — Süleyman Sırrı Bey (Yozgat) (Yoktur sadaları), Hasan Bey (Gümüşhane) Maliye Vekili (Yoktur sadaları), Ragıp Bey (Amasya)

RAGİP BEY (Amasya) — Aleyhte.

REİS — Tefik Rüştü Bey.

TEVFİK RÜŞTÜ BEY (Menteşe) — Lehte.

REİS — Tunalı Hilmi Bey.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Lehte.

REİS — Emin Bey (Canik)

EMİN BEY (Canik) — Aleyhte.

REİS — Hüseyin Avni Bey (Erzurum) (Yoktur sadaları) Celâl Bey (Saruhan) (Yoktur sadaları) Ferit Bey (Çorum) (Yoktur sadaları) Mustafa Bey (Tokat).

MUSTAFA BEY (Tokat) — Hakkında.

REİS — Söz Ziya Hurşit Beyindir.

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) — Reis Bey, bir nokta var, Maliyeye aittir, bendeniz söz istiyorum.

REİS — Sıranız geldiği vakit söylersiniz.

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Pekâlâ efendim.

ZİYA HURŞİT BEY (Lâzistan) — Efendim, bendeniz aleyhte söyleyecektim. Fakat Halil İbrahim Bey dediler ki, ben sözümü celsei aleniyye saklıyorum. Demek ki, bir celsei aleniye olacak. Ben de celsei aleniyye bırakıyorum.

Ancak Muhittin Baha Beye bir cevap vermek isterim. Çünkü bu hepimize de dokunur. Diyor ki; «Şahsiyeti aleyhinde». Şahsiyeti burada mevzubahis değildir, çünkü Kanunu Esasî mucibince bir bir vekilin şahsiyeti aleyhinde bulunmak istersek doğrudan doğruya Kanunu Esasînin 31 nci maddesi mucibince ondan şikâyet ederiz ve onun doğrudan doğruya bir şubeye, bir Divanı Âliye tevdiini talep ederiz. Şayet o şube Vekili itham ederse o zaman Vekillikten istifa etmeden bir ademi itimat karşısında kalır. Demek ki, şahsı aleyhinde bir cürüm isnat ederiz. İstizah ise bu mesele değildir. İstizah zaten kanaat ve içtihat hatalarıdır ki, tabii bunun için istizah ediyoruz. Fakat Muhittin Baha Beyin bunu bu kürsüden izah etmesini bendeniz anlıyamadım. Bugün gerek siyaseti dahiliye, gerek siyaseti hariciyede bir cürüm işlenmekle beraber bendeniz onun siyaseti idaresine muhalefet ederim, bunun için istizah ederim, bu doğru bir haktır. Muhittin Baha Beyin söylediği gibi mesele vaki olsaydı o zaman istizah yapmaz, başka türlü hareket ederdik. Binaenaleyh, Muhittin Baha Bey bu sözleri söylemekle bizim hepimizi âdeta Fethi Beye karşı müşkül bir vaziyette bıraktı.

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — Ben içtihat meselesini söyledim.

ZİYA HURŞİT BEY (Devamla) — İşte böyledir, Kanunu Esasîyi okursanız öğrenirsiniz Beyefendi.

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Osmanlı Bankası memurlarına lâzım gelen muavenet ve teshilâtın ifası için Maliyeden müteaddit defa tezkere yazıldığı hakikaten doğrudur. (İşitmemiyoruz sadaları)

Osmanlı Bankasının memurlarına lâzım gelen muavenet ve teshilâtın ifası için Maliyeden mükerreren tezkere yazıldığını Fethi Beyefendi buyurdular, hakikaten doğrudur. Malumu âlileri Osmanlı Bankası Devletin resmî bir bankasıdır ve hatta Hazine'dir, en mühim bir meseledir. Fakat ondan başka da bugün imtiyazlı devlet bankası namıyla başka bir müessesemiz yoktur. Banka imtiyazı mucibince meşruc olan hesabı cariyi mütareke üzerine kapatması doğrudur. İmtiyazın hitamına iki sene kalmasına rağmen bankanın gerek İstanbul'da bulunan merkezi umumîsi, gerek onların daha fevkinde bulunan Paris komitesinin emri mucibince hesabı carî kapanmıştır. Malumu âliniz memleketimizde nakli nükut muamelesi yapacak Osmanlı Bankasından başka bir müessesemiz yoktur. Trabzon'da, Erzurum'da bulunan bir parayı lüzumu anında Ankara'ya veya Garp Cephesine nakledebilmek için, postalarımıza kalırsa vilâyetlerde bulunan paradan bir buçuk ayda istifade etmek imkânı yoktur. Halbuki hali malimizi biliyorsunuz ki, her yerde mevcut olan paramızdan yirmi dört saat evvel istifade etmek mecburiyetindeyiz. Bunun için selefim beyin şahsî teşebbüsü ile ve merkezi umumîsinin verdiği emre rağmen Anadolu dahilinde bulunan şubelerin ki, direktörlerinin cesaretiyle nakli nükut ve gerek ufak miktardaki avans muamelelerinde muavenette bulunuyorlar. Tüccarlarımıza yaptıkları muavenet de başkadır. Onun için bunların hiyaneti vataniyesi malum olmıyan ve siyasetle meşgul olduklarına dair elimizde bir zan ve şüphe bulunmıyan memurları hakkında lâzım gelen teshilâtın iraesini Maliye Dahiliyeden mükerreren rica etmiştir. Hatta bu ricamı bugün dahî tekrar ederim. Banka memurlarından birinci, ikinci direktörlerle veznedarlar, sermuhasipler Harbi umumîden yani umumî seferberlikten bugüne kadar askerlikten tecil edilmişlerdir. Eğer şubemizden oldukları takdirde bunlar müeccedir. Diğer bir noktayı daha bu vesile ile arz edeyim ki, Şark Cephesine ait bulunan mahallerde Ermeni harekâtı icra edildiği zaman 300 tevellüdüne kadar celbedilmişti. Yalnız müslümanlar. Ahiren hıristiyanlar da dahil olduğu halde çağırıldı ve bırakıldı. Ahiren Ermeni harekâtından üç ay sonra 311 de dahil olduğu halde on iki tevellüdüne kadar efrat terhis edildi, müslim ve gayri müslim. Ahiren teb'it emri verildikten sonra gayri müslimlerin bazı tevellütleri silâh altına davet edilmek vesilesiyle Erzurum'a celbolunmuştur. Haddi zatında oralar da bugüne kadar 312 tevellüdüne kadar efrat askere çağırılmamıştır. Onun için şu veya bu banka memurlarının İstanbul'a

gitmesi mevzubahis olamaz. Müsaadenizle bir iki noktaya daha bu vesile ile temas ederek şahsî kanaatımı zikredebeyim. Trabzon'da kalan Rumlardan bir kaç isim mevzubahis oldu. Bunlardan Paço Rum olmak itibariyle Rumluk hesabına bir şahsiyettir. Rus işgali zamanında Trabzon'da kalan müslümanlara Paço'nun nasıl muamele yaptığını, memleketi istirdat ve istihlâsı müteakip hicretten avdet ettiler. Orada kalan ahaliden edindikleri kanaate göre Paço'yu belediye azası intihap etmekle fikirlerini izhar etmişlerdir. Paço'yu belediye azası intihap etmekte isabet ettiler. Fakat dünyada bütün Rumlar da dahil olduğu halde memleketimizde bütün Rumların arkası geldiği vakitte Paço da yerin dibine girmelidir. Fakat Paço bu mesail etrafında yakinen biliyorum, alâkadar olmuş bir şahsiyet değildir. Belki bütün müslümanların Rus istilâsı zamanında emniyet ve itimadını kazanmıştır. Rus istilâsı zamanında bilhassa islâmlara karşı Rumları teşvik edenlerle, pontüscülüğü musallat edenlerle açıktan açığa mücadele etmiş bir şahsiyet idi. Onun için Trabzon'da bütün müslümanlar ekseriyeti ve eşrafı bendeniz mezunen gittiğimde Paço'nun hizmetini bir lisanı takdirle yadediyorlardı. İstanbul'a giden aileler mahallî hükümetlerin yani vali ve mutasarrıfların mezuniyetleri dahilinde gidenlerin adedi, mezuniyetsiz firar suretinde gidenlere nisbet edersek binde iki rakamını ifade edersem hakikati söylemiş olurum. Karadeniz'deki zabıta meselesi efendiler, bugün düşman donanması orada buldukça o bir derdi elimdir. Karadeniz'deki zabıtayı tesis etmek için gambotlarımızı, motorlarımızı ve hatta hafif bir filo bulundurmamak mecburiyetindeyiz. Bundan yalnız Rumların İstanbul'a firarı değil, gümrükten neler kaybediyoruz ve bu kaçakçılığı maalesef menedemiyoruz. Bunun için hükmü nüfuzumuz cari olmayan mahallerde Karadeniz sahilindeki kaçakçılığı menetmek için hiç bir kimsenin iktidarında olmayan bir meseledir. Bunu menetmek için Yunan donanmasına hâkim bir donanma bulunmuş olsaydı zaten bu mesailin hiç birisi tahaddüs etmezdi. Hatta Pontüs mesaili bile tahaddüs etmezdi. Müsaadenizle bir parça da Pontüs meselesine temas edeceğim. Pontüs meselesinin tarihçesinden bahsedeceğim. Mütarekeden sonra her tarafta, bilhassa Karadeniz sahilinde Rumluğun kesif olduğu mahallerde, Trabzon, Samsun ve kısmen Giresun siyasi bir teşkilâtın, zaten mevcut olan siyasi teşkilâtın fiili kısmı silâhlanarak dağlara, kırlara çıktığı hepimizin malumudur. Hatta bendeniz hafızamda aldanmıyorsam, tehciri ve bunların imhası için Meclisi Âlinin küşat edildiği 336

senesinden itibaren zannederim, bu meseleyi hafi cel-selerde on defa mevzubahis ettik, acaba işgal altında bulunan müslümanlara aynı muameleyi tatbik eder mi veya kuvvetimiz kâfi midir? Diye burada uzun uzadıya müzakere ettik. Nihayet muayyen vakti merhunun hülulüne talik edelim kararını biz verdik. Hatta Basri Beyefendi bir gün bu kürsüde o kadar müteessir oldular ve dediler ki, bilâ tereddüt Rumluk namı altında bu memlekette ne yaparsan imha edelim. Balıkesir'den Bursa'dan aldıkları mektupların tesiri altında, yine müzakeremiz neticesinde, kuvvetimizin kifayet edebileceği bir zamana talik edilmesi kararını biz verdik.

BASRİ BEY (Karesi) — Aynı kanaatte sabitim.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Ben zannediyorum ki, Meclisimizde Rumluk dostluğunu, affedersiniz kelimeyi hatırıma getiremedim; belki onu hatır ve hayalinden geçiren bir arkadaşımız dahi tasavvur etmem, fakat Ermeni tehcini yapıldığı vakitte memleketin dört tarafı muazzam ordularla çevrilmiş ve tehcirin ne demek olduğunu, bir milleti kaldırıp bir memlekette diğer bir memlekete nakletmek ne demek olduğunu Ermeniler bilmediğinden ve daha doğrusu tecrübesini görmedikleri için derhal inkiyat ettiler ve birden tatbik edilmişti. Pontüs meselesini Heyeti Vekile karar verdiği vakitte ondan iki sene evvel Rumlar silâhlanmış, dağlarda, kırlarda her türlü vesaiti ihzar etmiş, biz müdafaa vaziyetinde bulunuyorduk. Yani diğer tehcirler gibi anî ve birden yapılacak bir vaziyette değildik.

BİR MEBUS BEY — İdare etseydik olmazdı.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Fethi Beyefendi Samsun'a teşrif ederken o havali mebuslarından olmak dolayısıyla kendilerinden rica ettim ki, burada bu iş için silâh altına davet edilen efradın bu işe kâfi gelip belmiyeceğine ben şahsen şüpheliyim. İcabederse Şark Cephesinden motorlarla ve vesaiti saire ile kuvvet celbedebilmek için Erkânı Harbiyei Umumiyenin şimdiden muvafakatının istihsali mümkün olursa belki bu işde daha katî muvaffakiyetle avdet nasip olabilir. Teşebbüs ettiler. Zaman ve hadîsat şahsi mütalâam idi. Bendenizin şahsen verdiğim bu fikre muvaffakiyet etvermedi. Yani Pontüs meselesini bu suretle halletmeye, pontüs meselesini daha anî ve seri olarak bertaraf edebilmek için bir çare bulamadılar. Erkânı Harbiyei Umumiye muvafakat edemedi ve edemez. Bendenizce muhtelif safahat geçiren pontüs mesail bugüne kadar ne için halledilemedi değil; bugün çarei halli nedir? Bunu düşünür ve

vesaiti hazıramız kâfi ise biran bertaraf edilmesi hususunda lâzım gelen katî kararı verir ve ittihazı tedabir eyler isek memlekete daha hayırlı bir iş yapmış oluruz. Bu mesele harbi umumîde bir fırkamızı işgal etti, bunu pekâlâ hepimiz biliyoruz. Zaman oldu ki bir alayımız bir yerden bir yere gidemeyecek bir vaziyet hasıl oldu. Mütarekeden sonra da memlekete âdetâ hâkim olacak bir vaziyet ihdas ettiler. Ondan sonra her gün de bir fırkamızı meşgul etmektedirler. Bunun için, bu işi esasından halletmek için çare nedir ve ne lâzımdır, para hususunda ve asker hususunda ne yapmalıdır, ne gibi tedabire ihtiyaç vardır, bu bapta verilecek kararlar ne kadar müddet zarfında infaz olunabilir ve buna cesaitimiz kâfi midir, değilse ne yapmak lâzım gelir? Bunlara karar verirken bu veya şu şekilde temadî edip gelen bu mesaili birden halletmiş oluruz. Memlekette ara sıra Rumların zulüm ve kadrine uğrayan müslümanların istikbalini kurtarmış oluruz. Maamafih son zamandaki vaziyet, altı ay evvelkine nisbeten her halde yüzde seksen tahaffüf etmiştir. Fakat neden yüzde yirmisi kalsın? Bunu tamamen izale etmek için her ne lâzımsa düşünmekliğimiz lâzımdır. (Bravo sadaları) Bendenizce ittihazı lâzım olan tedabiri bırakıp da bir şey yapıldı, yapılmadı, yapılmadı gibi mülâhazat faidesizdir. Tenkit ve muahazat hakkımızdır, fakat memleket için faydalı bir netice vermez. Faydalı bir netice; meseleyi katiyen bertaraf etmekle mümkündür.

Diğer bir mesele daha mevzubahis oldu, ona da kısaca temas edeceğim. Bir vekilin vekâleti zamanına ait olmayan mesailden dolayı mesup olup olmaması meselesi. Malumu âlileri istizah, mesuliyeti siyasiyeyi mucip olan bir meseledir. Mesuliyeti cezaiye ayrıca ve Ziya Hurşit Beyin izah ettikleri veçhile, şikâyet üzerine yapılacak bir tahkikata istinat eder. Mesuliyeti siyasiyenin azamî ve en ağır cezası her hangi bir vekile vekâleti terk et demektir. Vekâletten her hangi bir sebeple çekilen ve bugün mevkiinde olmayan bir vekile ait hesabı halefinden sormak, yalnız bir ahzi malumat kabilinden olabilir. Yoksa bunda bir mesuliyeti siyasiye olamaz. İş hangi tarihte yapılmış ise bundan terettüp edecek mesuliyeti siyasiye o zamanın vekiline racidir. Eğer bunun hilâfını iddia edecek arkadaşımız varsa bu hususta uzun izahata hazırım.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Müsaade buyurun, bir kelime sorayım; mesele söylemiş olduğunuz şekilde okursa doğrudur. Fakat aynı hadîsat, aynı şahsı ve aynı vekil zamanında devam eder ve istizah esnasında mevzubahis olan işlerin öteden beri devam

ettiği ve yanlışlığı anlaşılırsa; yeni vekilin de eski vekil zamanında cereyan eden, eski vekil zamanında başlayan ve kendi zamanında devam eden - aynı şahıs elinde devam eden mesailden dolayı mesul olması lâzım gelir. Yoksa ben de biliyorum ki, sefeinin zamanında bitmiş olan bir mesele için yeni vekil mesul olamaz. Fakat mesele, aynı eşhas elinde ve aynı vekâlet zamanında devam ediyor ve bunu vekili lâhik dahi kabul ediyor, doğru yapıyor diyor ve tensip ediyor.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Bu mesele, vesika taharrisi meselesi bahanesiyle söylenmiştir, sefetime ait bir meseledir. Vesika taharrisi meselesi Temmuzda yapılmış ve kapanmış bir meseledir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Askeri icraat meselesidir.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Efendim, bendeniz maksadı âlinizi anladım. Bu mesele, pontüs meselesinde takibata devam meselesidir. Bunda vekiller tebeddül edebilir. Yalnız istizahda fazlaca mucibi tenkit ve muahaze olan noktalar, işin biran evvel ikmal edilemediği ve İstanbul'a bazı efradın firar ettiğine mütedairdir. Bendeniz de diyorum ki, kafileden kaçarak, firar ederek, denize giren ve yüzerek ecnebi vapuruna giden ve bu suretle İstanbul'a kaçan ve oradan vekâletname gönderip emvali metruke kanununun Meclisçe kabulünden mukaddem, Samsun'daki beş yüz bin liralık emlakını ve emvalini Amerikalılara bilhassa sattıran Rumlar mevcuttur. Bunlar kimin vesikası ile gitti, rica ederim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — İzin verilenlerden bahsediyoruz.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Vesika meselesinde de Ali Şükrü Bey pekâlâ bilirler ki; Trabzon'da müstakil Rum olarak yalnız iki mahalle vardır, diğerleri mahluttur. Yani şehirde her hangi bir veçhile taharriyat lâzım gelse, şehrin kavak meydana ve Değirmendereye nöbetçi ikame etmedikçe şehirde taharriyat yapılmasına imkân yoktur. Çünkü öyle bazı memleketlerde olduğu gibi, Trabzon, Rum mahalleleri, bir kısmı islâm mahalleleri ve bir kısmı da Ermeni mahallâtı halinde değildir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Mahalleler semt semttir. Memleketimi sizden daha iyi bilirim.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Rica ederim Şükrü Bey, mesele; memleketi iyi bilip bilmek meselesi değildir. Her halde Trabzon'u ben de çok iyi biliyorum. Yalnız bir sui tefehüm hasıl olmasın.

Şehirde taharriyat lâzım gelirse, arz ettiğim mahallere nöbetçi ikame etmek zaruridir. Çünkü mahalleler karışıktır ve Trabzon'u bilenleri iştat ederim. Denizin kıyısında müstakil iki Rum mahallesi vardır. Fakat o da yine islâm mahalleleri ile merbuttur, diğer mahalleler karışıktır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Yani mahalleler karışıktır, evler karışık değildir.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Bazı mahallerde hatta evler de karışıktır.

NUSRET EFENDİ (Erzurum) — Taharriyat meselesine bendeniz de vakıfım. Trabzon'a geldiğim akşam Değirmendere'ye giden yol üzerinde bulunan askerlerin oraya giden mahalleri abluka altına aldığı - nı reyülayın müşahede ettim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Sen de yanlış söylüyorsun Hocam.

RAGİP BEY (Amasya) — Efendim, bendeniz dairci intihabiyeme ait bazı şeyler söyleyeceğim. Pontüscülüğün tarihçesinden, teşkilâtından filan bahsedecek değilim.

Vekil Bey buyurdular ki; bu meseleye vaziyet ettiğim zaman toplu olarak köyler yakılmamıştır, tek tük haneler yakılmıştır, dediler. Halbuki; Vekil Beyefendinin Amasya'dan avdetinden sonra Abacı karyesi 200 - 300 kişilik bir Rum kafilesi tarafından basılarak ihrak edilmiş, bir kaç şehit verdirilmiş ve hayvanatı bütün götürülmüştür. Bu, kendi ifadeleri ile tezat teşkil ediyor. Halbuki bu köyde de asker mevcutmuş. Asker mevcut olduğu halde yatıp uyuyormuş, yani eşkiya, Hükümeti uykuda bulmuş. Yine kırk, elli kişilik bir çete Kınacak karyesini basarak ahali tarafından gördükleri mukabele üzerine - ve bilâhare asker de yetişerek - çeteler köye girememişlerse de 300 - 400 kişiye ait ağnam sürüsünü almışlar ve götürmüşlerdir.

Yine bu sene Ramazan içerisinde Gümüşhacı köyünün Çat köyünü basmışlar, oradan da oldukça ehemmiyetli miktarda hayvan sürülerini alıp götürmüşlerdir, miktarı bendenizce malum değildir. Bunlar, Beyefendi buraya teşrif ettikten sonra vukubulmuştur. Sonra Beyefendinin buraya teşriflerinde vaki olan sualimize buyurdular ki; sekiz bu kadar müsellahe eşkiya kalmıştır. Bendeniz buna karşı bir hikâye nakledeceğim; Merkez ordusu kumandanı Nurettin Paşadan, arkadaşımız Ali Beyefendi sormuşlardı ki; ne kadar Rum eşkiyası kalmıştır? Efendim müsellahe olarak pontüs muhitinde 600 kadar müsellahe eşkiya kaldı demiş, buna karşı arkadaşım da beyefendi 6 000

kalmış ise teşekkür ederim demiş. Paşa Hazretleri hayır 800'dür demiş, yine teşekkür ederiz Paşa Hazretlerine. Pekâlâ sekiz yüz tanesi nerede, hangi yerlerde tespit edebiliyorsunuz deyince, bunlar göçebe halinde dolaşıyorlar, yerleri malum değildir buyurmuşlardır. Yine bugün buyuruyorlar ki, 800 filan kalmıştır. Demek oluyor ki, 800 eşkiyadan Vekil Beyefendinin burada beyanatta bulunduğu zamana kadar hiç bir kimse öldürülmemiştir.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — O zaman söylediğimi tekrar ettim.

RAGİP BEY (Amasya) — Şimdi ne kadar kalmıştır Beyefendi?

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Bilm.yorum, nereden bileyim.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Eli ile saymadı ya, bunu ne bilsin.

RAGİP BEY (Amasya) — Arz edeyim efendim. Bundan bir ay evvel dairei intihabiyesinden avdet etmiş olan bir arkadaşımız, bu eşkiyayı takibe memur olan kumandan, müsellâh eşkiyayı iki bin tahmin ediyorum demiştir. Sonra ben bugün iddia ediyorum ki, iki bin değildir, dört bindir. Çünkü malumu âlileri... - Bunun safahatı pek uzundur - her Rumun elinde bir silâh değil iki silâh mevcuttu, acaba üç aydan beridir kaç silâh almışlardır. Bu imha edilen eşkiyaların silâhları. Şu halde demek oluyor ki, eşkiyanın silâh mevcuduna halel gelmiyor.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Sopa ile harbediyorlar.

RAGİP BEY (Devamla) — Demek oluyor ki, miktarını tayin ve tespit edemiyor ki, takibatı da yap-sın ki, muvaffakiyatı da o nisbette hasıl olabilsin.

Beyefendi yalnız verilen malumata istinat ediyorlar. Yozgat'tan telgraf veriyorlar, Erbaa eşrafı, müftüsünü ve saireyi isim tasrih ederek Amasya'da bulunmasını emrediyorlar. Bunlar Asaya'ya geliyorlar, Vekil Bey de Havza tarikiyle gittiği için bura eşrafı da gelsin diyor, oraya gidiyorlar, götürüyorlar. Bilahare avdetle Erbaa'ya uğrayarak halletmek üzere söz veriyor. Sonra oraya uğramıyor. Bu eşkiyanın takibinde muhitin ahvaline vakıf olan insanların müta-leatı istina edilerek o dairede hareket edilemezse bu iş bitmez. Bendenizin kanaatim budur. Vekil Bey âdetta bir tenezzüh yapmıştır, iş bundan ibarettir.

TEVFİK RÜŞTÜ BEY (Menteşe) — Arkadaşlar; çok temenni ederdim ki sıram Emin Beyefendiden sonra gelsin, ondan sonra söyleyeyim. Çünkü bu dakika kadar bugün mevzubahis olan bu meseleyi leh

ve aleyhte olarak dinledim. Şimdiye kadar pek çok istizahlar cereyan etti, ekseriyetle söze karışmadım. Bazan leh ve bazan aleyhte söz söyledim. Bu dakikaya kadar söylenilen sözleri dinledim. Hiç bir vekile, bu kadar hak vereceğimi zannedemiyorum. Dahiliye Vekilini haklı görüyorum. (Gürültüler) Rica ederim, halledelim ve aynı söylenen mantıklarla muhakeme edelim. Bu kadar kuvveti hiç bir meseleyi müdafaa edemeyeceğim. Denildiği gibi pontüs meselesi mühimdir, büyüktür ve bunun atelacele halli lâzımdı, neden halledilmedi? Bu, ciddiden doğru bir şeydir. Biz; meseleleri muhakeme ederken ihtiyaçla mı, yoksa zaman, mekân ve imkânla mı muhakeme edeceğiz? İhtiyaç bir saiki sây olabilir, ihtiyaç bir manayı sây olabilir. Fakat hiç bir vakit mihyası muhakeme olamaz. Eğer bu mihyası muhakeme olsaydı millet kalkıp diyecekti ki, bizim İzmir'e kavuşmamıza çok ihtiyacımız vardır. (Gürültüler) Biz onların karşısında ancak mekân ve imkânı gösterip, onların bize veridikleri vesaiti iyi kullandığımızı gösterebilirsek alınımız açık olarak çıkarız, gösteremezsek hatalı, alınımız yere düşmüş olarak çıkarız.

Binaenaleyh, pontüs meselesinde varit olan şu sualde ilk defa mekân ve imkândır. Maatteessüf Fethi Beyin muarızları bu işde en fena meseleyi intihap etmişlerdir. O itibarla ki, eğer bu memlekette eşkiya takibi mevzubahis olsaydı, oldukça bu hususta en sahibi salâhiyet bir kaç zat varsa o da Fethi beydir. O burada olmasaydı, bulup, getirip takibe memur olmasını rica edecektik. Eğer âlemde ihtisasın, tecrübenin kıymeti varsa, eğer takip meselesinde kazanılan şöretlerin, ünvanların, şereflerin biz ameli insanların muvacehesinde bir kıymeti varsa elbirliğiyle itiraf edelim, insafılı olduğumuzu göstereyim (Gürültüler) Rica ederim dinleyiniz. Açıkça bugün mevzubahis olan mesele takip ve takibin mahiyetidir. İkinci izin meselesi. Bu gün hâlâ mevcut pontüs meselesinin devam ettiği hakikattir. Bir de söz arasında hayatı umumiyenin tevakkufunu mucip olan ahval geçti. Bilhassa Trabzon'da bir yer aranırken bir zat mabedine bile yetişmemiş.

Şükrü Beyle bir noktada birleşmek isterim ki, mümkün mertebe hayatı umumiyeyi tevkiif etmeyecek tedabir itihaz etmelidir. Memleketimiz avuç içi kadar kalsa bile dünya ile alâkasını kesemez ve onun kesilmesini arzu edenler kavanini içtimaiyeden ve ikdisadiyeden tegafül etmek isteyenlerdir. Bu tabii kanunlarla karşılaşacak kuvvet yoktur. Eğer olsaydı bu kadar kuvvet toplayan Avrupa milyonlarla kuvvetleri cephefere sevkedebilir ve gönderebilirdi. Halbuki

efendiler, beşeriyeti kapıp sürükleyip ileri götürmekte olan kavramını iktisadiyeye karşı durulamaz, hayaldir efendiler. Binaenaleyh, hayatı umumiye mümkün mertebe tevekküf etmiyeseok. Ali Şükrü Beyden işitmek isterdim ki; filan, filan zatın işinde kalması değil ve belki bütün işten, güçten kalmış olan bütün halkın feryadını söylesin. Daha müterakki bir zihniyetle olsun. Fakat yine kabul etmelidir ki, öyle icraat ve harekât vardır ki, bazan ve muvakkaten harekâtı umumiye yi tevkif ettirir onu, ölçmek lâzımdır? Yoksa indi ve umumi kalidelerle ölçmek değil, o günki hadiseyi ve onun lüzumunu ölçmek lâzımdır.

İzin meselesine gelince; elbette muvafıktır, taki buraya mecruh olmayan eşhasın dışarı zulüm ve meşak olmasına razı olamam. Kocası mucibli cürüm, idam olur asarız. Fakat bu memlekette öyle adalet vardır ki, aksi sabit olmadıkça - bidayeti islâmdan beri biz Osmanlı Hükümeti, ta kuruluşundan beri buna o kadar riayet etmişiz ki bugün Avrupa'ya karşı alni açık bulunuyor ve her ekalliyete hak verdiğimizizi iddia ediyoruz. (Gürültüler) Müsaade ediniz, size şahidi olduğum vakayı söylüyeyim: Rus sefiri Aralof cepheyeye gitmiş ve orada Paşa Hazretlerine tesadüf etmiş. Gelip anlattığı hikâyeler meyânında bir hadise o kadar nazarı dikkatimi celbetti ki o hadise ile ve dini milletimle iftihar ettim. O da, bilmem Konya taraflarında bir yerde vakitlerle Çarlığın zulmünden kaçmış bir Rus kitlesi dinini ve aynı zamanda lisanını muhafaza etmek şartıyla bu güne kadar kalmış ve bütün Anadolu'lara minnettar kalmıştır. Biz bu aklıdan dönmeyiz. (Gürültüler) Fena adamları kaçırmak, trpkı iyi adamlara zulmetmek kadar cürümdür. Takki o adamların fenalığı sabit olsun. Eğer bugün fenalıklardan bahsedenerler varsa bunların fenalıklarını neden şimdiye kadar haber vermedi.

EMİN BEY (Canlık) — Gavurların içinde maznun varsa.

TEVFIK RÜŞTÜ BEY (Devamla) — O vakit bir şey demem. Müsaade ediniz ben şimdiye kadar olan sözleri muhakeme ediyorum. Bugün izin verilip gönderilenler içinde fenalığı sübut bulmuş kimse yoktur. Maznuniyetti, mahkûmiyeyi iddia edilmiş bir adam yoktur. Hüküm zahiredir. Ben gizli şeylerle herkesin kalbinden geçen şeyleri bilemem ve Meclis azası dinlediğine göre hükmetmeğe memurdur. Yoksa tevehhüm lüzum yoktur. O halde daha ziyade sözlerimi uzatmamak ve daha ziyade rahatsız etmemek için hülasa ediyorum. Söylenenleri dinledim ve anladım ki Fethi Bey vekâlete isabet edipte getirilmemiş ol-

saydı Samsun bombardıman edilirken maalesef biz en acı şeyler görmek üzere imişiz. Onları öğrendim ve bir defa daha Vekil Beyefendiye teşekkür ediyorum.

EMİN BEY (Canlık) — Muhterem arkadaşlarım, muhterem refikim Tevfik Rüştü Beyin bilhassa parlak beyanatından sonra filhakika pek sönük olacaktır. Yalnız aramızda şu fark olacaktır ki, bendeniz erkama istinaden pontüs meselesini izah edeceğim. O, bizim izahatımızdan istidlâlen bahsederek beyanatta bulunmak farkı hasıl olacaktır ki herhalde benimki kuvvetli olacaktır.

Muhterem arkadaşlarım, 329 tarihinden beri, yani mektepten tarihi neşetimden beri Rum'luk meselesi ile bedbaht memleketimin başında felâket olarak bu Rum'luk meselesini gördüm. Bilhassa bununla meşgul olmak ve bu uğurda her türlü suikastlara ve tasavvurlara maruz kalmak şerefiyle müşerref olmak haysiyetiyle ve kanunun bana bahsettiği salâhiyete binaen Amasya İstiklâl Mahkemesinde şimdiye kadar maalesef bunların hakkında tatbik edilmeyen ahkâmı kanuniyeyi bihakkin temin ederek dört yüze karip komite rüesasını ve heyeti temsiliyesini ve heyeti idaresini idama mahkûm etmiş olmak itibarıyla herhalde bana sahibî salâhiyet olmak hakkını verecektir. (Tabii sesleri)

Muhterem arkadaşlarım, Fethi Beyefendinin buradaki beyanatını istima ettikten sonra bendenizin hatırıma ne geldi bilir misiniz? Üç memleketim kurtulmuştur, benim haberim yok, ben duymamışım. Halbuki maalesef hakikat böyle değildir.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Memlekette asi kalmamıştır demedim. Bana atfen beyanatta bulunmayın.

EMİN BEY (Devamla) — Müsaade buyurunuz efendim. Zati âlinizi hürmetle dinledim. Gösterdiğiniz erkama nazaren kalmamış demektir.

Bendeniz sizleri çok tasdi etmek istemem. Ben yalnız bu istizah vesilesiyle açıldığına çok memnun oldum. Derin, büyük ve elim bir mesele üzerinde tamamiyle hakikatı olduğu gibi göstermek için ve maalesef bazı arkadaşlarımızın pontüs meselesi nedir? Bu meselenin hakikatine vakif olmadıkları için gayet muhtasar olarak bu meselenin tarihçesini yani, yani pontüs nereleridir, maksat ve gayesi nedir, teşkilâtı nedir, dahili teşkilâtı nedir, harici teşkilâtı nedir ve bu teşkilâtle alâkadar olanlar kimlerdir? Ondan sonra da mütarekeden beri pontüs denilen ve inayeti hakla hiç bir vakit pontüs olmayacak olan ve pontüsten maksut olan gayeyi hiç bir zaman görmeyecek olan o muhit

hakkında ve bugünkü vaziyet hakkında maruzatta bulunmak isterim ve maruzatımı bazı vesâik ile yedimde mevcut olan üçyüze karip vesâikten bazılarının, bazı fıkâratını okumakla ve ondan sonra vaziyete Dahiliye Vekili muhtereminin mütalaatına, beyanatına cevap vereceğim.

Muhterem arkadaşlarım;

Pontüs, işte şu haritada gördüğünüz vechile Paris'te Sürpant sokağında 24 numarada merkezi umumiyesi olan Pontüs cemiyetinin neşir ve tevzi edip ve her Rumun hanesinde bir tane bulunan şu karta göre; Zonguldak'tan başlayarak Batuma kadar yani sevahilde Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Gümüşhane livaları ve dahilde Yozgat, Çorum, Amasya, Tokat ve Sivas merkezini ihtiva etmek üzere şu haritayı yapmışlar ve bu gaye uğruna çalışmak üzere faaliyet ve teşkilâta başlamışlardır. Arkadaşlarım pek güzel buyurdular, bu teşkilât 1914'den itibaren başlamıştır. Şu liva merkezlerinden aynen bizim Müdafai Hukuk Cemiyetinin teşkilâtını kopye ederek bilhassa müterekeden sonra livalarda heyeti merkezîyeler, kazalarda heyeti idareler, İstanbul'da heyeti temsilîye ve merkezi umumi olmak üzere teşkilâtı ikmal ve itmam eylemişlerdir. Bu teşkilâtın ehemmiyet ve azametini göstermek için şurada müsaadenizle bir iki fıkrayı okuyacağım. Diyor ki: Cemiyet bir reis ile iki azadan mürekkep bir heyetten teşekkül eder, mezkûr azadan biri mezkûr cemiyetin birinin namını..

HACI TEVFIK EFENDİ (Kâgarı) — Müsaade buyurunuz efendim, bu gün de vakit geçiyor rica ederim. Dahiliye Vekilini mesul edecek ne ise bayanatınızı onlara hasır buyurmanızı rica ederim ve daha iyi olur zannederim. (Devam sadaları) Bunu gazetelerde de okuduk.

EMİN BEY (Devamla) — Efendim, müsaade buyurun. (Devam buyurunuz Emin Bey sadaları) Yani Hoca efendi maneviyatımı kırdı, Hoca efendi sizden beklemezdim.

Efendim, mesele gayet basittir. Bu meseleyi dinlemiyen ve buna ehemmiyet vermeyen zevat lütfen dışarı çıkar ve dinlemiyebilir. Fıkâat buna ehemmiyet verenler, vatanın bir cüzüne taalluku sebebiyle burada dinliyebilir.

HACI TEVFIK EFENDİ (Kâgarı) — Okuyabılırsınız efendim. Fakat bunun aslını gazetelerde gördük, vaktimizi öldürmüylim.

ALİ VASAF BEY (Genç) — Biz bu meseleler için buraya geldik, kanun filân yapmak için gelmedik (Devam devam Emin Bey sadaları)

EMİN BEY (Devamla) — Pekî efendim, daha ziyade mümkün olduğu kadar ihtisar edeyim.

Efendim, cemiyet evvelâ her bir kısım için en muktedirlerinden bir âmir intihap edecektir. Cemiyeti merkeziye ile doğrudan doğruya temas etmeyenler veya cemiyeti merkeziyenin azasını tanımaksızın Hükümeti merkeziyenin dairesi âmilî heyeti merkeziyenin muvafakatiyle heyeti idaresini teşkil için dairesi dahilinde bir heyeti idare intihap edilecek (Biraz ağır oku sadaları)

HAKKI BEY (Van) — Biraz ağır okuyunuz da zapta geçsin Emin Bey.

EMİN BEY (Devamla) — İşbu idare heyeti merkezîyeden Müdafaa cemiyetinin mühürü ile memhur olarak telâkki eylieceği evamiri icraya memur, şayet daire âmiri diye intihap edilen şahıs cemiyetten çekilecek olursa cemiyet bunun yerine başkasını intihap edecek, şayet azalardan bir kaçının tebdilini arzu ederse cemiyet o zaman bir reis intihap edecektir. Her heyet bir içtimaî umumi ile onbaşılarını intihap eder ve bunların esamisini merkezi umumiye bildirir. Onbaşının miktarı her dairenin nüfus miktarına göre tahdit olunur. Her dairenin onbaşılarının esamisi cemiyetin tasvibine arz edilerek muhalif olanların esamisini mübeyyin bir cetvel gönderecektir. Daire rüesası, âmirleri, heyetlerin azası ve onbaşılar cemiyeti merkeziyenin mühürünü havi mektuplarla muhabere edecektir. Her onbaşı dahî dairesi dahilinde on genci intihap etmeğe memurdur. Bu gençler onbaşının bölüğünü teşkil edip onbaşının emredeceği mahalle derakap koşmağa mecbur olacaktırlar. Merkezin emrini icra emiyenler cemiyet merkezi tarafından tayin olunacak ceza ile tecziye edilecektir. Sonra Kadıköy üç kısma taksim olunmuştur. Filân, filân şehrin tensikten sonra aynı suretle karyelerden yakınında ol cemiyetten onbaşı bölüğüne varıncıya kadar herkes İncili şerif üzerine yemin edecektir. Yemin şudur: Hazreti İsa namına tensikati sır tutacağına ve evamirini harfiyen icra edeceğine, müdafaaî milliyenin evamirini maalmemnuniye icra edeceğine, hata yüzünden veya ifa yüzünden tayin olunacak cezaya serfuruya mecbur olduğunu beyan ve temin eyliecektir. İfşayı sır edenler veya yeminden nükül ederek maazallah ihanet edenlerin tecziyesi için üç hafî mahkeme bulunacaktır. Hafî mahkemeler cemiyeti merkeziye tarafından tayin olunmuş bir reis ve dört azadan teşekkül edecektir. Allahın korkusuyla, ağraz ve hissiyatı şahsiyeden âri olarak hakkını maalkasem mahkemeler şühudun şahadetine istinaden ita edeceği kararları mahkeme tahriri olarak her cemiyeti mer-

keziyeye müteselsilen arz edecek ve işbu kararların tasdikı iktiranından sonra berayı infaz azasına gönderecektir. Tensikatın ikmalinden sonra 20 yaşından itibaren bilâistisna her şahsa esliha tevzi olunacaktır. İşbu esliha bedelâtı herkesin vaziyeti iktisadîyesine göre üç kısma taksim olunur şöyle ki:

Tabakai sefile, fakir olanlar eslihayı bedelâtı hakikiyesiyle alabilsin. Diğer iki tabakadan alınacak esman kasada kalarak eslihanın derdestinde veyahut husule gelecek noksanın işbu müşkil için tütünü, sigarası ilah.. Masarifâtı mütehakkikanın kapatılmasına hasredilecektir. Cemiyet ihtiyacatını temin için maafaiz istikraz akdi salâhiyetini haliz, bundan mütevellit mesuliyet cemiyete ait olacaktır» yani mahkemeleri, heyeti merkezileri velhasıl bir komite için yapılması kâbeden ne varsa hepsi yapılmıştır. Maksat ve gayesini biraz evvel arz ettiğim veçhile daha ziyade şu mübarek vatanımızın şu kıtasında bir cümhuriyeti Rumîye vücuda getirmek. Bunun için de arz ettiğim gibi teşkilâtı mevcuttur. Binaenaleyh, 20 yaşından itibaren her genç silâh altına alınmağa mecburdur ve yeminleri de şudur: Fikri milliyetimizle alâkadar olan bir vazifenin üzerine sadakat, itaat, mahviyet ve ketumiyetten zinhar ayrılmıyacağıma ve hariçten duyduklarımı hilâfi hareketimizde verdiğimiz cezayı bilâ tereddüt kabul edeceğime ekanîmi selâse kanunî müşşeremiz namına ahidü kâsem ederim» Yemin budur.

Şimdi efendim, bu teşkilâtı kimler idare ederdî? Bu teşkilâtın reisi her yerde Metropolithanedeki reisi ruhani, yahut kilisede cemaatin reisidir. Bunu izah edebilmek için pek çok olan vesâikten birini okuyayım: Samsun'da çok muhterem peder ve Allâhperver İskopos efendi Hazretleri, şerafetli efendim diye başlıyor. Hülâsa edeyim efendim; çeteler diyorlar ki, altında imzalar da mevcuttur, meskenimiz kalmadı, paramız da yoktur, bize lâzım olan cephaneyi gönderin. Bu kabil vesâik pek çoktur. Bunun altında mühür, imzası ve sairesi mevcuttur. Kezâlik dahili teşkilâtla bunlar iktifa etmiyorlar, aynı zamanda harici teşkilâta ehemmiyet veriyorlar ve yapıyorlar. Bunun da merkezi Atınadır. Harici teşkilâtın mühürü şu.

HAKKI BEY (Van) — Muhaberât Rumca mıdır?

EMİN BEY (Devamlı) — Rumcadır efendim. Bu teşkilât gerek pontüsde olsun ve gerek pontüscülük için hayatını feda etmeğe ahdetmiş olanlara dahil bulunsun, Pontüsde harekâtı askerîye başlayacağı zamanda veya hüdânekerde herhangi bir şekilde bizim zayıf olduğumuz zamanlarda bize hücum ederek derhal il-

hak etmek gayesine göredir. Bunun için de bir çok vesâik vardır, okunmak istemiyorum. Birisinde diyor ki; Hriyantüs'e yazıyor. Bu..

EMİR PAŞA (Sivas) — Rica ederim, bir tanesini okuyun canım.

EMİN BEY (Devamlı) — Okuyayım Paşam. Diyor ki; Trabzon Metropolisine yazılıyor, : Pontüsün istilası hakkındaki emirlerinizi sabırsızlıkla bekliyoruz. Emrin teahhür etmiyeceği kanaatındayız. Atina bölükleri hali içtimadadır. Bunlar meyanında bizim Yorgi dahi vardır ve tam bir asker sıfatıyla mevcuttur. Vazalî askerîyesini hüsnü ifa ettiği için İyâkat nişanı almıştır» diyor. Aynı zamanda efendim, bu teşkilât kendilerinin kuvvet ve kudretiyle belki muvaffak olamayacağına kani olduklarından da bazı islâmlardan da muavenet ve müzaheret görmek ümidiyle beyannameler neşrediyorlar. O beyanname burada mevcuttur. : Bütün Karadeniz'deki hemşehrilerime diye; işte siz İstanbul Hükümetinden şöyle, böyle zulüm gördünüz? Halbuki bizim emelimiz de yine Türk ve Rum hakimiyetidir. İşte reisicumhur bizden olacak, muavini sizden olacak. Binaenaleyh, İstanbul hükümetiyle münasebatı kesiniz. Ankara da sizi şöyle mahvetmek istiyor. Halbuki bizim maksadımız memleketi kurtarmaktır, beraber çalışalım filan diye hezeyandan ibarettir. Buna dair de bir çok vesâik vardır. Aynı zamanda hariçteki teşkilâta kuvvet ve kudretlerini ihsas etmek için de herhangi bir ecnebiye kendilerinin kuvvet ve kudreti hakkında malumat verebilmek için muntazam programlar yapıyorlar. Size bunların birini okuyayım. Diyor ki: Hriyantüs, Amerikalılar filan sizinle temas ediyor, geliyor, görüyorsunuz. Onlarla temas ediniz. Onlara deyiniz ve vaziyeti gösterin ve kuvvetinizin miktarını da söyleyiniz. Onlar bize düşman değildirler. Bizim hilâsımızı isterler. Fakat bugünkü günde vaziyetleri itibarıyla bir şey diyemiyorlar. Sizin gayretiniz, faaliyentiniz devam ettikçe ki, mutlaka bir gün buna vasil olacağız. Binaenaleyh, teşkilâtımız hakkında bunlara malumat verebilirsiniz.» diye mütemadiyen nasihatlar yapıyor. Hatta efendim, Rum'luğun taassubuna bakınız, muhaberâtta Trabzon murahhası siyâsîsi olan Hofidi efendi Giresun şubesi heyetine diyor ki; şubeniz tarafından gönderilen mektupların zirî Mavrîdî mahidumları diye Fransızca yazılmış, imzaların böyle gönderilmekte olduğu anlaşıldı. Fimabaat bu tarzı imzadan tevekkî ile Mavrîdî isminin Rumca olarak yazılmasını bilhassa rica ederiz. Yani bu ve buna mümasil üç yüz vesâikten de anlaşılıyor ki, hayatımıza, dinimize, namusumuza olan ve mevcudiyetimize olan kasıtları

pek müthiştir beyefendiler. Bunları okuyupta titrememek ve bunları şimdiye kadar anıyamamaktan mütevellit hicap altında kalmamak mümkün değil. Muhterem arkadaşlarım, çok temenni ederim ki yeni bir heyet teşekkül etsin, bu vesâiki dercedilip neşretsin ve tabii ve tevzi etsin. Bu yapılsa çok iyi olacaktır. Tabii hüsnü tesir de yapacaktır.

HAMDİ BEY (Genç) — Tabii bunları eşittiğimizden memnun olduk. Fakat şimdiye kadar neye teahhür etti. Vaktiyle bir celse hafiye istediniz? Bunu bu kadar teahhüt etmenize teessüf ederim.

EMİN BEY (Canık) — Benim elimde değildir efendim, niçin böyle edersiniz. Bunu Hükümet yapacak. (Devam sesleri) şimdi efendim, muhterem.

HAMDİ BEY (Genç) — Eğer eskiden bildirseydiniz bizi tenvir etmiş olurdunuz. Böyle bir senedir teahhür etmemeli idi.

EMİN BEY (Devamla) — Şimdi efendim, muhterem Vekil Beyefendi ile yalnız bir noktada ayrılıyorum. Bendeniz de Samsun'da nüfus kaydından anladığıma göre 229 857 müsliman vardır, 93 176 Rum vardır. Zatı âliniz seksen filan diyorsunuz. Nüfus arz ettiğim miktardır. Bu kayde göre Rum nüfusu üzerinde nazarı dikkatlerinizi bilhassa celb ederim. Bunun üzerinde mukayese yapacağım. Şimdi evvel ve evvel şurasını arza mecburum ki, bendeniz memleketimi bugünkü vaziyetinden bittabi müteellimim ve bunun devam etmemesi için yine bittabi çırpınırım. Binaenaleyh; bendenizin mütalaatında Beyefendinin şahısları katiiyen mevzubahis değildir. Zamanı âlilerinde değirmiş veya imiş diye katiiyen mevzubahis etmiyorum ve düşünmüyorum. Yalnız Beyefendinin bazı noktalarda - ki zamanı âlilerinde olanların esamisini okuyacağım ve aynı zamanda bir mukayese yapacağım. Şimdi efendim, Samsun livası dahilinde mütarekeye kadar katılolan müslimanların yekünü 588, ihrak edilmek suretiyle sureti feciada katılolanların adedi 760.

FERİT BEY (Çorum) — Ne vakitten beri?

EMİN BEY (Devamla) — 1914'den beri. Eşyası gasbedilerek ihrak edilen çiftlikler 19'dur. Eşyası gasbedilen ve kâmilien ihrak edilen köylerin adedi II, eşyası gasbedilerek kısmen ihrak olunan köyler 21, yağma olunan hane 145 dir ki, bu da kaydı resmidir. Orada'ki Jandarma Kumandanlığının ve Hükümetin kaydı resmisidir. Evrakı nakdiye miktarı 110 190 (lira mı sesleri) liradır efendim, menkep 906, manda 1 788, öküz 1 337, sığır 2 476, yanan hane 450, Koyun 9 036, mısır ve arpa 1 800 000 kilo yağma ettikleri, at 487 adetten ibarettir. Yani mütareke gününe

kadar işbu saydığım zayıat listesi vakidir. Belki bundan fazlası da olmuştur. Çünkü bu ancak Hükümetin kaydı resmisidir. Bendenizin yakinen bildiğim ve mütareke anında Samsun'da halî şekavette bulunan dört bin Rum vardı. Yani bu malumat bizim o zaman orada bulunan metropolidin, ve bizim de Rum hafiyelerimiz vardır. Onların ifadelerine nazaren mütareke zamanında dört bir kadardı. Hepinizin malumu olduğu üzere Hükümetçe görülen lüzum üzerine Rum'lar bihakkin dahile nakle başlandı ve binaenaleyh, bu nakil keyfiyetinde görülen bazı idaresizlikler, bunları güya bizim temamiyle imha edeceğimiz kanaatını vererek hatta aceze ve nisvan da dahil olduğu halde mümkün olduğu kadar dağlara iltica ettiler. Hükümetin resmi kaydıyla arz ediyorum. Giresun, Ordu livalarındaki Rum'lar dahi dahil olmak şartıyla dahile naklolunan «Rum'ların miktarı 45 bindir. Erkânı Harbiyei Umumiyyede dahi kaydı vardır, müracaat olunursa anlaşılır. Elyevm Samsun'da zükür, ünâs, çoluk ve çocuk beş bin nüfus Rum vardır. Bafrada kalmamıştı. Fakat ahiren dağlardan iltica eden çocuklar vardır. Alaçamda 13, 14 hane var. Çarşamba'da 160 kadar var. Demek ki, şehirde kalanlarla dahile gönderilenlerin mecmuu 65 bin arasındadır ki, bu gidenler arasında Ordu ve Giresun Rum'ları da mevcuttur. Benim yine bildiğime göre Ordu ve Giresun Rum'ları tarhedildiği takdirde Samsun livası dahilinde yirmi sekiz bin bu kadardır. Kayden tespit edilmiştir. Şimdi Samsun livası dahilindeki Rum'ların miktarı - Hükümetin mezuniyetiyle kalanlar da dahil olduğu halde - 35 bin ile 40 bin arasındadır. Beyefendiler, 93 bin nüfus olan Rum'ların nisfina karip miktarı dahile sevk edilmiştir. Pekâlâ, mütebakisi nerededir? Bunlar dağlardadır. Beyefendiler, dağda olduklarını isbat ederim. Beyefendi izah buyururken bir noktayı işaret buyurdular. Bendeniz teslim ederim. Çünkü Nisanın bilmem kaçına kadar dağlardan iltica eden çoluk ve çocukların adedi 15 bindir. Binaenaleyh, gerek bu hesaptan ve gerek bizim mahkemede indelisticvap aldığımız malumata göre elyevm dağlarda altı bin silâh vardır. Beyefendiler filhakika muhterem Dahiliye Vekili Beyefendinin buyurduğu gibi müsademat vakidir ve şüphesiz telefât da vardır. Fakat bunlardan yüzde doksan dokuzu silâhsız olan eşhastır ve silâhlılar pek azdır, yüzde bir nispetindedir. Bu yüzde bir nispetindeki silah dahi elde edilememiştir. Kendilerinin bize verdikleri malumatta dahi meyyiten derdest edilen eşkiyanın ekseriya silahları alınamamıştır. Çünkü Apustol öldürülmüştür fakat silahını Nikola almıştır. Halbuki biz onların elle-

rinden silahını almak ve bunları imha etmek suretiyle bu işi başa çıkarabiliriz. Yoksa Apostol öldürüldükten sonra silahı başkasına geçerse bundan bir fayda çıkmaz. Dağdaki bu kadar Rum öldürülemez. Bunların üç yüzü müsellâh ise diğerleri gayri müsellâhtır. Şu halde müsellâh olanlar öldürülüyorsa silahlarını diğerleri alıyor. Beyefendiler, şekavet filhakika buyurdıkları gibi sekiz seneden beri devam ediyor. Beyefendiye ne için devam ediyor diye bir soru sormadık. Fakat sekiz seneden beri devam eden şekavet bilhassa bir senedenberi had devresine, son noktasına vasil olmuştur. Yani sekiz senedenberi verdiğimiz ziyat ve telefata kâfi değilmiş gibi bu gün de böyle giderse sizi elemle, hüznüle temin ederim ki Samsun lıvası dahilinde tek bir müslüman kalmıyacaktır. Buralarda taarruza maruz kalmamış, hayvanatı gasbedilmemiş ve yakılmamış bir islâm köyü yoktur ve bu ahalinin zenginleri terki darü diyar ederek ya daha cesim müslüman köylerine hicret etmekte ve yahut daha içerilere girmektedirler. Biz sekiz senedenberi devam eden şekavetin bilhassa son devrinde aldığı şekil itibariyle dir ki Dahiliye Vekilinden bu hususta istizah ediyoruz ve ben de biliyorum ki nakliyat devam ediyor ve onların başında bulunan kumandan pek muterem ve pek muktedir ve pek namuskâr ve çok çalışmış bir zattır. Onu bilenler takdir eder ki pek büyük bir zattır, (kimdir o. sadaları) Cemil Cahit Bey.

Şimdi efendim, Dahiliye Vekili muhtereminin zamanı Vekâletinde yakılan köyler şunlardır; Esenler, Ortaklar, Abacı, Kabaceviz, Canikli, Ayazma. Bu köyler nüfusca da telefata vermişlerdir. Daha umumi söylemek için şunu arz edeyim ki, Kızılırmağın - pekâlâ biliyorsunuz Bafra kazasının karibinden geçer - Kızılırmağın sağ sahilinde yalnız Gazibey köyü kalmıştır, başka hiç bir müslüman köyü kalmamıştır.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Yani Kızılırmağın sağ sahilinde hiç müslüman köyü kalmamış mı diyorsunuz?

EMİN BEY (Devamla) — Üç, dört kalmıştır.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Bendeniz gördüm, var idi.

EMİN BEY (Devamla) — Bilhassa zatı âliniz teşrif ettiniz, Gazibeyden geçtiniz. Dört köy kalmıştır.

BİR MEBUS BEY — Meomuu kaç köydür?

EMİN BEY (Devamla) — 35 dir.

Şimdi beyefendiler, bu hal ne zamana kadar devam edecektir? Yani oradaki müslüman köyleri mahvolduktan sonra mı mevzubahis edeceğiz. Ondan sonra mı bu mesele halledilecek? Rica ederim, bu

meseleye daha fazla bir ehemmiyet ve takibata şiddet verilseydi ve binaenaleyh, bir iki fıkramız gelip cepheyi takviye etseydi acaba büyük büyük semerat ikıtıfat edilmez mi idi ve sonra oradaki ahali ziraat edemez, aç ve bilaç kalırsa devlete vergi veremez, bu davaya, bu Hükümete ve bu idareye rica ederim, şey edemez, yani garip bir vaziyette kalır, ölür ve ölecektir. Binaenaleyh, bizim onlara karşı merhametimizin biraz daha fazla tecelli etmesi lazımdır. Dahiliye Vekili Beyefendi buyuruyorlar ki herhalde şimdiki hal eskisinden daha iyidir. Hayır beyefendiler hayır. Size bendeniz Samsun'lulardan aldığım mektuplarla isbat ederim ki, bugünkü vaziyet dünden daha elimdir. Her mektuplarında bize soruyorlar, ne yapıyorsunuz? Mebus efendiler, ne yapıyorsunuz, ne uyuyorsunuz, biz boğazlandıktan sonra mı uyanacaksınız? Beyefendiler, bendeniz hiç bir şeyle sizi belki ikna edemem. Yalnız yarın veya o birgün huzuru âlinizde kıraat olunan Bafra bidayet mahkemesinin Bafra Rum'ları hakkındaki ifadatını bilhassa arz ederim, muttali olursunuz ve zaten biz onları biliriz. Niçin teslim olmuyorsunuz dediğimiz zaman biz hiç bir vakitte teslim olmayız. Bizim ölmeden başka bir gayemiz yoktur demişlerdir. Binaenaleyh, bendeniz buraya geldiğimde beyefendi söyledim, bunlar teslim olmaz ve olmayacaktırlar, sonuna kadar devam ediyorlar ve edecekler. Bunu bana binlerce Rum kemali cesaretle söylemiştir.

Buyurdular ki, itihaz ettiğim tedabir ile bu işi bitireceğim. Hayır Beyefendiler, bu tedabir kâfi değildir. Biter, fakat o havalide de müslüman ve müslüman köyü kalmaz. Halbuki maksadı asli bu değildir ve kendileri de bunu takdir ederler zannederim. Beyefendiler, buraya fazla bir kuvvet gönderip işi bitirdikten sonra oradaki kuvveti kâmilen buraya getirmek daha iyi değil midir?

TEVFİK RÜŞTÜ BEY (Menteşe) — Bu bir Hükümet meselesidir.

EMİN BEY (Devamla) — Bendeniz de zaten onu söylüyorum.

TEVFİK RÜŞTÜ BEY (Menteşe) — Çok güzel. O halde evveleminde umumî bir hükümet sistemi, idare makinası kuralım.

EMİN BEY (Devamla) — Dahiliye Vekili muhteremi buyurdular ki, raporlar sahte olamaz.. Benim de gönlüm sahte demeye razı değildir. Fakat Beyefendiler, zatı âlilerinize arz edeyim; meselâ bundan evvel Samsun'da Fıkra karargâhı itihaz olunan mahalde nöbet bekliyen bir asker dağdan inen şakiler

tarafından öldürülmüştür. Fakat ve fakat raporlarında denilmiştir ki, tüfeğiyle oynarken kazaen ölmüştür.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Ne zaman oldu?

EMİN BEY (Devamla) — İki ay evvel.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Hayır, çok eski bir vakadır. Kumandan İsmail Hakkı Bey zamanıdır.

EMİN BEY (Devamla) — Vaka bu merkezdedir.

İHSAN BEY (Cebelibereket) — Rapor Fethi Beyin değildir.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — İki ay evvel böyle bir vaka olmamıştır, vaka pek eskidir. Şimdikinden malumatım yoktur.

EMİN BEY (Devamla) — Yanlı zamanı vekâletinizdedir, değil mi?

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Evet.

EMİN BEY (Devamla) — İşte maksat da odur. Maksadım, bazan böyle oluyor demekten ibarettir. Beyefendiler, gelelim Samsun'daki bizim mahkemenin pontüs heyeti merkeziyesinden olmak dolayısıyla, idama mahkûm ettiği bazı aileleri İstanbul'a gitmesi meselesine; Beyefendiler; bu aileler içinde - çok teessüf ediyorum ki getirmemişim maznuniyeti sabit olan ve maznunen herhangi bir mahkemeye sevkedilmesi lazım gelen bazı kadınlar mevcuttur. Bunu biz yapcağıktık. Fakat buraya geldik, evrakı oraya bıraktık, orada bir resim vardı. O resmi gördükten sonra o kadınları mahkemeye tevdi edebilirsiniz. Fakat o resim nezdinde olmadığı için size o vesikayı gösteremeyeceğim.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Neye mahkûm etmediniz?

EMİN BEY (Devamla) — Arz edeyim, biz vesai ki tasnif ve tecrübe ettirdiçe muhakemelerini intaç ediyorduk. O torba en sonraya kalmıştı. Maalesef mahkeme tatile mecbur kaldığından o vesai Hükümete devredilmiştir. Beyefendiler, bir defa şu noktayı bilhassa kaydetmek isterim, mahkemeden daha evvel gördüklerim, bildiklerim benim nazarımda mahkemeden daha iyi netice verdiği için ve meselenin vaziyetini vesaiikten daha iyi anladığım için buraya geldiğimde muhterem arkadaşlarıma (Amasya, Samsun, Tokat) keyfiyetini izah ettim ve buna bir an evvel çare bulunması lüzumu hakkındaki kanaatımı arz ettim. Zaten onlar da o kanaati haiz idiler ve binaenaleyh, arkadaşlarımla çok güzel izah ettikleri veçhile parası ve sairisi temin edilmiştir, beyefendi parayı da

göndermiştir. Yalnız bendenizin kanaatım şu idi, unutmamışlarsa muhterem beyefendi, belki hatırlarlar, Hükümetimizin Dahiliye Vekili sırf bu işi halletmek için o havalıye gider de halkın nazarında eskisinden daha fazla bir iyilik mahsus olmazsa halkın belki maneviyatını bozmuş olur, daha fazla bozmuş olur. Binaenaleyh, eğer bu işi bitirmek imkânını görmüyorlardı ise gitmemeleri icabederdi, maamafih gideceklerini vaat buyurdular. Çok güzel, Allah muvaffak etsin dedim. Gittiler, geldiler. Fakat bugün maalesef Samsun ve havalisinde şu kanaat mevcuttur: Rum çetelerini Dahiliye Vekili bile geldi tenkil edemedi, ettiremedi. Bu belki şayanı kabul değildir. Fakat böyle bir kanaat vardır. Bu ise iyi bir kanaat değildir. (Çok fena sesleri) Beyefendiler, Samsun'dan bu aileler gitmiştir ve dedikodu başlamıştır. Bendeniz ahlakım müsait değildir ve bizzat kanaat etmediğim için size isim okumuyacağım. Vakıa bu isimler tamamen mevcuttur. Fakat bizzat kanaat etmediğim için söylemek cüretini göstermek benim için imkânsızdır. Bilhassa takip için.. Yalnız o mektubun bazı fıkaratını okursam hasil olan dedikoduları anlar ve bundan bir hakikat tecelli eder mi, etmez mi onu takdir buyurursunuz. Mektupta da zikredildiği veçhile Beyefendinin bundan malumatı yoktur. Belki bazıları sui istimal etmiştir. Bunun gibi daha bir çok vardır. Fakat yalnız bir tanesini okuyayım efendim. Rum aileleri Derseadete gitmekte devam ediyor. Fakat ön beş gündenberi şimdilik giden yoktur. Yalnız bendenizin bildiğim yeniden Rum ailesinden 6-7 aile Derseadete gitmek için çalışıyor. Bakalım bunlara izin verilecek mi? Bunların deyişi beş altı yüz liradan üç bin liraya kadar rüşvet alınıyormuş. Halbuki buradan olmuştur. Çünkü ben Hadi Beyin namusundan eminim. Hadi Bey bunu yapmaz bilirim. Buradan Ankara'ya yazılıyor, Şöyle ki; burada bir iki kişi varmış, bir iki kişi de Ankara'da varmış, bunların, gerek Mebusların, gerek Heyeti Vekilenin nezdinde nüfuzları varmış, bu suretle bazı Rum ailelerine izin alıyorlarmış. Parayı beyinlerinde yani buradakilerle, Ankara'dakiler taksim ediyorlarmış.

Ne Heyeti Vekile işten haberdar, ne de Mebuslar. Mesela şunu yazayım ki anlayabilesin. Benim zattı âlinizle hukukum var değil mi? Ben size yazıyorum, diyor ki, Rum ailesinden burada sizi bilen filan Derseadete gidecektir, işte ne millet ve Hükümet aleyhinde bulunmamıştır, buna izin almanızı rica ederim diyorum, siz de benim sözüme itimaden Dahiliye Vekiline diyorsunuz ki, böyle bir kadın vardır, bunun

Derseadete gitmesinde mahzur yoktur, buna müsaade ediniz, diyorsunuz.

BİR MEBUS — Meselâ.

EMİN BEY (Devamla) — Beyefendiler, müsaade ediniz, şimdiye kadar ben bir Rum iyilik yapmış bir insan değilim ve buna yeminliyim.

İHSAN BEY (Cebelibereket) — İfadatınız bunu anlatıyor.

EMİN BEY (Devamla) — Hayır müsaade buyurun arz edeyim, Samsun Mebuslarına hitap değildir.. Bunun Derseadete gitmesinde bir mahzur yoktur, sonra müsaade olunuyor. Halbuki ben o Rum kadınından beş yüz lira almış oluyorum. (İzah ediniz sesleri)

BİR MEBUS — Mebus lafı vardır, izah ediniz.

REİS — Ne Mebusların malumatı var, ne de Heyeti Vekilenin.

EMİN BEY (Devamla) — Meselâ burada bir kumpanya var. Bu kumpanyaya Rum kadınları geliyor, pazarlık yapıyorlar. Meselâ.. (Gürültüler) (Devam sesleri) Meselâ herhangi birine yazılıyor.

HAŞİM BEY (Çorum) — Yazanlar kim, burada ki muhtap kim?

EMİN BEY (Devamla) — Mesele bundan ibaret. Bundan sizin katıyen malumatınız yoktur. Esasen buna tenezzül etmezsiniz. Efendiler, demek ki bu mesele samimiyetle ve Vekili muhteremin buyurduğu gibi sırf insani bir his ve mülâhaza ile, hastalığı vesaire ile verilen müsaade dahi bazı namussuzlar tarafından suistimal ediliyor. İşte gerek arkadaşlarımızın uzun boylu beyan etmeleri ve yahut onların hissiyatı diniyelerini tahrik edici vaziyetler takınarak bizim aleyhimizde tahkikata filan girişilmesi her ne kadar böyle bazı suî istismalata maruz kalınması neticesiyle bu gibi şeyler yani istisnai muameleler iyi olmuyor. Netice şudur beyefendi; Dahiliye Vekili Bey buyurdular ki; - meselenin halli gayet basittir - İstanbul'a müsaade gayet kolaydır. İstanbul'a müsaade isteyen bazı Rumların müracaatları nazarı dikkate alınmıştır. Fakat bazı rüfeka tavassut ettiler ve müracaat etmiş buyurdular. Kim bu Rum'lar için müracaat etmişse o refikleri izah buyursunlar. Samsun'da tanıdıkları ve samimiyetine güvenerik bu gibiler. Kimin İstanbul'a gitmesine tavassut edenleri tahkik ederler. Kimin müracaat ettiğini Vekil Beyefendi tahkik etsin. Bu ailelerin gitmesine içimizde tavassut eden varsa işte arkadaşlarımızın namusuyla oynanmıştır. O arkadaş müracaat edip tahkik etsin. Mesele basittir.

Beyefendi buyurdular ki; bazı rüfeka müracaat etmiştir. Müracaat eden rüfekayı anlasınlar meseleyi..

Muhterem arkadaşlar, Dahiliye Vekili, bilmiyorum biraz fazla olur, fakat herkes hissiyatını söylüyor. Ben kendilerine hürmet ederim. Maksadım şahsi değil memleketidir ve bütün memleketim dünden daha fenadır, aldığım mektuptan anlıyorum. Rica ederim, bunu başımızdan defetmek ve buna bir an evvel çare bulmak ve binaenaleyh, bu belâyı başımızdan defetmek lazım ve buna çare düşünmek lazım gelir. Bu güne kadar bir takım idaresizlik olmuştur.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Ne gibi idaresizlik efendim?

EMİN BEY (Devamla) — Dedikoduya meydan verilmiştir.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — İdaresizlik hususunda mı söylüyorsunuz? İdaresizliği tadat ediniz.

EMİN BEY (Devamla) — Bir tanesini söyledim beyim.

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Takibat hususunu söyleyiniz.

EMİN BEY (Devamla) — Daha fazla kuvvet gönderilseydi tabii iş bu dereceye gelmezdi. Binaenaleyh, bendenizin maruzatım şimdilik bu kadardır.

REİS — Buyurun Fethi Bey. (Müzakerenin kifiyetine dair takrirler var sadaları)

ALİ FETHİ BEY (Dahiliye Vekili) (İstanbul) — Efendiler, Canik Mebusu muhteremimizin son temas ettiği noktayı mevzubahis etmeden geçmek istemiyorum. Çünkü gayet mülâyim lisan altında, gayet ağır ve o kadar namus ile alâkası olan bir meseleden bahsettiler ki, bunu arz etmek ıztırarındayım. bunun üzerinde ısrar etmek mecburiyetindeyim. Kendileri Samsun'dan aldıkları ve daima maziinakli ile, filanla ve Türkçesi pek kuvvetli olmayan mektubu kıraet ettiler. Uzun müddettenberi Amasya İstiklâl Mahkemesinin bir reisi muktederi sıfatıyla bir çok eşhasın hukukiyle iştilal etmiş olan Canik Mebusu Emin Beyefendi Hazretlerinden böyle bir vesikanın gerek bazı arkadaşlarıma ve gerekse benim şahsıma ve bazı Meclisten bazılarını ve gerekse Samsun'da bulunan mukayyel bir kumpanyayı sui zan altında bulunduracak bir vesikayı böyle Millet Meclisinde kürsü Meclisten, daha doğrusu burada okunmasını kendisine yakıştıramadım. Kendileri Samsun Mebusudurlar, her vakit işi tahkik edebilirler, meseleyi tahkik edeceğim demişlerdi. Bu meseleyi evvel emirde

tahkik etmeleri ve ondan sonra namusa ait bir meseleyi mevzubahis etmeleri iktiza ederdi. Öyle zannedirim, yoksa öyle kumpanya var mıdır? Bilmiyorum, katiyen yalandır efendiler. Bana hiç bir kimse sureti muntazamada ve bir siyak üzerine filan adamı gönderiniz, falan adamı gönderiniz diye müracaat etmemiştir. Cümleminizin tanıdığınız vardır, size de müracaat ediliyor, sizler de bana müracaat ediyorsunuz. Fakat bir kumpanya teşekkür etmiş ve Samsun'da bir şubesi varmış gibi, her gidenden şu kadar para alınıyormuş diye birtakım ağır ithamı bu Meclisin kürsüsünden ileri sürmek doğru değildir ve muvafakı ihtiyat olmasa gerektir.

EMİN BEY (Canik) — Ben uydurmadım Beyefendi.

ALİ FEHMİ BEY (Devamla) — Siz uydurmadınız, fakat mektubu yazan adam uydurmuş ve bu mektubu tahkik etmeden burada zatiâlinizin bu sözü söylemesi doğru değildir. Bunu, zatiâliniz bendenizden daha iyi bilirsiniz zannedirim.

EMİN BEY (Canik) — İsim tasrih etmedim beyefendi.

ALİ FEHMİ BEY (Devamla) — Bendenizi kasdetmediniz, teşekkür ederim. Şahsıma karşı hürmet beyan ettiniz, ondan da minnettım. Fakat bugün herkesin ne zanda bulunacağını bilmiyorum. Velez pek uzaktan olsun üzerime bir sui zannın tevecüh etmesini kabul edemem. Herkes memleketine olan muhabbet ve merbutiyetiyle iftihar eder ve hissiyatını o uğurda feda etmek isteyen bir adamım. (Şiddetli alkışlar) Yoksa öyle Rum'ların paralarına, filanlarına tama edecek bir adam değilim.

EMİN BEY (Canik) — Size değil Beyefendi.. Sizde bahsolunmuyor rica ederim.

ALİ FEHMİ BEY (Devamla) — Ben ne böyle bir şeyi kabul ederim ve ne de gayri meşru amâli takibeden eşhasın elinde bazıce olurum. Onu da size temin ederim. Evet geçen gün de yani bundan evvel de arz ettim. Refiki muhtereminiz Süleyman Beyefendi bir kaç kişi için müracaat etti, ondan sonra sizin de pek çok sevdiğiniz bazıları müracaat ettiler, bir kısmını ret, bir kısmını da kabul etmeğe mecbur kaldım. Çünkü bunların elinde getirdiği vesaik; daima tabip raporuna müstenit hastalık, tedavi ve yahut bir ameliyat icraşı için İstanbul'a gitmesini irae ediyor. Binaenaleyh, bu zevatin hiç birisine zerre kadar bir leke sürdürülmesine razı değilim Emin Beyefendi.

EMİN BEY (Canik) — Müsaade buyurun Beyefendi, bir şey arz eedyim. Zati âlinizden bahsetme-

dim. Samsun'da bunu bilmiyen yoktur. Böyle bir fikir vardır, tahkik buyurursunuz. Yalnız bir mektupla olsa bendeniz okumazdım. Fakat beş, altı mektupta ve gazetelerde tekrar ediliyor. Rica ederim, bunu tahkik buyurunuz.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Meseleyi gayet imalı bir tarzda söylediniz de onun için.

EMİN BEY (Canik) — Hayır, vallahi, billâhi, namussuzum beyefendi, öyle bir şey hatırıma gelmemiştir. (Mesele kalmadı sesleri)

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Bu bahse bu suretle nihayet verdikten sonra şimdiye kadar söz almış olan muhterem hutebanın sözlerine birer birer cevap vermek istiyorum.

Muhterem refikimiz Ali Şükrü Bey diyorlar ki; ilkbahardan evvel neden eşkiyayı tamamiyle imha etmemişim ve Samsun, Amasya, Tokat ahailerinin hamiyetmendane bir surette bu kadar fedakârlık ettiklerini de ileri sürerek askere kaput vesaire tedarik ettiklerini beyan ederek henüz ilkbahardan, marttan evvel eşkiya imha edilmemiştir, diyor. Buna Canik Mebusu muhteremi Emin Beyefendi itşirak ettiler ve dediler ki; tedbirsizlik olmuştur, eşkiya takip edilmiştir, evvelden daha fena olmuştur. Bunun için gösterdikleri çare de - sualime binaen - kuvvet meselesidir. Evet, filhakika eşkiyayı tenkil için müracaat edilecek çare kuvvetten başka bir şey değildir. Fakat efendiler, bugün biz kuvvetimizi Yunan cephesi karşısında mı bulunduracağız. yoksa memleketin gerisine taksim ve tevzi etmek mecburiyetinde miyiz? Her halde bu hususta daha salâriyetar bir surette söz söyleyeceklerin hakkına tecavüz etmek istemiyorum. Fakat bu gün benim bildiğime göre memleketin istikbali ve talii bu gün Garp cephesinde hallolunacaktır. Ve cepheyi bu gün herhangi bir suretle zayıf düşürmek katiyen caiz değildir. Cephe bu hususta azamî fedakârlığı yapmıştır, itikadındayım ve bize bir kaç süvari a'ayı tahsis etmiştir. Bunun haricinde ayrıca cepheden Pontüs eşkiyasını tenkil etmek için bir kuvvet istemeğe bendenizin cesaretim yoktur. Yarın, öbür gün orada bir vukuat zuhur eder, maazallah fena bir hal zuhur ederse o vakit diyecekler ki, harp kaidesi mucibince bütün kuvvetlerimizi en ehemmiyetli yerlerde bulundurmamak lâzım iken Dahiliye Vekilinin talebi üzerine kuvvetlerimizi parça, parça dağıttık, bunun için bu mesele böyle oldu, diyecekler ve ben bir mesuliyeti maneviye ve belki de maddiye altında kalabileceğim. Erkânı Harbiye Reisi Paşa Hazretleri tarafından eşkiyanın takibi için verilen kuvvetleri bendeniz teşekkürle karşılamak mecburi-

yetindeyim. Fakat imkân müsait oldukça bu kuvvetleri tezyide ben de çalışmadım değil, çalıştım ve gördüm ki bundan fazlasının imkânı yoktur, onun için bununla kanaat etmeğe mecbur oldum. Sırf mesele pontüs meselesi olsaydı ve yalnız bu şakaveti tenkil etmek için bütün kuvvetleri istimal edebilseydik, elbette o zaman dedikleri doğru olurdu. Fakat cephe varken, neden cepheden kuvvet almadınız, fazla kuvvet oraya göndermediniz ve bunları bugüne kadar niçin tenkil etmediniz demek bugünkü vaziyete göre doğru olmaz zannederim.

RİFAT BEY (Tokat) — Oradaki kuvvet fâkidir, Rumları tenkil etmeğe.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Beyefendi, galiba zatâliniz cereyan eden bahsi anlamadınız. Bendeniz dedim ki, ne tedbir tavsiye ediyorsunuz? Dediler ki kuvvet... İşte kuvvet tedbirine karşı da arz ettiğim mülâhazat bundan ibarettir. Efendiler, bendeniz mevcut olan vesaitle istihsal olunan netayici şayanı şükran addederim. Şimdiye kadar istihsal olunan netice; on beş, on altı bin kişi hayyen ve meyyiten derdst edilmiştir. Eğer rüfeka bunu gayrı kâfi görüyorlarsa bu kadar kuvvetle daha parlak netayic hâsil olursa derhal kararlarımız ızhâr etsinler ve daha muvaffakiyetli iş görecek bir refiki muhteremin gelmesine ve ona terki mevki etmeğe derhal hazırım ve bu suretle yükten kurtulmuş olurum. Onun için lütfen siz kararınızı veriniz. Bu kuvvetle şunlar yapılmamıştır, daha parlak netayic elde edilebilirdi dersiniz o zaman inşallah az zamanda bu eşkiya tenkil edilebilir. Fakat doğrusunu söylemek lâzım gelirse bendeniz bu kadarını yapabildim ve zannederim ki bu günkü vesaitle bundan fazlası da yapılamaz.

Ali Şükrü Bey biraderimiz dediler ki; İlgaz meselesinde mucibi esef olan şey orada yedi kişinin telef olmasıdır. Hakikaten bizden zayıat olması velev cüzi de olsa, fevkalâde mucibi eseftir. Fakat eşkiyayı takip ederken, silâh ile müsellâh olan eşkiyayı takip ederken maktul vermemek, bunun imkânı var mıdır? Zayıat vermeden onları imha etmek için bendeniz bir çare bilmiyorum. Eğer bir çare bulan varsa ve Ali Şükrü Beyin hatırına gelmişse söylesinler, o çareyi tatbik edelim ve zayıat vermesinler. Fakat zannederim karşıdaki düşman kurşun atmakta iken bizde de telefât olur.

REİS — Dahiliye Vekilinin beyanatını bazan burada eşitemeyecek kadar gürültüler oluyor, rica edirim dinleyiniz.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Münevver olupta Trabzon'da kalmış olanların isimlerini okudular. Onlardan birisi hakkında Trabzon ahvaline vukufu derkâr olan Maliye Vekili Hasan Beyefendi burada lâzım gelen malumatı ita ettiler. Korkarım ki, diğer mesailde de aynı mülâhazat vaki olabilir. Kendileri bir matbaacıdan bahsettiler. Hakikaten şimdiye kadar ben öyle bir muzır adamın orada kalmasını, bendeniz kendilerinden ve memleketten hiç bir işar almadık. Hakikaten muzır ise bunu bir dakika bile Trabzon'da tutmakta bence katiyen bir faide yoktur. Derhal dahile sevk etmek lâzımdır. Fakat şimdiye kadar malumatım olmayan bir şeyden filân, filân adam burada kalmış demek caiz olmaz ve bunlar hakkında tadat ettiğiniz isimler arasında derhal Maliye Vekili muhteremi itiraz ettiler ve bu adamın işgal esnasında ahali islâmiyeye fevkalâde muavenet ettiğini de ilâve ettiler. Binaenaleyh, bunları ben orada bırakmak ve himaye etmek maksadını takip etmiyorum. Herhalde bildiğim şeyleri memleketin faydasına muvafık olduğuna ittilâ peyda ettiğim hususatta derhal tatbik etmekte zerre kadar tereddüt etmem. Vesika meselesinde ısrar buyurdular dediler ki, bu vesile ile kendisini tebriye ve mesuliyetten kurtarmak istiyor. Fakat seleflerinin mesuliyetinden kendisini tebriyei nefis edemez. Bendeniz bu nazariyeyi çürük addederim ve bunun üzerinde çok dikkat ziyandan başka bir faide tevhit etmeyeceğini zannederim. Herkes kendi efalinden mesul olur, başkasının efalinden mesul olmaz efendim. Bu meseleden bastı mü-talaat etmeyi de zait addederim. Yalnız şurasını kendilerinden sormak isterim ki, o zaman bu kadar mahzurlu bir işi vekili aidinden istizah edip mahzurların önünü almak lâzım gelirken kendileri aylarca dinledikten sonra tevellüt eden mesuliyetten dolayı kendileri nasıl tebriyei nefis edeceklerdir? Yalnız bizim mesuliyetimiz olmakla beraber mebusların da mevcut olan fenalıkların önünü almak ve kimleri derhal mevkii istizaha çekmek için mevkileri vardır. O zaman yapmayıpta neden şimdi yapıyorsunuz? (Bravo, haneler)

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Müsaade buyurun, cevap vereceğim.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Hıristiyan mahallâtında ve böyle vesika taharrisi dolayısıyla bu kadar fenalık yapılmış olan bir adamın valî vekâletinde bırakılmasından bahsettiler. Kendilerine evvelce de arz ettim. Vesika taharrisi meselesi bu kumandan zamanında değildir. Kumandanı sabık Miralay Seyfi Bey zamanında olmuştur. O da başka bir memuri-

yete tayin olunmuştur. Ondan sonra Trabzon'dan gönderilmiş bir Enfiyecioğlu ile bir de Akrididi namındaki bir adam hakkında ısrar ettiler dediler ki; benim ifadatımda tenakuz varmış; onu ileri sürdüler. Bir defa Enfiyecioğlu'nun hissi insaniye tebean kafileden ayrılmış olduğunu bendeniz söylemedim. Enfiyecioğlu ahalinin müracaatı üzerine ve bu zatın işgal zamanında ahalii islâmiyeye yardımı dokundugundan dolayı kafileden ayrıldığını söyledim. Valinin işaretini bu merkezdedir. Bu işarata inanmak mecburiyetindeyiz.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Şimdi niye gönderdiniz içeriye? Demek ki hizmeti şikdiye kadar kâfi olmuş.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Hizmeti kâfi gelmiş ve derhal içeriye emsaliyle sevk olunmuştur. Bunu gönderen de vali Hâzım Beydir. Vali Hazım Beyin refikasının hristiyan olduğundan ve bu suretle mesalîhi âmmeye icrayı tesir ettiğinden ve hristiyanların bazılarını fazla himaye ettiğinden bahsettiler. Vali Hâzım Beyi vazifesinde müstakil bir adam olmak üzere tanırım ve bu hususta bir takım tesirata tabi olmayacağına kaniim. Bir zatın refikasının hangi mezhepten ve hangi milletten olduğunu burada bahsetmeyi de pek münasip bulamam efendim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Abdi aciz de kolkola hristiyan olarak gezdiğini gördüm.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Filvaki kış hasebiyle sevkîyatın tatil olunduğunu söyledim. Çünkü nakliyat Trabzon'dan Erzincan'a yapıyor, Erzincan'dan da Erzurum'a yapıyor. Orada biliyorsunuz istilâ dolayısıyla bir çok mebanî yıkılmıştır. Bunları yerleştirecek yer olmadığından bahisle bu sefer mahallî memurîni bana müracaat ettiler ve sevkîyatın durdurulmasını rica ettiler. Ben de bunun üzerine bu kış sevkîyatın önünü almak üzere olduğu yerde kalmasını terviç ettim. İlkbahar gelir gelmez sevkîyata tekrar mübaşeret ettim. Mesele bundan ibarettir. Dediler ki, Trabzon'da o zaman ilkbahardı. Olabilir efendiler, Trabzon'da ilkbahar olabilir. Fakat Erzurum'da kıştır, oraya sevk olunacak onlar. O itibarla Trabzon'un iklimiyle, Erzurum'un iklimi arasında fark vardır. Trabzon'da ilkbahar iken Erzurum'da kıştır. Akrididi meselesi üzerine müsteşarı sabık Hamit Beyin ismini zikretmişim, bu baptaki mesuliyeti müşarünileyh üzerine yükletmek için değildi. Hamit Bey benim namıma icrayı haiz olarak ifayı vazife eden bir memur olmak sıfatıyla değil. Onun o zaman yaptığı harekâtın cümlesinden mesul benim. Hamit

Beyden bahsetmekten maksadım, kendisi uzun bir zaman Trabzon'da vali bulunmuş olması hasebiyle Akrididi vesair bunun gibi zevatı tanımış olması lâzımgelir. Binaenaleyh, bu zatın yani Hamit Beyin Akrididi'ye müsaade verdiğini ve binaenaleyh, Ali Şükrü Beyefendinin dediği gibi pek öyle mahzurlu olmadığını söyledim ve bunun için Hamit Beyi zikrettim. Yoksa mesuliyeti için zikretmedim. Hamit Bey uzun müddet Trabzon'da bulunmuş ve hristiyanlarla da ve hatta ecnebilerle de temasta bulunmuştur. Kimin iyi ve kimin fena olduğunu da tanır ve bilir. Bu itibarla onun şahadetinden istifade etmek üzere onun ismini zikrettim. Sünni mükellefiyette olduğundan dolayı ve ne suretle sevk olduğundan dolayı cevabı da, Maliye Vekili muhteremi Beyefendiye teşekkür ederim, benim yerime izah ettiler. Vaktin geç olması hasebiyle onun üzerinde tevekkuf etmiyeceğim ve sonra dediler ki; nasıl oluyor da bu Akrididi'ye müsaade ediliyor da Nemli Zade Celâl Bey gibi memleketin namlı bir tüccarına izin verilmemiş? Efendiler, ınsaf ediniz. Nemli zade Celâl Bey ve bunun gibi kırk kişiye yani bendeniz bunlara izin vermek için burada bu kadar uğraştım ve neticede biliyorsunuz, merkez ordusunun bu baptaki salâhiyeti refedildi, merkez ordusunun o salâhiyeti refolunduktan sonra ve gerek bunun gibi diğer memleketin namuslu simaları kurtarılmıştır, halâs olmuşlardır, istedikleri yere gitmişlerdir. Bu hususta bana atfı töhmet etmek kadar insafsız bir hareket olamaz zannedirim. Efendiler, Pontüscü ailelere izin vermişiz. Bunun ismi de böyle oldu. Yani ne kadar Pontüscü aileler varsa hepsine izin vermişiz. «Tahkik meselesi» bundan çıkmış. Hakikati setretmek kolay değil. Ben de temin ederim ki, hakikati meydana koymak için bütün mevcudiyetimle çalışırım. Bu, pekâlâ malumunuz olduğu veçhile Harput'tan hareket eden «Yavel» namındaki bir Amerikalının işaati bedhahanesi üzerine çıkmıştır. Kadınlara izin verdiğimiz zaman - zannedirim - martın iptidasına müsadiftir - bittabi o zaman bu meselenin meydana çıkması lâzım gelirdi, buna o zaman intizar etmek lâzım gelirdi. Binaenaleyh, hakikati bu suretle karıştırmak lâzım gelmez, tağlita kalkışmak fâidesizdir. Çünkü bunların cevabını birer birer vermeye hazırım, Ali Şükrü Beyefendi.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Hay hay, ben de hazırım.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Yalnız şurasını teyiden beyana mecburum ki, pek istifadeli olarak Canik Mebusu Muhteremi Emin Beyin verdiği izahattan da anlaşılır ki, bu teşkilât ötedenberi kök sal-

muş bir teşkilâttır. Bunlar aleyhimizde propaganda yapmak için Samsun'dan bir kaç alil kadının İstanbul'a gitmesine intizar etmezler. Bunların Batum'da, İstanbul'da, Marsilya'da, Paris'te, Londra'da, Ni-york'ta merkezleri vardır. Bunlar, ötedenberi çalış-maktadır. Kadınların verecekleri mahumatla değil, ötedenberi yapmış oldukları hazırlıklar sayesinde aleyhimizde neşriyatta bulunuyorlar. Yoksa bu Pontüs gâflesinin tekmil mesuliyetini gönderdiğimiz bir iki kadına atfetmek hakikati setretmek demektir. Pontüs meselesi hakkında diyorlar ki, bu «Pontüs tah-kik meselesi» şimdi çıkmıştır. Malumu âliniz divveli mütelifenin İstanbul'daki komiserinin bize verilmiş protestoları vardır, notaları vardır. Bu eski bir mese-ledir, kadın meselesi değildir. Bu hususta teyiden söy-lüyorum ki; kadınların cümlesi rapor üzerine gönde-rilmiştir. Kimisinin vazı hamli kabil olmadığından, kimisinin mahuliyetine binaen verilen raporlar üze-rine tahkikat yapıp behemahal İstanbul'da ameliyat edilmesi lüzumuna kanaat gelmesinden, kimisinin de-li, mecnun olduğu için yanında hizmetçi olarak git-mesine kanaat gelmesinden gönderilmişti, mazeretleri vardı, bunlara izin verdik. Yaptığımız cibayet, Pon-tüs meselesini alevlendirmek için, yaptığımız kabahat bundan ibarettir. Bu hususta memurini mahalliye'nin tahkikatı üzerine - ki tamamen kendilerine itimadım vardır - bunların İstanbul'a gitmesinde bir mahzur olmadığı takdirde gitmelerine karar verdim. Bittabi memurini mahalliye'ye salâhiyet vermek lâzım gelir. Mahzur olmadığı takdirde gönderebilirsiniz, diyorum. Mahzuru olmadığı tebeyün ettiikten sonra gönder-mişlerdir ve iddia ediyorum ki bu gibi mazeretleri tahkik edenlerin İstanbul'a gitmelerinde, memurini mahalliye'ye tasdik edilenleri tazyik altında bulundur-maya bir sebep göremiyorum. Katiyen 75 yaşındaki bir kadının benden izin istediğine dair verilen malu-matı tekzip ederim. İstidaları bana getiriyorlardı. Eğer eşhasın her birini bana getirselerdı, herbirini ben gö-recek olsaydım, o zaman başka işleri göremezdim, kâğıtlar üzerine muamele yapıyorum. Kendisi hissi insaniden mahrum olarak hareket etmek lüzumunu ileri sürüyorlar. O da bir kanaattir, fikirdir. Fakat Hükümet sıfatıyla hareket edildiği zaman, bilakis his-si insaniden tecerrüt edilmez, zannederim.

Pontüs takibatına gelince; Samsun'a girmek istiyen usattan da bahsedildi. Yani mesele o şekilde söylendi ki güya usat hazırlanmış, Samsun'a girecek-lermiş, usattan bir kaçı telef olmuştur. Hayır efendiler, öyle bir şey yoktur ve böyle Samsun tehlike altında, tehdit altında değildir. Bu hususta zan var-

sa yanlışdır. Samsun'a girmek isteyen asiler vardır, nedir? Bir kişi, iki kişi. Bunlar geliyorlar, Samsun'a giriyorlar. Bunlar arkadaşlarına erzak götürüyorlar. Samsun'a girmek isteyen asiler dedikleri işte bunlar-dır. Geceleri karanlıktan bilistifade şehrin kenarında-ki evlere giriyorlar, oradan erzak alıp götürüyorlar. Buna mukabil karakollarımız, gerek jandarma ve fe-rek efradı askeriyeden madut olan karakollarımız şehir civarında ve daha uzak geçit yerlerinde pusu bekliyorlar. Bunlarla tek tük, hatta sık sık müsade-mat oluyor. Bu gibi Samsun'a girmek isteyenler itlâf olunuyor ve yahut çıkarırken derdest olunuyor. Güya bir eşkiya hazırlanmış ta Samsun şehrini basmak istiyiyor, heyetinde gösterilen mesele bundan ibarettir.

Dediler ki; istizah takriri üzerine Dahiliye Vekili telaş etti, aman şiddetli takibat yapınız dedi. Bunun üzerine 600 - 700 kişi kadar telef olmuştur. Bununla fahrediyor. Böyle bir şerefi kendilerine tevdi etmeyi pek ziyade arzu ediyorum. Fakat tarihler buna mü-saade etmiyor. Bana tevdi olunan istizah takririnin tarihi tevdi 18 mayıstır. Bundan evvel okuduğum telgrafta da diyor ki; 16.5.1338 akşamına kadar altı gün, gece ve gündüz devam eden müsademede söy-le, böyle zayıat oldu. Kendilerinin istizah takriri ve-receğinden haberdar olsaydım, belki tebriyei nefis için şiddetli takibat emrini verebilirdim. Maateessüf bu böyle değildir. Haberim olmadan sekiz gün ev-vel başlamış bir harekât ki fırka kumandanının vü-cudiyle başlamış olan bu harekât ve alınan tertibat on beş güne kadar tevekkuf eder. Çünkü fırka ku-mandanı bütün kıtaatını oraya toplanması zamanına muhtaçtır. Binaenaleyh, bu hususta kendilerine ayı-racak bir hisse şeref maalesef bulamıyorum.

Gelelim efendim ziyafet meselesine; (Gürültüler) Müsaade buyurun. Çok esef ederim ki, bu ziyafeti kabul edecek bir vaziyette değildim. Bunu isterdim, çünkü güzel tatlılar ve börekler yiyecektim, hiç şüp-hesiz gayet nefis tatlı ve yemek yiyecektim. Sonra burada da bu izahatı vermekten kurtulmuş olacaktım. Fakat ne yapayım ki, bu heyet azası hakkında bir tahkikat yapılmış, mümkün olsa bu tahkikatı tevzi ederim. Bazı ahval vardır ki bunun üzerine böy-le aleni bir surette bu heyetle temasa gelmeye Hü-kümetin haysiyeti ve şerefi namına münasip görme-dim. Nazikâne bir surette icabetten imtina ettim. Bu mesele, bugün bu kürsüde mükerrenen mevzu bahis olmuş bir ziyafet meselesidir. Fakat şunu söylemek istiyorum ki; Şükri Beyefendinin halk ile temastan maksatları, yalnız Müdafaa-i Hukuku vücuda getiren dört beş zat ise bendeniz o kanaata iştirak etmiyo-

rum. Halk dediğimiz zaman, bir takım mütegalibeleri ve bir takım adamları anlamıyorum, asıl halkı anlıyorum. Kendilerine hatırlatmak isterim ki (Bravo sadaları ve alkışlar) bu vesile ile kendilerine hatırlatırken istiyorum ki, vekiller umumun vekilleridir. Halk, yalnız Müdafaa-i Hukuk heyeti değildir, bütün halktır. Binaenaleyh, bu itibarla Müdafaa-i Hukuk heyetinin ziyafetini kabul etmemiş isem halk hükümetinin Dahiliye Vekili olduğumu kendilerinden çok hatırladığımdan ileri gelmiştir.

NURİ BEY (Bolu) — İskele hükümetini de nazari dikkate alması lâzımdır.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Rifat Beyefendinin nutuklarına geliyorum.

Niksar ile Tokat arasındaki şosada yolculuk münkati olmuş, tahkik ettim, Rifat Bey iddia ediyor 800 silâhlı demişim. Halbuki bu yanlış, tekrar ediyorum. Efendiler, o zaman söyledim dedim ki bunu tahmin etmek müşkil ve güçtür. Benim tahminatına ve hissiyatıma göre 800 - 1 000 kişi kadar silâhlı olmak lâzım gelir. Fakat efendiler 800 veya 1 000 kişi az bir kuvvet midir? Bu bin kişi ellişer kişilik birer çeteye inkisam etse yirmi çetelik bir kuvvet meydana gelmiş olur. Bunlar her gün yirmi tarafta bir takım şeyler ihdas eder. Sekiz yüz kişi az bir kuvvet değildir. Size de az bir kuvvet diyerek söylemedim. O zamanki dehalet edenlerin hepsinin ifadelerini alıyoruz, filân çete ne kadardır? Şu kadar. Onların bildirmesi üzerine hasıl ettiğim malumat bundan ibarettir. Fırka kumandanı başka türlü tahmin ediyor, o daha ziyade tahmin ediyor. Belki mutasarrıf başka türlü tahmin ediyor. Eşkiya bize muntazam kuvvayı umumiyesini vermiyordu ki biz size kuvvayı umumiyesini söyleyebilirdim. Bir tahminden ibarettir. Her gün telef oluyor, bilmem ne oluyor. Biz nasıl tahmin ederiz. Fakat sekiz yüz bile olsa yine ehemmiyetli bir kuvvettir. Tokat'ta yedi yüz kişilik maktul verilmiştir. Bu maktullerin cümlesi silâhlı değildi. Bunu da burada bazı arkadaşlarımız ve Emin Bey de izah ettiler. Bunların içerisinde silâhlıların adedi azdır. Fakat bunlar ötekilere muavin olarak bulunuyordu ve birinin silâhı düşecek olursa diğeri alıyor ve karşı koyuyor idi, müsademe devam ediyordu. İşte bu yedi yüz kişiden kaç silâh alınmıştır dendi. Bu silâh meselesine gelelim; fiivaki şimdiye kadar elde edilen eslihalının miktarı cüzdür, hatırımda yoktur. Fakat zannıca, ancak iki yüze yakındır. Fakat bu silâh meselesi dakik bir meseledir. Silâhın eyadü resmîyeye geçmesi için bir çok mevaki vardır. Evveleminde eşkiya telef olduğu zaman silâhını yanındaki derhal al-

yor. Teslim olmaya mecbur olduğu zaman silâhını derhal bir çalı altına filan saklıyor. Çünkü silâhlı adam silâhsız teslim olayım da belki daha az ceza göreyim diye tabii o silâhını atıyor ve orada kalıyor. Ormanları askerler taharri ediyorsa belki bulabilirler, fakat taharri etmezlerse tabiatıyla orada kalıyor. Sonra ele geçen silâhların bir kısmı, biliyorsunuz ki ahali-miz de müfrezelerle mukavemet ediyor. Onlar da alıyorlar. Herkes silâhı kendine alıyor. Askerlerden de ellerine geçen silâhları ya para ile, yahut hediye-ten arkadaşlarına veriyorlar. Binaenaleyh, resmî makamlara gelmekte olan silâhların miktarı gayet azdır. Fakat bugün okuduğum telgraftan anlaşıldığı veçhile tarafımızdan müteaddit şehit ve mecruh hasıl olduğuna göre düşmanın da müteaddit silâhları olmak lâzımdır. Binaenaleyh, yedi yüz kişi telef olmuş ise elbette bunların elinde müteaddit silâhları vardı. Fakat silâhlılar, dediğim gibi nadiren fırka kumandanlığına geliyor. Daha doğrusu bunlar ahalinin elinde kalıyor ve bu da daha ziyade muvafıktır. Çünkü müdafaa-i nefis ediyor.

Rifat Beyefendi Hazretleri diyorlar ki; marttan evvel bu eşkiyayı tenkil vadedtim. Eşkiyayı bitirmek için çalışmayı vadedtim ve çalıştım. Yoksa kim vaad edebilir ki ve kimde o cesaret vardır ki; ben marttan evvel, filan müddete kadar kâmilen imha edeceğim. Ben böyle vaad etmedim. Mecnun bir hale gelmedim ki böyle vaadde bulunayım. Fakat çalışmayı vaad ettim ve çalışıyorum ve bu vaadimi tuttum ve tutacağım. Bir çok adamları teslim almışım. Teslim almadım, kendileri dehalet ettiler. Dehalet edenler. Samsun'da iken bir beyanname neşretmiş idim, bir hafta müddetle Hükümet eşkiyaya tedabiri askeriye-ye tevessül edecektir. Fakat bilâkaydüşart Hükümete dehalet edecekler varsa, dehalet etsin dedim ve fiivaki bunun üzerine bilâkaydüşart dehalet edenler olmuştur. Hükümetin emrine ve kanunun icrasına itaat edenler hakkında icabı kanun ifa edildi. Bunların içerisinde de aceze güruhundan olanlar dahil sevk edildiler. Bir kısmı şurada, burada yerleştirildi, bundan ibarettir. 14 martta ancak tabura emir vermişim, ben çok emirler verdim. Yalnız siz ona vakıf olmuştunuz galiba. Mütemediyen taburun harekâtta bulunmasını emrettim. Bir tabur Sivas'tan getirttik. Ondandır evvel iki yüz kişilik bir jandarma kuvveti Sivas'tan getirttik. Ondandır sonra mütemediyen Erbaa'ya emirler verdirdim. Yalnız marttan evvel verilen emirler değildir. Ondandır evvelki emirleri biliyorsunuz.

RİFAT BEY (Tokat) — Ondan evvel verilmiş.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Yanlıştır efendim. Bundan sonra diyorlar ki, marta kadar biraz geridir. Çünkü marttan sonra bir daha harekât yapılamaz ve bir faide yoktur, ondan sonra takip edilemez buyurdular. Fakat biraz düşünseniz, şu son mayıs ayı zarfında takip ve imha edilenleri, bu sözleri söylemezsiniz. Çünkü marttan sonra pekâlâ takibat oldu ve onlar da imha edilecektir. Rifat Bey nutuklarına hitam verirken bendenize üç sual sordular, bendeniz niçin harekât başında bulunmamışım. Evveliminde Rifat Bey'e cevaben şunu söylemek isterim ki, ben müfrezenin başında müfrezé kumandanı olarak veyahut fırka kumandanı olarak bulunamazdım. Bendeniz takip harekâtına istikamet vermek ve istikameti umumiyeyi gerek kumandanla ve gerek mutasarrıfla beraber onların hareketini tayin etmek için gittim. Mesuliyet benim üzerimdedir ve bugün yine benim üzerimdedir. Behemahal bütün müfrezelerin başında Dahiliye Vekilinin bulunmasının imkânı yoktur ve bundan bir faide de yoktur. Belki bir mazarrat vardır. Fakat benim daha ziyade orada bulunmaklığıma imkân var mı idi? Zatı âliniz Mecliste iken bendeniz Samsun'da idim. Samsun'a gitmekliğim hasebiyle Hüseyin Avni Bey biraderimizin mucibi münakaşa ve mucibi tenkit olduğumdan haberdar olmanız lâzım gelirdi. Uzun uzadıya Samsun'a gitmekliğim ve Vehbi Beyefendiye vekâleti tevdi etmekliğim mucibi tenkit olmuş ve derhal iskatım teklif edilmişti. Benden evvel ve benden sonra müteaddit defa vaki olan muamele üzerine ben eşkiya takibi için Samsun'a gittiğim halde burada Hüseyin Avni Beyin tenkidine hedef olmuşum.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Sevdüğimizdendir.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Çok teşekkür ederim. Bu muhabbatınıza bir parça daha başka arkadaşlarınızı da ilâve ediniz. (Handeler) Samsun'da meşgul olacaktım ve arzunuz veçhile Tokat'a, Erbaa'ya gitmeyi ben de arzu ederdim ve oranın ahaliyle de müşerref olmak isterdim. Fakat yolda iken muhterem refikim Vehbi Beyefendi bana telgraf verdi, dediler ki; aman bir an evvel geliniz bütçe kalmıştır, iskatımız teklif olunuyor, şöyle diyorlar, böyle diyorlar, bütçe Dahiliye Vekili geldikten sonra müzakere edilecektir diyorlar, her şeyi bırakınız geliniz. (Doğru sadaları) Bu, benim kabahatim değildir, Meclisin kabahatidir.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Asabiyetidir.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Evet efendim, Tokat'a gitmek isterdim, hatta daha ileri gitmek isterdim. Amasya'da bir gün kalmıştım. Mutasarrıfın ısrarı üzerine. Ne yapayım başka vaktim yok idi. Ancak güç hal ile bir gün kalabildim.

Harekât meselesinde diyorlar ki; neden harekâta her yerden başlanmadı? Bu da bir fikirdir. Fakat bu hususta mutahassısların fikrine bendeniz daha ziyade tabi olmak isterim. Mutahassıslar diyorlar ki; daima kuvvetlerinizi daha ziyade en tehlikeli yerlere sevk ediniz ve onları mahvettikten sonra diğer tarafa tevcih ediniz, yoksa bütün kuvvetinizi parça, parça dağıtacak olursanız her yerde zayıf düşersiniz ve hiç bir netice elde edemezsiniz, muvaffakiyete maruz olmazsınız. Binaenaleyh, biz daha ziyade bunların fikrine tebaiyet ettik. Ona ittibaan kuvvetlerimizi topladık ve evvelâ Bünyan gibi ve sonra yerlerdeki muntakalara ve saniyen ehemmiyetine göre diğer muntakaya kuvvetimizi sevk ettik. Yoksa kendilerinin zannettikleri gibi öyle parça, parça yüzer, iki yüzer kişilik müfrezelerimizi sevk etmiş olsaydık bu muvaffakiyeti ve netayici istihsal edemezdik. (Pontüs'e dair olan vesaii neşretmek için ne gibi vesaiti müracaat edilmiştir) diyor. Bu hususta yazılmış bir kitap vardır. O kitabı tabi ve Fransızcaya tercüme ettirmek için, çünkü daha ziyade Fransızcaya tercüme ettirmek lâzımdır. Çünkü daha ziyade Fransızcaya tercüme ettirmek lâzımdır. Çünkü hakikati biz biliyoruz efendiler, daha ziyade ecnebilerin bilmesi lâzım gelir. İki buçuk ay evvel İstanbul'a gönderdik, Adnan Beyefendi vasıta olarak İstanbul'a gönderdik, orada tabetmekle meşguldür. Gayet nefis bir surette tabedilmektedir ki, daha kolay okunsun ve propagandaya daha faydeli olsun diye. Daha bizim uğradığımız hasarat ve ziyatı daha mükemmel bir surette toplamak ve daha mükemmel bir kitap vücuda getirebilmek için Dahiliye, Hariciye Vekâletleri memurinden mürekkep bir komisyon teşekkül etmiştir. Bütün vesaii toplamakla meşguldür. Emin Beyefendiye rica ederim, ellerinde daha çok vesâik varsa onları da bize tevdi etsinler, bu komisyon bu kitabı telif etmekle meşguldür, bunları meydana getirmekle meşguldür. Bunu da bittiği zaman bittabi vücuda getirip neşredeceğiz.

Tokat Mutasarrıfının esbabı istifasını soruyor; Tokat Mutasarrıfı kendisi hastalığa duçar olduğundan ve saireden naşi bana istifanamesini göndermiştir. Bunun zamirinde bir şey varsa bilmiyorum. Resmî ciheti böyledir, başka bir şey yoktur. Muhterem

refikimiz Karahisar Mebusu Şükrü Efendi Hazretleri (yoktur sadaları) teveccühkârane ifadatta bulundular. Hakkı acizânemde cidden kendilerine müteşekkirim. Bu bapta affedemeyeceği bir takım hatalarımı da tadat ettiler. O da Enfiyecioğlu'nun istisnası meselesi... Yani yukarıda arz ettiğim Enfiyecioğlu namında bir Rum varmış, kafileden ayrılmıştır. Müsaa-de buyurun arz edeyim, bu valinin ifadesi, Akçaabat kazasının müracaatı üzerine kafileden ayrılmıştır. Valinin bu husustaki işaretine itimat etmek mecburiyetindeyim. Ondan sonra Hamit Beyin ismini niçin zikretmişim. Hayır; katiyen böyle bir şey olmamıştır, bu hatırımdan bile geçmemiştir, bütün mesuliyeti bana aittir. Binaenaleyh, evvelce de arz ettim, Hamit Beyin ahvali mahalliyeye vukufu hasebiyle, bu adam eğer fena adam olsaydı Hamit Beyin izin vermemesi lâzım gelirdi fikriyle Hamit Beyin ismini zikrettim.

Bir de İstanbul'a Pontüscü ailelerin gitmesi meselesidir; efendiler, Pontüscü aile namıyla ayrı ayrı gitmiş kimse yoktur. Pontüscü ailesi denilen, Hükümete resmen vaki olan müracaat üzerine eşhası münferideye verilmiş izinler vardır. Ondan sonra (elhazmi suizan) düsturunu ileri sürdüler. Filvaki bu düstura riayet etmekteyiz ve böyle usule riayet ettiğimizzendir ki, ancak pek hüsnü hali tebeyyün etmiş olanlara izin veriyoruz. Eğer bu sui zannı ele almamış olsak müteaddit, binlerce müracaatların hepsine cevabı muvafakat vermek ve hepsini göndermek ve binaenaleyh, aleyhinde bir cereyana ve propagandalara vesile ihzar etmek lâzım gelirdi. Binaenaleyh, mümkün olduğu kadar az eşhasa izin vermek meslekini takip ediyoruz ki bu da kendilerinin ileri sürdüğü düsturdan başka bir şey değildir. Akrididi namında bir adama olacak zannederim, izin vermişiz de Aziz çavuşu hapis etmişiz. Efendiler bu, bir kıyası maalfariktir. Biz islâmi ahaliye, Aziz çavuş ve bunun gibi bir çok kimselere izin vermekte zerre kadar müşkilât çıkarmadık ve bu gibilere kâmilin izin veriyoruz. Aziz çavuş bir vaka yapmış ise ve bu vakadan dolayı tahtı tevkife alması icabederse, neden Akdirdi'ye İstanbul'a gitmesine izin veriliyor da sonra Aziz çavuş tahtı tevkife alınıyor diye bir kıyas yürütemez idik. O ayrı bir meseledir, bu da ayrı bir meseledir. Eğer islâmlardan olan emsaline İstanbul'a izin vermiyorsak o zaman onu söylemeye hakkımız vardır. Yoksa birisi tahtı tevkife alınmış da bu böyle olduğu halde neden buna izin verilmiyor derlerse hiç doğru olmaz. Bilhassa kendileri ulemadan oldukları halde bu ikisini karıştırmakta bir mana göremiyorum.

Sonra dediler ki; binlerce hanüman söndüren Pontüscülere böyle muamele etmişiz. Yaptığımız muamele... Bulduğumuz yerde onları itlâf etmekten ibarettir? Fakat alil ve natüvan bir iki kadına yapmış olduğumuz muameleyi umuma yapılmış surette telâkki etmek doğru olamaz.

RAGIP BEY (Amasya) — Refiki muhterememiz dediler ki; köyler yakılmamıştır demişim. Bundan evvel köyler yakılıyordu, hayvanat alınıyor ve sürülüyordu. Şimdi ise köylere tecavüz vaki oluyor ve bazı kere de köyler yakılıyor. Biz de geri dönüyor, takip ediyoruz. Bazı sürüleri alıp sürüyorlar, biz de üzerlerine takip müfrezeleri gönderiyoruz. Bu sürülerin bir kısmı istirdat olunuyor, bir kısmı olunamıyor. Eskiden vaziyetimiz tedafüü idi, şimdi ise tecavüzü vaziyettir. Her nerede eşkiya mevcut ise, biz oraya tecavüz ediyoruz, arkalarından gidip gasbettiklerini geri almaya çalışıyoruz ve bir kısmı mühimmini alıyoruz. Bu suretle çalışıyoruz. Yoksa hiç köy yakılmamıştır demedim. Bunlar aç olduğundan mütemadiyen köylere saldırıyorlar. Erzak tedarikine mecburdurlar. Köylere saldırmanın esbabı muhimmesinden birisi de budur, dedim, eskisine nisbetle fark vardır dedim.

RAGIP BEY (Amasya) — Beyefendi kâmilin ihrak ediliyor.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Yanmıştır efendim. şüphe yok. Müteaddit köyler aynı zamanda yanıyor. Tekrar sekiz yüz kişilik bir müfreze hakkında tekrar söylemeyeceğim. Dediler ki; bendeniz Samsun'a doğru giderken Erbaa'dan ahvali mahalliyeye vukufu olan bazı zevatı istemişim, hakikaten istedim ve bunu İzzet Beyin tavsiyesi üzerine ve fikrinden istifade ettim, sonra kendilerine demişim ki, Erbaa'ya gideceğim, inşallah beraber yaparız. Evet, temmam böyle söylediğimi hatırlamıyorum. Belki buna benzer bir söz söylemişimdir ve Tokat'a gitmeyi istiyordum. Fakat şimdiden arz ettiğim esbaptan dolayı - maatteessüf gitmeye muvaffak olamadım - ne yapayım; Emin Bey biraderimizin ilk sözleri arasında dediler ki; Dahiliye Vekilinin nutkunu işittikten sonra memlekette asi kalmadı zannı hasıl oluyor ve buna kanaat ettim dediler; böyle bir kanaat verecek ifadeta bulunmadım, itikadındayım. Çünkü ben memlekette âsi kalmamıştır demedim. Eşkiyayı takibe devam etmekle meşgulüz ve takip ediyoruz dedim. Binaenaleyh, bu ifadatımdan yanlış bir takım hüylalara sapılmamasını rica ederim.

Vesaik'in neşri meselesine gelince; bundan evvel arz ettim. Kendileri bu noktaya dokundular. İstan-

bul'da bir kitap telif ettirmekle ve burada da bir kitap telif ettirmekle meşgulüz. Elyevm dağlarda altı bin, sekiz bin kadar silâhlı vardır, diyoruz. Fakat yapılan müsademeler hep silâhsızlarla vaki oluyor, diyor. Peki efendim öyle ise bunun silâhlıları nereye saklanıyor ve bu mecruhlar vesaireler kiminle oluyor, müsademe kiminle oluyor. Bu muhakemenin inceliğini benzeniz pek anlamıyorum.

EMİN BEY (Canık) — Öyle demedim ki.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Silâhsızlarla oluyor dediniz.

EMİN BEY (Canık) — Hayır efendim öyle demedim : Dedim ki Apustol'un yerine Nikola silâhı alıyor dedim. Vaziyet müsavidir.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Geçen seneki vaziyet bugünkü vaziyetten daha fena idi. İşte Samsun'dan aldığım telgrafı okuyorum, 20 mayıs tarihidir.

BİR MEBUS BEY — Biz davamızı isbat ettik.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Geçen seneye nazaran asayiş çok iyidir diyor. Onlar saldırıyorlar, fakat buna mukabil bizimkiler de onlara mukabele ediyorlar. (Gürültüler) Tabii boş duracak değildirler ya saldırıyorlar. Aileler içinde masum olanlar da var. Çok rica ederim zatı âliniz istiklâl mahkemesi reisi olduğunuz zaman böyle serbest idiler, yapmamalıydınız ve bunlara cezayı sezaralarını vermeliydiniz ve böyle yanlış hareketlere sevk etmemeliydiniz.

EMİN BEY (Canık) — Çok güzel cevap verdin. Devreddik beyefendi.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Hükümeti mahalhiyenin bunların masuniyetine dair malumatı yoktur.

EMİN BEY (Canık) — Olması lâzım gelirdi.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Efendiler, gerek Trabzon meselesine; gerekse Pontüs meselesine ve kendilerine izin verilmiş olan bazı eşhasa dair vaziyet bundan ibarettir. Bu hususta itikadım şudur ki : Bu günkü vesâik ile azamî surette ifayı vazife edilmiştir. Fakat efendiler herkes kendi iktidarı dahilinde iş yapabilir. Ezcümle Karahisar Mebusu Şükrü Beyefendi biraderimizin buyurdıkları bu yük ağırdır. Bendeniz de o itikattayım. Çünkü bu yük pek ağırdır. Rica ederim daha ziyade muktedir bir zat bulursanız derhal kırmızı rey veriniz. Ve bendenizi lütfen kurtarınız.

REİS — Efendim, Reşit Ağa (Malatya), Doktor Fikret Bey (Kozan) ve Muş Mebusu (Hacı Ahmet Hamdi, (Genç) Mebusu Hamdi Beylerin müzakerenin kifayetine dair takrirleri vardır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Efendim icabederse üç gün daha devam edeceğiz. (Gürültüler)

BİR MEBUS BEY — Reis Bey, üç saat oldu. Müzakerenin kifayetine dair takrir verdim. (Gürültüler)

REİS — Kifayetin aleyhinde hakkı kelam vardır. Rica ederim sükûneti muhafaza buyurun.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Rica ederim efendiler müsaade buyurun efendim. Evvelki gün Heyeti Umumiyenin verdiği karar üzerine akşama kadar kemâli sükûnetle dinledik. Halbuki biz dün akşam ısrar ettik ki bunu neticelendirelim dedik.

BASRİ BEY (Karesi) — Gürültü yapılacaksa biz de yapalım Reis Bey.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Efendiler dün şurada bir karar verdiniz, dönüyor musunuz kararızdan, soruyorum?

REİS — Efendim müsaade buyurun. Hafi celse'nin kifayeti hakkında takrirler vardır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Müsaade buyurun efendim söz söyleyeyim. Efendiler burada Dahiliye Vekili Beyefendi bir çok söz söylemiş ve rüfeykayı kirama yegân yegân cevap verdi. Şimdi efendiler bendeniz hepsine cevap versin demiyorum. Fakat bazı nikatı noksan söylediler ve bazı nikatta itham ettiler. Aleyhinde bulunanlardan birisinin tenviri için söz söylemesi lâzım mıdır, değil midir? Artık siz takdir buyurun. Bendeniz meselenin gayet mühim olduğu kanaatındayım. Maatteessüf Rifat Bey arkadaşımızın takririnin bendenizinkine tedahül etmesi meseleyi bu şekle sevk etmiştir. Bendeniz meselenin hakikaten tenevvür etmesi için her halde zan ederim ki Dahiliye Vekili Bey de kendi sözlerine karşı vermiş olduğu cevabın cevabı olmak üzere hiç değilse bir kişiyi dinlemeleri lâzımdır. Kendileri bu kürsüden burada soruyorum diye bendenize sual tevcih ettiler. Kendisinin de şimdi kifayət verilmesine taraftar olmayacağını zan ederim. Ama kendisi kifayete taraftar ise o başka mesele. Bendeniz diyorum ki bu mesele hakkında bu itibarla müzakere kâfi değildir. «Kâfidir sesleri» Rica ederim hak ve hakikat meydana çıkmalıdır. Eğer vaktin darlığından bir söz söylemeden bu meseleye kâfi denecek olursa parlamento manevrası ad ederim. Buna mukabil bir ma-

nevra olmak üzere... Eksiyon yaparız, bu iş kalır.
(Şiddetli gürültüler)

REİS — Hafi müzakerenin kifayetini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsınlar... Ekseriyetle hafi müzakere kâfi görülmüştür.

Şu noktayı da arz etmek isterim ki hafi celse de mevzu bahis olan ve müzakerenin kifayeti ile neti-

celenen hususat alenî celsede bahsedilemez ve bunu anladığım halde Riyaset her türlü salahiyeti kullanarak katiyen men ederim. Bu hususta arkadaşlarımın teemmüllü davranmasını rica ederim.

Efendim hafi celseye nihayet verilmiş alenî celseye geçilmiştir. Celse alenî olarak devam ediyor.

